

Delfts Rood in Friesland

Vanzelfsprekend Delfts Rood!

Dit werkboek is een eenmalige uitgave, die met steun van het Stimuleringsfonds voor Architectuur Belvedere, Provincie Fryslân, verschillende Friese woningbouwcorporaties, de Vereniging Friese Woningcorporaties en Inbolab tot stand is gekomen.

STICHTING
DE NIEUWE KIJK

Ontwerponderzoek naar de wederopbouw in de traditionalistische stijl.

07	Het feest in dorp en buurt	12	Delfts Rood is niet altijd rood	14	Delfts Rood kan niet zonder groen	18	Toppers	29	Wat is er gebeurd met Delfts Rood?	48	Restaureren en innoveren	81	Conclusies
----	----------------------------	----	---------------------------------	----	-----------------------------------	----	---------	----	------------------------------------	----	--------------------------	----	------------

Achlum

Achlum

Akkrum

Akkrum

Akkrum

Akkrum

Akkrum

Aldeboarn

Aldeboarn

Aldeboarn

Anjum

Appelscha

Appelscha

Arum

Bakhuizen

Bakkeveen

Balk

Balk

Bantega

Beetsterzwaag

Beetsterzwaag

Berltsum

Berltsum

Berltsum

Bitgum

Bitgum

Bitgum

Bitgummole

Blije

Boelenslaan

Boijl

Bolsward

Bolsward

Bolsward

Bolsward

Bolsward

Bolsward

Bolsward

Bolsward

Britsum

Broeksterwoude

Buitenpost

Buitenpost

Buitenpost

Buitenpost

Buitenpost

Buitenpost

Burdaard

Burgum

Burgum

Burgum

Burum

Cornjum

Damwâld

Deinum

Dokkum

Dokkum

Dokkum

Dongjum

Donkerbroek

Donkerbroek

Drachten

Driezum

Driezum

Drogeham

Dronryp

Easterein

Easterlittens

Easterlittens

Echten

Echtenerbrug

Echtenerbrug

Echtenerbrug

Ee

Ten geleide

Inventarisatie Delfts Rood in Friesland

Meestal hebben naslagwerken voor architectuur alleen aandacht voor de alom bekende stijliconen van de bouwkunst. Toch wordt onze leefomgeving het meest bepaald door het alledaagse. En wie er oog voor heeft vindt ook binnen het alledaagse plotseling gebouwen of stedenbouwkundige ensembles met een eigen karakteristiek en van een verrassende kwaliteit. Zo verrassend dat het de moeite waard is er speciale aandacht aan te besteden. Dat geldt ook voor een wat vergeten groep van woningen welke kort na de tweede wereldoorlog in een vrij groot aantal in Friesland is gebouwd.

Het was de architectuurhistoricus Peter Karstkarel die deze woningen in een krantenartikel in de Leeuwarder Courant van maart 2007 voor het eerst weer in beeld bracht. Eenvoudige woningen met een heel eigen stijl. Gebouwd in een traditionele architectuur, rode steen, rode pannen, pregnante schoorstenen en een opmerkelijke detaillering, min of meer geïnspireerd door het gedachtegoed van de Delftse School. Ontworpen als dubbele woningen of in een rijtje, half verscholen achter een ligusterhaag, soms ook in kleine wijkjes. Wie goed rondkijkt kan ze verspreid over de hele provincie aantreffen. Karstkarel introduceerde ook de naam Delfts Rood. Het bestaan van deze karakteristieke woningen wordt echter bedreigd door veranderende woonwensen en de vaak slechte bouwkundige staat. Zeker in een aantal gevallen zijn ze rijp voor de sloop of zijn ze al gesloopt.

Mede naar aanleiding van genoemd artikel stak een aantal mensen uit de wereld van de volkshuisvesting, architectuur, stedenbouw en cultuurhistorie de koppen bij elkaar. Zij vroegen zich af of het niet de moeite waard was te onderzoeken of er misschien toch toekomst was voor een aantal van deze woningen. In elk geval vonden zij het belangrijk

genoeg de nog bestaande voorraad te inventariseren en in kaart te brengen. Zij vormden een onderzoeksteam en formuleerden in het verlengde hiervan een projectdoelstelling. Een projectdoelstelling die zich laat samenvatten met de volgende trefwoorden: in kaart brengen, kennisontwikkeling, acceptatie en waardering van Delfts Rood en vinden van motivatie voor zorgvuldige behandeling van het gedachtegoed van Delfts Rood.

Het project werd geadopteerd door stichting De Nieuwe Kijk die via eerdere projecten ervaring heeft opgedaan om op te treden als rechtspersoon en als opdrachtgever voor projecten met betrekking tot het ontwikkelen van vernieuwende plannen op het gebied van ruimtelijke ordeningen en plattelandsontwikkeling.

Onder verantwoordelijkheid van deze stichting werd een plan opgesteld dat begin 2008 als subsidieaanvraag werd ingediend bij het Stimuleringsfonds voor Architectuur. Deze subsidie werd medio 2008 toegekend. Verder bleek ook de provincie Fryslân geïnteresseerd en bereid te zijn tot het leveren van een financiële bijdrage. Uitdrukkelijke voorwaarde voor het onderzoek was dat de beheerders/eigenaren van deze woningen, in casu een aantal woningbouwverenigingen, het belang van dit project onderkennen en gemotiveerd, om niet te zeggen enthousiast, zijn voor een serieus onderzoek naar de mogelijkheden en kansen voor behoud van in elk geval een deel van dit bijzondere bezit.

Het traject naar de deelnemende woningcorporaties vroeg in eerste instantie enige overtuigingskracht. Maar na een aanvankelijke terughoudendheid waren ook zij bereid tot het leveren van zowel een financiële als een inhoudelijke bijdrage en ontwikkelden zij tijdens het proces een groeiende betrokkenheid en enthousiasme wat leidde tot een

uitdrukkelijke herkenning en motivatie om respectvol om te gaan met hun bezit van Delfts Rood.

Voor u ligt inmiddels het resultaat van het project. In eerste instantie een omvangrijke en indrukwekkende inventarisatie van eigenlijk alles wat op het gebied van Delfts Rood in onze provincie is gebouwd. Uit deze inventarisatie is een aantal projecten uitgelicht. Vervolgens wordt hiervoor op basis van hun specifieke kwaliteiten een aantal verschillende, maar in alle gevallen inspirerende, mogelijkheden uitgewerkt voor vormen van opnieuw gebruik hiervan, zowel bouwkundig als stedenbouwkundig.

Tijdens het onderzoek is steeds het besef aanwezig geweest dat zeker niet alles kan worden behouden. Maar naast de waarde van de inventarisatie hebben wij als bestuur de overtuiging dat deze studie het mee mogelijk zal maken dat in elk geval in een aantal gevallen Delfts Rood, als kenmerkend onderdeel van ons waardevolle cultuurbezit, een functie zal blijven vervullen in de volkshuisvesting van Friesland.

Voor het bestuur van de stichting was het plezierig te ervaren dat gedurende het proces zowel het projectteam als alle overige betrokken partijen een inspirerende inzet hebben geleverd aan de totstandkoming van het eindresultaat dat nu voor u ligt.

Het kan niet anders dan dat de uitgewerkte cases voor geïnteresseerden een aanstekelijk voorbeeld zijn hoe in Friesland, maar ook daarbuiten met dit “alledaagse” cultuurgoed toekomstgericht kan worden omgegaan.

Namens stichting De Nieuwe Kijk,

Jan Doede Niemeijer, projectbegeleider

Hoofdstuk 1

De ontdekking van Delfts Rood

De ontdekking van Delfts Rood en de start van het onderzoek

In maart 2007 werd in een artikel in de Leeuwarder Courant aandacht gevraagd voor de volkshuisvesting van vlak na de oorlog. Aanleiding was de voorgenomen sloop van een alleraardigst buurtje uit deze periode: Sinnebuorren in Akkrum. In Makkum – de zogenoemde Oude Nieuwbuurt – en in Wommels – Stapertstrjitte - was bewezen dat dergelijke woningen een nieuw leven kunnen krijgen, maar op andere plaatsen hanteerde men zonder discussie de slopershamer. Sloop betekende in veel gevallen vernietiging van een brok sociale en cultuurgeschiedenis, zo luidde de conclusie van het artikel.

Een nieuwe term voor dit type woning werd geïntroduceerd: Delfts Rood. Er werd beknopt uitgelegd dat bij de wederopbouw, het moeizame begin van de naoorlogse bouwstroom aan woningen, aanvankelijk de traditionalisten van de Delftse School de opdrachten verwierven. In de volkswoningbouw, met door de overheid gelimiteerde budgetten, kon dit slechts op een hoogst ingetogen wijze gestalte krijgen. Omdat de meeste woningen van rode strengperssteen werden opgetrokken en kenmerkende hoge daken met orangerode pannen kregen: Delfts Rood.

In grote lijnen luidde de karakteristiek: 'De woningen zijn één volledige bouwlaag hoog en hebben een hoge kap waar de slaapverdieping in is ondergebracht. Die wordt verlicht door vensters in de zijgeveltop en soms door dakkapellen. Het muurwerk is meestal van helderrode strengperssteen, Groninger steen. Als dit materiaal niet voorradig was, is ook wel gele of grauwe baksteen gebruikt. Dan is het dus Delfts Geel of Delfts Grauw. In het metselwerk zijn de gevelopeningen met ontlastingsbogen, hanenkammen of rollagen afgedekt. Aan de geveltoppen is zorg besteed, soms met driehoekige vermetselingen, die beitelingen heten, maar bijna altijd met schouderijtjes bij de dakgoten. Sommige woningen kregen rondom de ingangspartij een omlijsting en sierroeden in de bovenlichten. De daken kregen orangerode pannen en op de hoeken van de daken staan altijd kloeke schoorstenen.'

De corporatie van de Sinnebuorren in Akkrum had, toen het krantenartikel verscheen, juist een architect en stedenbouwkundige de opdracht gegeven om oplossingen voor het buurtje voor te stellen. Besloten werd contact te leggen met de schrijver van het artikel om voort te kunnen. De stedenbouwkundige, architectonische en cultuurhistorische kennis was in dit groepje vertegenwoordigd. Bovendien is een onafhankelijke, ervaren kenner van het volkshuisvestelijke gevraagd om in de groep te participeren. De doelstelling bleef niet beperkt tot de studie van Sinnebuorren, maar de werkgroep besloot om het fenomeen van het Delfts Rood in volle breedte te verkennen om daaruit grote lijnen voor oplossingen van het probleem van de dreigende teloorgang te ontwikkelen. Ambitieuze, want daarvoor zou heel Friesland eerst moeten worden verkend. Het bleek na navraag namelijk spoedig dat nergens in Nederland een onderzoek naar dit fenomeen was uitgevoerd.

Het bleek een verrassende verkenning. Allereerst omdat in de korte periode van ongeveer 1947 tot 1953 in bijna alle dorpen in Friesland wel van deze volkswoninkjes bleken te zijn gebouwd. Honderden projecten werden bekeken, van een enkele twee-onder-een-kapper tot een hele buurt. Dikwijls waren er teleurstellingen, omdat tijdens de eerste schouw al bleek dat veel projecten vanwege technische gebreken nauwelijks meer voor een nieuw leven geschikt waren te maken. Tijdens de rondgang is door de werkgroep de wijze van aanpak van het onderzoek ontwikkeld en dat proces is aan allerlei te betrekken partijen voorgelegd.

Akkrum, Sinnebuorren

Akkrum, Sinnebuorren

Akkrum, Sinnebuorren

Rondleiding Delfts Rood tijdens de werkconferentie in Bolsward-Zuid

De plannen voor de studie zijn allereerst voorgesteld aan de Stichting Nieuwe Kijk, die met succes al enkele omvangrijke, vergelijkbare studies en processen op gang had gebracht. Stichting Nieuwe De Kijk was bereid de studie te ondersteunen en te begeleiden. Zij heeft het plan voorgelegd aan Belvédère, de provincie Friesland en alle betrokken corporaties. Het onderzoeksteam moest een onafhankelijk team zijn, een podium en kennisteam voor informatie-uitwisseling en discussie. Het na te streven doel was om goede ideeën en oplossingen in beeld te brengen en verrassende kansen en innovaties te genereren. De plannen om een onderzoek te starten werden niet alleen goed ontvangen, er kwamen velerlei suggesties, wensen en eisen voor de aanpak. De contouren van het onderzoek ontvouwen zich.

Zo zou er ruimte moeten zijn voor een omvattende inventarisatie en waardering van alle projecten. Dit om een goed beeld te verkrijgen van de waarde van verschillende, hoogst uiteenlopende projecten. De waardestelling zou kunnen helpen bij afwegingen in concrete herstructureringsprocessen. De provincie zag deze noeste arbeid bovendien als een welkome aanvulling voor haar cultuurhistorische kaart. De foto's, beschrijvingen, gegevens en de waardering van alle projecten zouden op de CHK digitaal toegankelijk kunnen worden gemaakt voor een breed publiek.

Om op respectabele wijze om te gaan met alle kennis, ervaringen en visies zou tijd worden genomen voor regulier overleg met alle corporaties, provincie en de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE) om de informatie uit te wisselen, voldoende aandacht te kunnen geven aan de omvattende voorraad woningen en vooral om alle projecten op waarde te kunnen schatten.

Er zou eveneens aandacht moeten zijn voor de praktijk. Bijna alle Friese woningcorporaties bleken enkele tientallen tot honderden Delfts Rode woningen in hun bezit te hebben. Er dienden zich vele voorbeelden aan van restauratie, renovatie, aanbouw, samenvoeging en sloop. Maar een nog grotere hoeveelheid woningen stond aan de vooravond van maatregelen. Zowel corporaties als het onderzoeksteam waren somber gestemd over de technische staat van de woningen. Alle partijen stonden voor dezelfde vragen: 'Hoe kunnen Delfts Rode woningen met respect voor de cultuurhistorische kwaliteiten een toekomst worden geboden? Hoe kan op respectabele wijze een buurt of straat worden vernieuwd? En op welke wijze: van restauratie of renovatie tot sloop en nieuwbouw? Voldoende reden en aanknopingspunten om de uitwisseling van kennis tussen de corporaties te organiseren.

Toen alle partijen zich konden vinden in de aanpak van inventariseren, waarden, leren en innoveren werd een onderzoeksvoorstel voorgelegd aan het stimuleringsfonds voor architectuur, Belvédère. Het onderzoek ontving een positief advies en cofinanciering. De commissie sprak haar hoop uit dat het onderzoek een strategische ontwikkelingsvisie zou worden waarbij de cultuurhistorische waarde van Delfts Rood leidend wordt bij ruimtelijke opgaven. Het stimuleringsfonds vroeg nadrukkelijk aandacht voor de toekomst van dit naar hun idee onderbelichte architectuurgren. Het onderzoek diende verder te gaan dan een inventarisatie of beeld van de praktijk van de dag, door te zoeken naar kansen voor innovatie analoog aan hun motto: 'Behoud door ontwikkeling'.

Om wel eerst een beeld te krijgen van de praktijk en de ambities van alle woningcorporaties werden de corporaties individueel bezocht. Dit bleek zeer informatief en inspirerend, er was veel verschil in visie. Alle corporaties beaamden het belang van een brede kijk op het Friese Delfts

Rood en wilden de informatie gebruiken als inspiratie. Het onderzoek zou voor de ene corporatie een bijdrage betekenen in het voorraadbeydidsplan, voor de andere corporatie een kans om feedback te verkrijgen over een concreet project. Al na de eerste ontmoeting tussen alle partijen was de conclusie dat voldoende aandacht zou moeten uitgaan naar de openbare ruimte. 'Het Delfts Rood kan niet zonder groen'. Dit was voor het onderzoeksteam reden om ook de Vereniging Friese Gemeenten te benaderen en te informeren over het onderzoek. Hier bleek een breed draagvlak voor het project. De portefeuillehouders vroegen betrokken te worden bij het onderzoek. Dit gebeurde zodra de kans zich voordeed, namelijk op het moment dat de inventarisatie en waardering gereed waren en de partijen hun praktijkervaringen konden gaan uitwisselen.

Een belangrijke constatering tijdens het begin van het project was de magere technische staat van vele projecten. Op veel plaatsen was ook de architectuur soberder dan gedacht. De sobere architectuur gecombineerd met de extra verschraling als gevolg van verschillende renovaties en aanpassingen aan de woningen bevestigde het beeld dat de bouwstijl tot nu toe nog niet op waarde is geschat.

Om een goed overzicht te kunnen bieden werd met alle partijen een systeem van waarden afgesproken, waarbij naar cultuurhistorie, stedenbouwkundige en architectonische kenmerken werd gekeken. De technische staat van de projecten is niet in het onderzoek meegenomen. Dit is bij uitstek de zaak van de corporaties zelf en zou voor het team een apart onderzoek vergen. Bij de concrete aanpak van een project zijn ruimtelijke waarde en technische staat immers waarden die altijd zullen moeten worden afgewogen, zo ook de economische waarde.

De inventarisatie, waardering en selectie
Allereerst zijn alle in de jaren tussen 1945 en 1955 gebouwde volkswoningen opgespoord. Dit is gebeurd aan de hand van de complexijsten met de peildatum 2000 van de in Friesland actieve corporaties. De projecten zijn door een van de leden van de werkgroep opgezocht en gefotografeerd. Daarbij werd gekeken of de woningen tot het te onderzoeken type behoorde. In het voorbijgaan zijn bovendien, om mogelijkheden tot referenties te krijgen, ook particuliere woningen en gebouwen met bijzondere functies van het Delfts Rode type en zelfs gebouwen in de stijl van de Delftse School gefotografeerd. Deze hebben in het vervolg alleen op de achtergrond een rol gespeeld.

De eigenlijke keuze van wat wel tot het Delfts Rood behoorde en wat niet, is gemaakt toen de werkgroep enkele dagen in het donker ging zitten om samen de foto-opnamen te bekijken en te bespreken. Er zijn projecten afgevallen en er kwamen ook nieuwe, nog te onderzoeken projecten bij. Het ging uiteindelijk om ongeveer 300 projecten, van een dubbele woning tot een buurt van meer dan honderd woningen. Met elkaar ging het om ruim 2200 woningen. Dat is voor deze korte periode toch 3% van de totale voorraad aan volkswoningen in Friesland.

Tijdens deze dagen passeerden projecten de revue, waar in positieve en negatieve zin iets van geleerd kon worden. Van zorgvuldige renovaties die op restauraties leken tot gemakzuchtig onderhoud, van verkoop aan huurders en sloop gevolgd door al dan niet geslaagde nieuwbouw. Veel achterstallig onderhoud kwam aan het licht. Dikwijls bleken allerlei ambachtelijke details, zoals de fijne roedeverdeling en verbijzonderingen van dakkapellen, kwetsbare ambachtelijke onderdelen, verdwenen. Ook waren in veel gevallen de karakteristieke erfgransbeplantingen van ligusterhagen (deels) verdwenen en soms ook de profielen, de bomen en

groenstroken uit de openbare ruimte. De dynamiek van de tijd bleek in veel gevallen de woningen, straten en buurten geen goed te hebben gedaan.

Tijdens deze dagen is niet alleen de inventarisatie van het complete bestand aan Delfts Rood- woningen verfijnd. Ook de vragen voor het vervolg van het onderzoek zijn gaandeweg geformuleerd. Dit proces kreeg verdere impulsen op een paar reisdagen langs van tevoren geselecteerde routes om gezamenlijk 'in situ' zeer uiteenlopende projecten te bespreken. Het waren geen vrolijke reizen. Het sombere weer werkte niet mee. Bepaalde corporaties bleken wel regelmatig zorgvuldig onderhoud gepleegd te hebben. Maar het was de gemiddelde fysieke staat van de meeste bezochte projecten die niet optimistisch stemde. En dat voor een woningproductie die in een tijd van de prille wederopbouw juist het optimisme van een nieuwe tijd, van vrede en saamhorigheid trachtte uit te drukken. Toch heeft de twijfel of het zinnig was om het Delfts Rood te gaan bestuderen niet toegeslagen. De werkgroep bleef geloven in de haalbaarheid van een waaier aan mogelijkheden voor een goede toekomst. De opgave om kritisch tot een strenge selectie te komen waar wel en waar geen energie in te steken heeft toen wel post gevat.

De tweeledige schouw zorgde voor het komen bovendien van toplocaties van Delfts Rood. Vele tientallen projecten waren het waarbij nu eens de cultuurhistorie, dan weer de stedenbouwkundige of de architectonische kwaliteit de doorslag gaf. Uiteindelijk zijn 25 toppers geselecteerd. Voorts dienden zich 'leerprojecten' aan. Projecten waar vooral in positieve of soms ook in negatieve zin iets van kon worden geleerd. Projecten die als ervaringen wat met Delfts Rood kan gebeuren doorgegeven kunnen worden. Ze zijn gegroepeerd in groepen die een vergelijkbare aanpak lieten zien.

Tenslotte kwamen ook 'werkprojecten' in beeld, ensembles die vroegen om nadere voorstellen voor een aanpak. Daar zou in overleg met de betreffende corporaties een selecte groep uit voortkomen om nader te bestuderen en met uitgewerkte voorstellen te kunnen komen. Een selectie, waarbij de voorgestelde aanpak ook leerzaam zouden kunnen zijn voor vergelijkbare projecten. Daarbij zou het in de cultuurhistorische context niet alleen om herstel van detailleringen en het aanpakken van de woningindeling gaan maar zeker ook om aanpak van de stedenbouwkundige context. Van buiten kwamen voorts vragen om een energetische upgrading mee te nemen en om Delfts Rood te bekijken in het kader van de verwachte krimp. Al deze visies en vragen vroegen om een heldere, structurele aanpak.

De werkgroep,

Sandra van Assen
Tjebbe Hettinga
Peter Karstkarel
Eerde Schippers

Hoofdstuk 2

Delfts Rood in Friesland, het feest in dorp en buurt

Rotterdam, Vreewijk

Veerle, verbindingsweg

Oudwoude, De Wygeest

Sloten, v.d. Wal Rusthuis

Akkrum, Heechfinne schoolgebouw

Pingjum, Burenlaan, boerderij

Gedurende de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog is de volkswoningbouw in Friesland vrijwel uitsluitend gerealiseerd in een stijl die afgeleid is van het traditionalisme van de zogeheten Delftse School. Dit gebeurde op een hoogst ingetogen wijze; er moesten met beperkte budgetten immers zoveel mogelijk huizen worden gebouwd. De woningen werden voornamelijk gebouwd van rode Groninger strengperssteen en de daken kregen oranje- of rode pannen. Vandaar dat voor dit type huis de aanduiding Delfts Rood, als variant op het alom bekende Delfts Blauw, wordt gebruikt. Er zullen ruim 500 projecten in deze stijl in Friesland zijn uitgevoerd, van tientallen vrijstaande particuliere woningen en representatieve bouwwerken zoals gemeentehuizen en kerken tot blokjes, rijtjes, straten en buurten van volkswoningbouw, soms met wel zeventig woningen.

Delftse School en Delfts Rood

Wat is dat Delfts Rood nu eigenlijk? In architectuurkringen in Europa ontbrandde in de onwisse jaren dertig een richtingenstrijd tussen behoudenden en vooruitstrevenden. In Nederland kregen de behoudenden geleidelijk kansen doordat veel bouwkundigen en architecten in Delft in deze richting werden opgeleid in de kringen rond prof. ir. M.J. Granpré Molière. Deze architect en architectuurtheoreticus maakte naam met de tuindorpachtige volkswijk Vreewijk in Rotterdam (1916-1919). In het Noorden ontwierp hij voor de woningbouwvereniging 'Bellingwolde' in 1920-1922 reeksen dubbele arbeiderswoningen aan de Verbindingsweg en Nieuwe Veendijk in Veerle (Gr). Ze waren van een opmerkelijk ondiep type om zoveel mogelijk licht- en luchttoetreding mogelijk te maken. Granpré Molière werd in 1924 benoemd tot hoogleraar aan de Technische Hogeschool in Delft. In zijn inaugurale rede 'De moderne bouwkunst en hare beloften' pleit hij voor het zoeken naar de eeuwige waarheid in de architectuur, naar het onvergankelijke (naar duurzaamheid, zouden we nu zeggen). Hij wijst alle vergankelijke, zeg maar modieuze, stromingen af. Vooral tegen de functionalistische architectuur van het Nieuwe Bouwen trekt hij fel van leer, omdat daarbij alleen aandacht is voor de techniek van het bouwen. Hij verzet zich tegen de eentonigheid van het industriële bouwen. Molière wil beslist ook aandacht voor de vorm: schoonheid en waarheid. Nadat hij zich in 1927 tot het katholicisme had bekeerd, ging hij zijn architectuurtheorieën stoelen op thomistische gedachten over de mens die hij op de architectuur toepast. Kern daarvan is de eenheid van lichaam en geest. De kunst van de architectuur moet door nuttigheid het lichamelijke, materiële aspect dienen en door een duidelijke vorm de betekenis, de geest herkenbaar maken. Architectuur hoort mededeelzaam te zijn. Dat materiële en morfologische samen maakt waarachtige architectuur en zo kan een harmonie tussen mens en omgeving worden geschapen.

Inspiratie werd gevonden in de zeventiende-eeuwse architectuur in de Nederlanden en vooral in de traditie van de plattelandsarchitectuur. Architectuur moest nederig zijn en niet de bedoeling hebben om op te vallen. Een woning moest praktisch – 'nuttig voor de lichamelijke veiligheid' – sober en introvert zijn. De schoonheid – 'weladig voor het oog' – moest gevonden worden in de eenvoud waarmee een goede harmonie tussen ruimte, massa en licht kon worden bereikt. De woning moest volgens Granpré Molière voor de mens 'een teken van waardigheid' zijn. De functie van een gebouw mocht wel degelijk tot uitdrukking komen in de vorm. Er werd dan ook onderscheid gemaakt in de vormgeving van woonhuizen die simpel en ingetogen moest blijven en publieke gebouwen zoals stadhuisen en kerken, die juist representatie en decorum mochten uitdrukken om hun functie te benadrukken.

Als gezaghebbend docent in Delft en als scherp publicist krijgt Granpré Molière groeiende invloed. De traditionalistische stijl die daarvan het resultaat was, wordt Delftse School genoemd. Na de oorlog krijgen de aanhangers van de Delftse School bijna alle opdrachten bij het maken van plannen voor de wederopbouw. De Noordoostpolder die dan pas ontwikkeld kan worden, is het domein van de traditionalisten, op Nagele na. In de noordelijke provincies is, in elk geval in de volkshuisvesting, het traditionalisme een korte periode dominant. Ook in Friesland gaan de aanhangers van Granpré Molière de boventoon voeren.

Friesland

De invloed van de Delftse School in Friesland was indirect: er werden enkele in het oog lopende representatieve voorbeelden door regionaal vooraanstaande architecten gebouwd die zeker impulsen betekenden. Meer invloed had stellig de belangrijkste bouwkundige opleiding van Friesland, die aan de MTS in Leeuwarden. Deze werd verzorgd door enkele aanhangers van deze richting.

Er kwamen voor, in en na de oorlog in dit traditionalisme enkele representatieve projecten tot stand, zoals de gemeentehuizen van Tytsjerksteradiel in Burgum in 1934 en van Rauwerderhem in Raerd in 1940, beide naar ontwerp van Piet de Vries, dat van Hemelumer Oldeferd in Koudum in 1939 door Andries Baart in samenwerking met U. Visser, de eigen gemeentearchitect en als hoogtepunt in 1943 het raadhuis van Idaerderadeel in Grou door A.J. Kropholler, een van de voormannen van de Delftse School. Na de oorlog werd het raadhuis van Terschelling ontworpen door G.A. Heldoorn (1953). Stuk voor stuk zijn het voorbeelden van evenwichtige, architectuur, waarbij een ingetogen representatie en een ambachtelijke zorgvuldigheid tot op de details is bereikt.

Verschillende rooms-katholieke kerken en kapellen zijn in deze stijl gebouwd. Na de Frederikuskerk in Sloten (1933) van Arjen Witteveen, de Johannes de Doperkerk in Leeuwarden-Huizum (1934) door H.P.J. de Vries en de Martinuskerk in Makkum door J. Starmans (1938) volgden na de oorlog de kapellen in Burgwerd (1950) en Warns (1949) door Arjen Witteveen. In Drachten werden twee kloosters in deze stijl gebouwd aan het begin en het einde van de Burgemeester Wuiteweg. Het minderbroederklooster op nummer 2 kwam in 1937 naar ontwerp van H.H. de Graaf tot stand en op nummer 162 werd in 1936 naar ontwerp van Arjen Witteveen een eerste vleugel van het Karmelklooster gebouwd, een gebouw dat tot twee keer toe werd uitgebreid in dezelfde stijl.

Dat de Delftse School geen uitsluitend 'roomse' aangelegenheid was bewijzen de fraaie gereformeerde kerk in de Kievitstraat in Grou, voor dezelfde denominatie de kerken in Eastermar en West-Terschelling, het kerkje voor de Vrije Evangelische Gemeente in Bantega en het eenvoudige gebouw voor Christelijke Belangen in Oudwoude. Een opmerkelijk sociaal project is het in 1951 door gemeentearchitect J.H. Bouwman ontworpen Van der Wal's Rusthuis aan de Spanjaardsdijk in Sloten. De schoolbouw ontkwam evenmin aan de invloed van Delfts Rood. Ze zijn onder meer te vinden in Akkrum, Dokkum, Heerenveen, Sneek en Twijzelerheide. Nog niet zo lang geleden zijn dergelijke scholen in Waskemeer en Wolvega afgebroken.

Ook voor boerderijen en een enkele keer ook andere bedrijfsgebouwen werd deze stijl gekozen. Zo staan op verschillende plekken in het door oorlogsgeweld beschadigde Pingjum enkele Delfts Rode bouwwerken. Aan de Burenlaan een prachtige stelboerderij, in de Pibemaleane een fabriekje en aan de Lammert Scheltestrjitte een rij van

Raerd, Gemeentehuis

Grou, Raadhuis

West-Terschelling, Raadhuis

Boksum, Sint-Margrietwei, boerderij

Doniaga, Wielwei, boerderij

Oosterwolde, Hoogengaardelaan

Pingjum, Lammert Scheltestrijtte

Damwald, Moarmerwald

Winsum, Pier Winsemiusstrjitte

viermaal twee woningen in Delfts Rood. Aan de voet van de dorpsterp van Boksum is een kop-hals-rompboerderij gebouwd, daar waar de bezetter de voorganger door brandstichting had vernield. Fraaie nieuwe boerderijen bij Bitgummole, Driesum (bij Rinsmastate) en Sondel hebben een vergelijkbare geschiedenis. Bouwvergunningen werden in deze naoorlogse jaren zelden gegeven aan andere dan woningbouwprojecten. Naast echte wederopbouw heeft de gemeente Heerenveen met steun van het Economisch Technologisch Instituut van Friesland in 1949 speciale vergunning gekregen om ter stimulering van de werkgelegenheid een bedrijvenverzamelgebouw te stichten aan de Koornbeursweg, een van de vroegste gebouwen van dit type in het land. Het is in 1965 met zorg verbouwd tot brandweerkazerne en staat nu op een nieuwe functie te wachten. Iets later kreeg in Drachten de Phillips-vestiging van de gemeente onderdak in een gebouw met Delfts Rode kenmerken.

Particuliere woningen

Er zijn in de jaren na de Tweede Wereldoorlog ook enkele honderden particuliere woningen tot stand gekomen (zo voor en na zijn bij dit onderzoek ruim honderd gefotografeerd en veel meer gepasseerd). Soms vormen deze woningen samenhang met projecten van sociale woningbouw, een enkele maal doet dat een gelijke bouwstroom vermoeden. Straten met zowel sociale als particuliere woningen zijn onder meer te vinden in Anjum aan De Singel, in Buitenpost aan de Haersma de Withstraat, in Dokkum aan de Buitentuin en Westerissestraat, in Oosterwolde aan de Hogengaardelaan en in de omgeving van het Stationsplein, in Stiens aan de Kakewei en in Workum aan het Bascohof. Aan het einde van de Tsjerkestrjitte in Aldeboarn staat een groep van vier Delfts Rode woningen die door gemeente of corporatie lijken te zijn gebouwd, maar – nu althans – in particuliere handen zijn. Dat is zeker bij een flinke rij woningen aan de Jelle Beenenwei in Jonkerslân, die in 1953 door de gemeente Opsterland zijn gesticht.

De meeste van de door particulieren gebouwde Delfts Rode woningen hebben een vergelijkbare eenvoud als de volkswoningen, maar er zijn ook waar meer ambachtelijke aandacht aan de details is besteed. Verspreid door Friesland zijn bovendien woningen tot stand gekomen waarbij aan geleding en detaillering zoveel aandacht is besteed dat niet meer van Delfts Rood mag worden gesproken maar van echte Delftse School. Ze zijn onder meer te vinden in: Blije, Klaphornewei 1, Bijahiem; Drachten, Pier Panderstraat 8; Exmorra, Dorpsstraat 62, voormalige pastorie; Garijp, Greate Buorren 19, gereformeerde pastorie; Hurdegaryp, Rijksstraatweg 47; Kollum, Van Limburg Stirumweg 4; Leeuwarden, Bilderdijkstraat 44; Makkum, Ds. L. Touwenstraat 1, Statum; Metslawier, Túnstrjitte 22; Nijega, Kommisjewei 13; Oldeberkoop, Oosterwoldseweg 21; Oosternijkerk, Langgrouwsterwei 18, Grimma Horna; Wânswert, Goslingawei 5-7, een dubbele woning.

Aan de Hoogengaardenlaan in Oosterwolde is een ensemble van representatieve woningen tot stand gekomen met de

nummers 4, 8, 10, 12 en 14, terwijl op nummer 13 nog een ingetogen exemplaar is te vinden.

De opleiding bouwkunde

Aan de Leeuwarder MTS doceerden in Delft opgeleide traditionalisten zoals ir. J.J.M. Vegter (die in Harlingen Zuid reeksen zeer verzorgde woningen van bedoeld type realiseerde) en tegen de Delftse School aanleunende architecten, bijvoorbeeld de zeer actieve architect Andries Baart. Bij deze MTS-opleiding werden bouwkundigen klaargestoomd die zich als architect gingen manifesteren of als directeur van gemeentewerken konden gaan werken. Baart was in zijn ontwerprant verkleurd van Amsterdamse naar Delftse School. Baart ontwierp Delfts Rode woningen in onder meer Kollum, Kollumerzwaag, Akkrum en Arum en hij tekende in Leeuwarden zelfs etagewoningen in deze trant. Andere invloedrijke architecten als Louw Reinalda en Piet de Vries lieten eenzelfde kentering naar de Delftse School zien. De aan deze MTS opgeleide bouwkundigen gingen dikwijls in de avonduren vervolgonderwijs volgen aan het VBO, Voortgezet Bouwkunde Onderwijs.

De centrale persoonlijkheid was Vegter. Hij was opgeleid aan de Technische Hogeschool in Delft waar hij assistent van Granpré Molière werd, de eerste student-assistent aan de hogeschool. Na het overlijden van Doeke Meintema in 1935 nam Vegter de architectenpraktijk over. Hij pakte in de beginjaren alles aan en ging op de Leeuwarder MTS allerlei vakken geven. Pas na zijn benoeming tot Rijksbouwmeester in 1958 beperkte hij zich tot het vak algemene bouwkunde, inclusief de geschiedenis van de bouwkunst en stedenbouw. Op advies van de inspecteur van de volkshuisvesting had hij stedenbouw in zijn lessen en eigen architectenpraktijk als volwaardig vak opgenomen. Tuinstadmodellen uit Engeland en Duitsland werden gebruikt maar wel gemodificeerd voor de kleinschalige en trage ontwikkelingen in Friesland. Vegter adviseerde in die zin talrijke gemeenten.

Wederopbouw

Na de oorlog kreeg deze stijl in de optimistische sfeer van de wederopbouw een nieuwe impuls. In deze jaren na een crisis en de oorlog was het geld schaars. De productie van bouwmaterialen moest weer op gang komen, de infrastructuur behoefde herstel. De behoefte aan woonruimte was groot door de achterstanden die waren opgelopen, waarbij nog kwam dat veel jonge stellen een gezin wilden stichtten en daarbij zelfstandig wilden gaan wonen. Inwoning was in deze jaren gewoon. Er moesten zo snel mogelijk niet al te kostbare woningen worden gesticht. De rooms-rode coalitie, die niet alleen een geleide arbeids-, loon- en bouwpolitiek voorstond maar ook een bevolkingspolitiek, beschouwde het op gang brengen van de volkshuisvesting dan ook als een van haar prioriteiten.

De door oorlogsschade getroffen gebieden kregen daarbij voorrang. Dat was het geval in bijvoorbeeld de omgeving van Delfzijl, waarbij onder meer het dorp Woldendorp een echt wederopbouwkarakter kreeg. Friesland heeft weinig schade geleden, alleen al genoemde bouwactiviteiten in

Leeuwarden, Johannes de Doperkerk

Warns, Rooms-katholieke kapel

Eastermar, Gereformeerde kerk

Pingjum en Boksum kunnen tot echte wederopbouw worden gerekend. Verder werden de woningcontingenten evenredig over het land en per provincie verdeeld. Soms hadden gemeenten tijdens de oorlogsjaren al plannen gemaakt, maar dikwijls moesten deze toch onder grote tijdsdruk worden ontwikkeld. De toen nog kleine woningbouwverenigingen en –stichtingen waren niet geprofessionaliseerd en konden, nadat ze tientallen jaren lang beheerders van beperkte woningvoorraden waren geweest, in veel gevallen de opdrachten tot woningproductie niet aan. In veel Friese gemeenten werd dan ook het gemeentelijke bouwtechnische apparaat ingeschakeld om direct of indirect de woningbouw ter hand te nemen. Bij deze diensten van gemeentewerken waren meestal mensen actief die, al dan niet op de Leeuwarder MTS, opgeleid waren met de ideeën van de Delftse School.

In de jaren tussen 1947 en 1952, soms met een uitloop van enkele jaren, werd in Friesland vrijwel uitsluitend in deze traditionalistische stijl gebouwd. Het gaat daarbij om ongeveer 320 volkshuisvestingsprojecten met in totaal ruim 2200 woningen, 5 % van de totale voorraad aan sociale huurwoningen in Friesland. Dat is gemiddeld zes tot zeven woningen per project. In kleine dorpen kwam soms een enkel blokje voor van twee woningen onder een kap, meestal werden het vier tot zes woningen. In minder kleine dorpen konden met tien, twaalf of meer woningen straatjes worden gevormd en in de grote en de hoofdplaatsen van de gemeenten waren buurten het resultaat. Meestal zijn ze als twee-onder-een-kapwoningen gebouwd, maar hier en daar, bijvoorbeeld in Dantumadiel – in De Westereen en Damwâld (Moarmerwâld) - en in Achtkarspelen kwamen ook vrijstaande arbeiderswoningen tot stand. In Winsum zijn in 1948 aan en bij de Winsemiusstraat achttien vrijstaande woningen gebouwd die per paar aan de achterzijde verbonden zijn met een lage vleugel met badkamer en berging, een verder in Friesland niet voorkomend type. Ook rijwoningen zijn toegepast, maar uitsluitend in de steden en grotere plaatsen.

Hadden de woningbouwverenigingen en stichtingen in de landelijke gemeenten voor de oorlog de meeste arbeiderswoningen op het platteland gebouwd, vooral omdat de grondkosten er bescheiden waren, door wijzigingen in de Wet op de ruimtelijke ordening waren de mogelijkheden om te bouwen op het platteland sterk aan regels gebonden. Arbeiderswoningbouw kon voortaan vrijwel uitsluitend nog in de dorpen plaatsvinden. Delfts Rood in de volkshuisvesting is dan ook voornamelijk in de dorpen terug te vinden, al zijn er uitzonderingen. Zo liggen de reeksen van deze woningen in Jubbega niet geconcentreerd bij elkaar, maar in groepjes verspreid aan enkele invalswegen.

Delfts Rode volkswoningen

Door de bescheiden budgetten was bij de arbeiderswoningbouw een uiterst ingetogen versie van de Delftse Schoolstijl het resultaat, eigenlijk precies zoals Granpré Molière het bijna een generatie eerder had bedoeld. De muren van deze woningen zijn meestal van rode strengperssteen opgetrokken en de daken met orangerode pannen gedekt. De woningen van dit kleurige bouw materiaal worden gemakshalve

Delfts Rood genoemd, een aanduiding die de traditionalistische stijl van de Delftse School en de dominante kleur van de gebouwde resultaten combineert.

De rode strengperssteen wordt wel Groninger steen genoemd, al kon deze ook elders worden vervaardigd. Bijvoorbeeld in de steenbakkerij van Schuilinga in Gerkesklooster aan de Friese kant van de Groninger grens die van 1913 tot 1991 steen heeft geproduceerd. De steenfabriek van Helder, die van 1873 tot 1968 bij het dorp Oostrum aan het Dokkumer Grootdiep draaide, kon deze rode steen eveneens maken. Een derde flinke steenfabriek, die van De Vries op Schenkenschans aan de oostkant van Leeuwarden had zich gespecialiseerd in gele baksteen. Met de traag weer op gang komende bouwindustrie en de langzaam herstellende infrastructuur was het zaak om de bouwmaterialen bij een fabriek te betrekken die zo dicht mogelijk bij de bouwplaats lag. Het in deze periode gebruikte baksteenmateriaal is niet uitsluitend rood. Er zijn ook woningbouwprojecten in grauwe, gele en gemêleerde steen gebouwd. Vaak was geen keuze mogelijk; er moest maar gebouwd worden met het materiaal dat voorhanden was. Zo is een woningproject aan de Badweg in Hollum op Ameland niet eens gebouwd van metselsteen, maar van klinkers. Een particulier bouwinitiatief van aannemer Hofstra aan het Kerkplein in Oost-Vlieland eveneens.

Detalleringen

De gezinswoningen die overal in Friesland werden gebouwd zijn één volledige bouwlaag hoog en ze worden gedekt door een hoge kap waarin de slaapzolder is ondergebracht. Deze is verlicht door vensters in de geveltop aan de zijkant en soms door een dakkapel op voor- of achterschild. Het muurwerk is in de meeste gevallen van helderrode strengperssteen, Groninger steen, gemetseld. Dikwijls waren de budgetten zo krap dat de uiterste eenvoud moest worden betracht. Ze beantwoordden daardoor geheel aan de uitgangspunten van eenvoud en nederigheid die Granpré Molière voorstond. Maar als het even kon werden enkele of meerdere op ambachtelijkheid gebaseerde verrijkingen aangebracht. Dat konden ontlastingsbogen, hanenkammen of rollagen bij de afdekking van de gevelopeningen zijn, en zelfs gemetselde kroonlijsten als gevelbeëindiging. Deurontlastingen en sierroeden in de bovenlichten werden ook wel als verlevendelingen van het gevelbeeld verwerkt. Granpré Molière zei het wel heel plechtig: 'Iedere entree van een huis moet iets van een erepoort hebben, zonder dat kan een mens niet binnenkomen.' De vensters kregen een fijne, op goede verhoudingen gebaseerde roedeverdeling. Aan de geveltoppen werd veelal aandacht besteed, dikwijls met beitelingen, soms met rollagen en tandlijstjes op de overgang van begane grond naar geveltop. Er kwamen bijna altijd uitmetselingen van schoudertjes ter hoogte van de dakgoten die in veel gevallen door consoles of klosjes werden ondersteund. De daken kregen orangerode pannen en op de hoeken van de daknaalden kwamen vrijwel altijd flinke schoorstenen. Waar de schoorstenen van dubbele woningen in het midden op de naald verzameld waren, kwamen op de hoeken tot pseudoschoorstenen uitgebouwde

Oost-Vlieland, Kerkplein

Akkrum, Sinnebuorren

Jirnsom, Douwemastrjitte

Dokkum, Gedempte Hantumervaart

Dokkum, Gedempte Hantumervaart

Stiens, Petterhústerdyk

Leeuwarden, Spoorstraat

Sexbierum, Sixtuswei

Dokkum, Gedempte Hantumervart

Berltsum, Molestrijtte

Wolvega, Haulerweg

pinakels, zoals in de gemeente Leeuwarderadeel. Ze zorgden voor wat Granpré Molière noemde: ‘het feest op het dak’.

De spaarzame, soms zuinige eenvoud, maar tegelijkertijd het optimisme van de wederopbouw, was ook in de woning-inrichting terug te vinden. De geborgenheid van de intieme ruimtelijkheid van de vertrekken, die wij nu als hokkerig ervaren en bij latere renovaties waar mogelijk werd verruimd, was vooropgezet voor een scheiding van de woonfuncties. De woningen werden ingericht met Pastoe- of gelijkgeaard ingetogen meubilair. De Bruynzeel-keukens werden voorzien van Tomado-gerei en aardewerk van de Fris-fabriek uit Edam. Voor de hygiëne was de wastobbe heel gewoon, maar sommige woningen werden op zolder voorzien van een lavet. In de tuin werd de intimiteit bereikt met ligusterhagen.

Dergelijke Delfts Rode woningen werden overal in Friesland gebouwd. In kleine dorpen meestal in bescheiden aantallen, soms in een straatje van zes tot tien woningen, een enkele keer in wat ruimere aantallen. In het middelgrote dorp Akkrum kwam aan Sinnebuorren een fraai buurtje van dertig woningen tot stand. In vlekken en in grotere plaatsen zoals Makkum (Oude Nieuwbuurt) en Joure (Bomenbuurt) zijn wel buurtjes van ruim veertig woningen ontwikkeld; in Lemmer (Zuiderzeestraat e.o.) van zestig en in Leeuwarden (Zeeheldenbuurt), Harlingen (Harlingen Zuid) en Heerenveen (Oude Molenweg e.o.) buurten van zo'n zeventig woningen. De inmiddels door sloop en nieuwbouw deels veranderde Delfts Rode buurt in Kollum slaat in dit beeld met veertig gezinswoningen geen onaardig figuur. Dat daar ook nog 53 bejaardenwoningen en twee gebouwen met maatschappelijke dienstverlening bijkwamen, maakt het naoorlogse bouwproject van Kollum, geheel ontworpen door architect Andries Baart, volstrekt uniek in Friesland en misschien wel het hele land. Deze buurt markeert het begin van de planning voor de verzorgingsstaat. Een echo op kleinere schaal van dit voor Kollumerland grootse project heeft aan de Koarteloane en Tsjerkestrjitte in Kollumerzwaag vorm gekregen. Deze prestaties konden worden geleverd dankzij de samenwerking van de gemeente en de woningstichting, waarin het gemeentebestuur flink was vertegenwoordigd.

Vrijwel alle Delfts Rode woningen bestonden uit een enkele volledige laag en een hoge kap voor de slaapzolder. Slechts enkele woningbouwprojecten in Delfts Rood zijn als etagewoningen gebouwd en wel in de enige grote stad in Friesland, Leeuwarden. Aan de Archipelweg en aan Achter de Hoven-Spoorstraat kwamen in 1947-'49 en 1950 rijen van tientallen portieketagewoningen tot stand. Wel zijn hier en daar varianten op het eenlaagse type gebouwd, woningen waarbij de zolderborstwering hoog is opgetrokken tot een soort halve verdieping om meer slaapkamerruimte te verkrijgen. De kapellen met zoldervensters zakken daar meestal door de borstwering en gootpartij heen.

Ruimte

Granpré Molière had het over 'het midden tussen binnen en buiten... dat functioneel minimaal kan zijn, maar dat in de kunst tot een dominant gemaakt wordt. De kunst immers schept geen substanties, maar relaties, en het is juist door deze relaties te verzelfstandigen dat zij zich uitspreekt. Deze middenterm zal hier dus een ruimte of ruimte-deel zijn, dat niet dwingend functioneel is, dat noch geheel gesloten, nog geheel open is, maar iets tussenbeide.' Hij doelde hier onder meer op de tuinen tussen de openbare weg en het huis. Hij hechtte hier sterk aan, omdat het de overgang van de openheid en beslotenheid manifest maakte. Het ging

hem daarbij om ‘de essentiële afzondering, maar binnen het organisme van de stad.’ Want ook op wijk- of buurt- of ensembleniveau moest dit gelden. De samenhang van openheid en beslotenheid was belangrijk, maar ook de overgangen van binnen naar buiten van een buurt. Hij vroeg aandacht voor de openbare ruimte als verblijfsruimte en voor de oriëntering van het gebouwde op centrale plekken en overgangen.

Bij veel van deze woningen in Friesland luisterde de stedenbouwkundige situering naar een andere, jonge traditie: die van de landarbeiderswoningen. Deze meestal op het platteland gebouwde woningen kregen een ruim erf, opdat de bewoners er wat kleinvee konden houden of een eigen akker hadden om enige winterprovisie op te verbouwen. De naoorlogse Delfts Rood-woningen in de niet al te grote dorpen kregen eveneens vrij ruime erven met een diepe achtertuin die geschikt was voor een ‘bouw’. Ze namen de traditie van de landarbeiderswoningen mee. Zelfs in grotere plaatsen en steden kregen de woningen ruime tuinen in vergelijking met de woningen die in de volgende bouwstroomperiode tot stand kwamen. De voortuinen kregen in de meeste gevallen ligusterhagen als erfafscheiding die in sommige buurten nog steeds wordt gerespecteerd en een aspect vormt van sfeervolle cohesie. In de dorpse situaties kwamen trottoirs langs de voortuinen en tussen trottoir en weg werden dikwijls groenstroken met bomen aangelegd, die later wel eens moesten sneuvelen voor verbreding van straten en parkeervoorzieningen. Dit alles zorgde voor een landelijke sfeer, een sfeer die Granpré Molière ook voorstond en die in de beste gevallen nog bestaat. Zelfs in de grotere plaatsen en steden is dit nog min of meer te proeven, zoals in de Westerissebuurt in Dokkum, de Zeeheldenbuurt in Leeuwarden en in Heerenveen-Zuid: dorpen in de stad. In andere plaatsen en dorpen zou dit aspect kunnen worden herontwikkeld.

Met enige uitlopers in latere jaren - waarschijnlijk omdat goedgekeurde bouwplannen vertraging hadden opgelopen - werden na 1952-'53 geen Delfts Rode huizen meer gebouwd. In 1951 werd de Woningwet gewijzigd. Er werd onder meer in bepaald dat de woningen een volledige slaapverdieping moesten krijgen. In Wolvega waren overigens in 1949 aan de Haulerweg, Keiweg en Willem Lodewijkstraat naar ontwerp van J.J.M. Vegter al enkele groepjes van verdiepingswoningen gebouwd. Een vergelijkbaar type is in 1948 aan de Schapekamp 8-14 in Oosterwolde gebouwd, twee dubbele woningen waarvan twee zijn geprivatiseerd. Opmerkelijk zijn ook de rijen van vijf woningen Azaleastraat 31-39 en 59-67, gebouwd in 1950 en 1952, waarvan de eindwoningen steeds een enkele volledige woonlaag kregen en de tussenwoningen volledige slaapverdiepingen. Ze liepen vooruit op het voorschift alleen nog sociale woningen met volledige slaapverdieping te bouwen. Dit voorschrift betekende het einde van het type van de Delfts Rode woning en het begin van de bouwstroomwoning met een verdieping, waar aanvankelijk soms nog wel enige ambachtelijke detaillering in traditionalistische trant aan is te ontdekken. Maar er is geen sprake meer van een kenmerkende hoge kap. Een voorbeeld hiervan is te vinden in het midden van de lange Zuiderzeestraat in Lemmer. Daar zijn in 1949 lange rijen woningen van het eenlaagse type gebouwd, zonder voortuin, direct aan de stoep. In het midden aan de noordzijde kwam in 1952 daar tussenin een rij van twaalf woningen met volledige, zij het vrij lage slaapverdieping tot stand, achteruitgerooid en met voortuintjes. Ze kregen nog enig siersmetselwerk rond de deuren en in een breed fries onder de daklijst. Vrij spoedig zal dit nieuwe type woning dat in grote aantallen wordt gebouwd, elke verrijking moeten ontberen.

Leeuwarden, Spoorstraat

Lavet

Bruynzeel keuken

Aldeboarn, Tsjerkebuorren

Drachten, Pier Panderstraat

Garyp, Greate Buorren

Blije, Klaphornewei

Makkum, ds. L. Touwenlaan

Olderbekoop, Oosterwoldseweg

Delfts Rood is niet altijd Rood

Sint-Jacobiparochie, Van Wijngaardenstraat , rijk aan versieringselementen

Hollum, Badweg, het metselwerk verschildt regionaal van kleur

Bolsward, Hid Herostraat, uit het dak gesleepte dakkapellen

Marrum, Kerkstraat, hiërarchie van de vertrekken af te lezen in de kozijnen

Stiens, Kakewei, bijgebouwen zijn eenvoudig van vorm en opzet

Na het op de architectuurgeschiedenis gerichte hoofdstuk over de Delftse School en de volkhuisvesting in Delfts Rood, zal hier nader worden ingegaan op de specifieke architectonische kenmerken van het Delfts Rood.

Het Delfts Rood is afgeleid van de Delftse School. De Delftse School liet zich inspireren door eeuwigende waarden in de architectuur en meer in het bijzonder door de eenvoudige plattelandsarchitectuur uit voorgaande perioden. Juist in een plattelandsprovincie als Friesland kon deze inspiratie onmiddellijk werken. Hoofdvormen en veel van de details toegepast bij Delfts Rood zijn terug te vinden in de traditionele boerderijen en de eenvoudige landelijke woningbouw.

Details zijn het logische gevolg van de praktische, ambachtelijke bouwtechniek maar dienen tevens als versieringsaccenten. Hoe ingetogen ook, ze vormen tezamen de karakteristiek van het geheel. In het vanzelfsprekende beeld van de woningen zijn het de praktische afwerkingdetails die sober maar duidelijk vorm kregen. Het ambachtelijke bouwen is zo de leidraad geworden; de eenvoudige versieringen bevestigen het detail in zijn ambachtelijkheid. Zo zijn bijvoorbeeld muurafdekkers en lekdorpels ter verbetering van de waterafvoerende functie tevens als accenten in de architectuur ingezet. Tevens wordt door een groter overstek de aangezette omkadering of gevelbeëindiging van het metselwerk sterker. Zo zijn vlechtwerken, hanenkammen, rollagen en zelfs ontlastingsbogen functioneel, maar ze vormen bovendien verlevendigungen van het metselwerk.

Regionale materialen

Direct na de tweede wereldoorlog was er in Nederland een groot gebrek aan geld, bouwmaterialen en bouwmachines. Doordat er in de oorlog niet of nauwelijks woningen waren gebouwd, was de behoefte aan woningen groot. De uitdaging was vooral om voor weinig geld met voorradige bouwmaterialen zoveel mogelijk woningen te bouwen. In de provincie werd daarom gekozen voor in de regio fabrieksmatig geproduceerde, goedkope baksteen.

Voor de steenfabrieken uit Groningen konden de goedkope strengperssteen leveren, maar ook enkele fabrieken in Friesland konden deze steen maken: in Oostrum en Gerkesklooster. De rode kleur van de steen ontstaat dankzij ijzerhoudende zee- en rivierklei. Enkele uitzonderingen op deze kleur zijn te vinden in de westelijke en zuidelijke regio's van de provincie. Hier werden veelal de van kalkrijke klei gebakken gele stenen uit de in de omgeving staande steenfabrieken betrokken. Vanwege de krapte is steeds van het beschikbare materiaal uitgegaan en dat was soms ook grauwbrown baksteen. In enkele gevallen, op Ameland en Vlieland bijvoorbeeld, zijn de woningen zelfs van klinkers opgetrokken.

De zadeldaken zijn altijd gedekt met orangerode pannen. Eenvoudige Hollandse pannen, soms in de uitvoering van de opnieuw verbeterde Hollandse pannen. Enkele projecten in Dantumadiel: Driezum, Rinsumageast, De Westereen en enkele straten in Jubbega kregen dakbedekking met gegolfde Friese pannen; wel weer in orangerode kleur. Oorspronkelijk eveneens in Winsum, maar de meeste dakschilden zijn daar intussen belegd met sneldekkers. Het is steeds onmiddellijk als een versterking te ervaren als de keramische pannen bij renovatie vervangen zijn door betonnen sneldekkers in de nooit te benaderen oorspronkelijke kleur.

Voor het hout werd regelmatig gebruik gemaakt van inlands naaldbout. Zo vinden we in de eenvoudige sporenkappen nog de juffers: rondhout met de resten van schors. De goten zijn of houten bakgoten, al dan niet ondersteund door con-

soles of klossen en soms met een aardig profiel of zinken mastgoten met klemmen, maar soms met aardige metalen consoles ter ondersteuning.

In Delfts Rood als stijl komen eenvoudige plattelandsarchitectuur, met ambachtelijke details en materialen, en de door M.J. Granpré Molière geïnspireerde Delftse School samen.

Het huis in onderdelen

In het Delfts Rood van de sociale woningbouw onderscheiden we een vijftal hoofdkenmerken:

De hoofdvorm
Het opgaande werk
De kapconstructie
De deuren, ramen en kozijnen
De ornamentering

Het exterieur

De hoofdvorm: één laag met meestal een hoge kap
De hoofdvorm van de Delfts Rode woning heeft een eenvoudige plattegrond en doorsnede, bestaande uit een rechthoekige begane grond met daarboven, onder het hoge zadeldak, een ruime zolder als slaapverdieping. Met de lage gootlijn en de eenvoudige doorsnede sluit ze goed aan op de bestaande woningbouw en voegt ze zich bijzonder goed in de dorpse bouwwijze.

Het opgaande werk

Het opgaande werk is meestal opgetrokken uit rode strengperssteen. Voor het metselverband is vaak voor halfsteensverband of klezorverband gekozen, verbanden die geschikt zijn om dunne spouwmuuren mee te metselen. Het trasraam of plint zijn soms gemetseld van een harder gebakken, iets donkerder steen. Er worden eenvoudige details en versieringen toegepast. De meest kenmerkende zijn de ontlastingsbogen, hanenkammen of rollagen boven de kozijnen, het vlechtwerk bij de topgevels en de tandlijsten onder de goot en halverwege in de topgevels. Soms zijn onder de goot met metselvakken Friezen gevormd.

De kap en het dak, schoorstenen en schouderdjes

Bijna bij alle projecten zien we een steile, hoge kap met een dakhelling van meer dan 50 graden toegepast. Als dakbedekking is gekozen voor eenvoudige orangerode pan, zoals hierboven beschreven. De beëindigingen van de dakschilden bij de topgevels zijn eenvoudig uitgevoerd zonder overstek en vertonen overeenkomst met historische topgevels van boerderijen en stadshuizen uit de voorgaande perioden.

De lichttoetreding voor de slaapzolder geschiedt door vensters in de zijgeveltoppen, maar dikwijls staan er ook kapellen op het dak. Meestal op de achterschilden, maar ook wel op de voorschilden. Ze hebben zeer uiteenlopende maten, van kleine lichtscheppers tot grote ruimtescheppers. Er zijn rechthoekige met platte afdekking, maar ook exemplaren met pangedekte zadeldakjes. Een fraai type is ook de uit het dak gesleepte kapel die bijvoorbeeld in Bolsward wordt gezien. De detailleringen zijn eveneens gevarieerd, van een heel eenvoudige aflijsting tot sierlijke omkaderingen van bijvoorbeeld timpaantjes of in accoladevormen gezaagde klemdelen. Omdat het kwetsbare elementen zijn, werden ze bij een renovatieronde nogal eens vernieuwd. Met wisselend succes, van goed bij de stijl passende exemplaren tot puur functionele, mager vormgegeven bakken.

Aan de dakvoet zien we de bakgootconstructies; de klossen of consoles zijn zichtbaar en geven een eenvoudig ritme aan de gevel en dakvoetbeëindiging. In enkele situaties is onder de goot nog eenvoudige fries toegepast, soms uitgevoerd in stucwerk en soms als gemetselde versiering

Schouders accentueren de hoeken van de woning

Schoorstenen zijn royaal aanwezig

In Harlingen zien we aan de dakvoet een bakgoot op klossen

in de vorm van tandlijsten. De goten kregen bij de topgevel beëindigingen door penanten van doorlopend metselwerk in de vorm van schouders. Deze schoudertjes in allerlei vormen, maar meestal getrapt, accentueren zowel de hoeken van de woningen als de overgangen van gevels naar daken. Bij dit thema is stellig gekeken naar oudere voorbeelden van boerderijen en andere plattelandsarchitectuur. De afdekking op de schoudertjes is eenvoudig en is dikwijls weggelaten, wat wel eens inwatering veroorzaakt.

Schoorstenen zijn royaal van afmetingen en mogen zeker niet ontbreken, helaas zijn ze soms bij latere onderhouds- en renovatiewerkzaamheden verwijderd. Er zijn ook corporaties die ze omwille van de goede verhoudingen hebben gehandhaafd. In de meeste gevallen zijn de schoorstenen eenvoudig en doelmatig, rechthoekig van vorm. In enkele waarbij de schoorstenen vergaard zijn op het midden van de naald zijn op de hoeken in plaats van schoorstenen gemetselde nokbeëindigingen toegepast, zoals vaak in Leeuwarderadeel.

De kozijnen, deuren en ramen

De gevelindeling is praktisch en functioneel. De kozijnopeningen bezitten veel verschillende afmetingen, een grote kamer kreeg een grote opening en een kleine kamer een klein kozijn. De hiërarchie van de vertrekken is zo aan de buitenzijde af te lezen aan de formaten van de vensters. De raamindelingen en de roeden in de kozijnen zijn oorspronkelijk opgezet met de gulden snede in een kleinschalige maatvoering, meestal tot zesruitsvensters. In de afgelopen halve eeuw zijn de meeste kozijnen en raamindelingen al één of enkele malen vervangen door minder stijlvaste, modernere indelingen; het nieuwe vaste glas werd daarbij direct in het kozijn geplaatst, tot grote spiegelruien toe. Het onderhoudsarme kunststof deed zijn intrede, waardoor

bovendien profielen grover werden. De kleinschalige maatvoering die hoort bij de geborgenheid die werd voorgestaan, is hierbij verloren gegaan.

De voordeur is gesloten van karakter. Soms bezitten ze enig lijstwerk of een schrotenveld. Ze zijn veelal slechts voorzien van een kleine lichtopening. Ook zijn deuren toegepast met vierruitsvensters. In veel gevallen is boven de voordeur een bovenlicht geplaatst. In dit bovenlicht wordt met gestileerde vormen (V- of X-vorm) een associatie met een levensboom opgeroepen. Veel van deze deuren zijn in de jaren zestig en zeventig voorzien van glaspaneeldeuren die wel bij de bouwstroomwoningen die op Delfts Rood volgden passen, maar in onze woningen misstaan.

Ornamenten

De architectuur van de Delfts Rode sociale woningbouw heeft een sober en ingetogen karakter. Hierbij is afgezien van een rijke ornamentering. Alleen voor de entree werd een uitzondering gemaakt. Het plechtstatige advies 'Iedere entree van een huis moet iets van een erepoort hebben, zonder dat kan een mens niet binnenkomen' van Granpré Molière is ook bij de volkshuisvesting dikwijls opgevolgd. Rechte of schuin gemetselde muurpenanten, soms zelfs voorzien van neggen van natuur- of kunststeen of geprofileerd dan wel eenvoudig lijstwerk aan weerszijden van de deur geven de voordeur een voornamer accent. In enkele projecten zijn de voordeurkozijnen voorzien van kleine luifels of kroonlijsten. Ze zijn aangebracht tussen het kalf van de deur en de onderdorpel van het bovenlicht. We vinden de entrees in de voorgevel of in de korte zijgevel. Als de deur, naar een oude plattelandsgewoonte, aan de achterzijde zit, zoals bij volkswoningen in het vroegere Baradeel: Minnertsga, Wijnaldum, Oosterbierum, Sexbierum, zijn de entrees niet geaccentueerd.

Bijgebouwen

De bijgebouwen zoals een tuinberging of schuur zijn eenvoudig van vorm en opzet. Ze zijn opgetrokken uit rode baksteen en afgedekt met rode pannen van dezelfde kleur en kwaliteit als de woning.

Het interieur

De indeling van de woningen is in de meeste gevallen gebaseerd op een tweebeukensysteem van ongelijke breedte. Daarbij konden de keuken, de eetkamer en de woonkamer aparte, maar wel kleine vertrekken worden. In verschillende situaties zien we op de begane grond, meestal aan de voorzijde, een extra kamertje dat dienst kon doen als slaapkamer.

De kleine keuken kreeg een eenvoudige opstelling, soms een Bruyzeelkeuken, andere geheel in het werk gemaakt. In de afzuiging en ventilatie van petroleumstellen of fornuis werd voorzien door een gemetseld ventilatiekanaal met een getimmerde overkapping. Om voedingsmiddelen koel te kunnen bewaren is er in veel gevallen is onder de trap een soms iets verdiepte kelderkast gecreëerd.

De afmetingen van de ruimten zijn naar huidige maatstaven klein. De slaapkamers op de zolderverdieping bieden slechts ruimte aan kleine bedden, zoals een 'twijfelaar' of een eenpersoonsbed. Bedsteden werden niet meer getimmerd.

Een badkamer ontbreekt in veel gevallen, het enige sanitair was de wc. Één maal per week in de tobbe was toen nog heel gewoon. Soms zijn in de jaren-vijftig lavetten geplaatst. In de jaren-zeventig en -tachtig zijn de woningen voorzien van beter, maar bescheiden sanitair.

Wolvega, Leeuwerikstraat, de oorspronkelijke raamindelingen weer teruggebracht

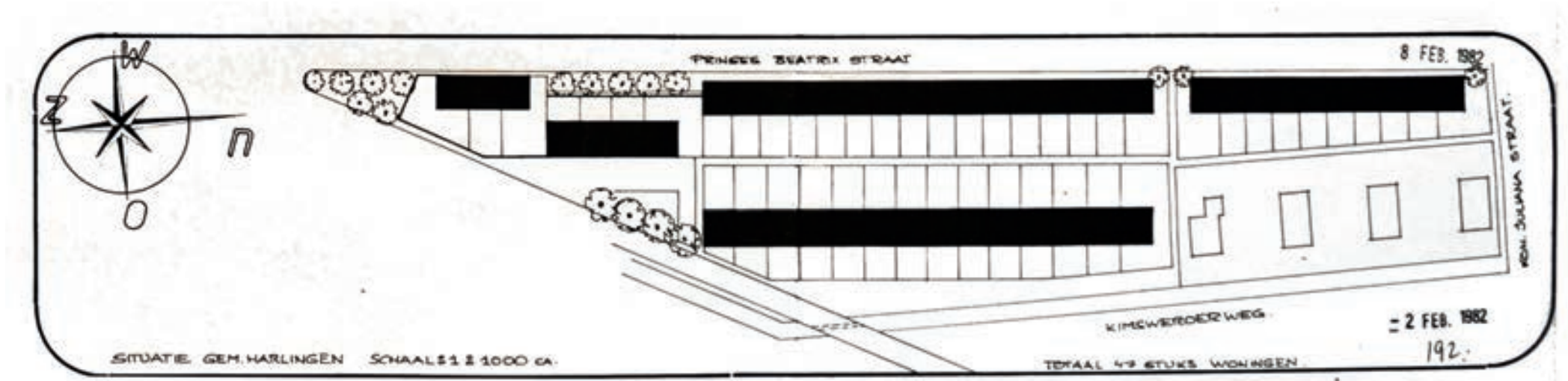

Voorname entrees met gesloten voordeuren

Wijnaldum, Buorren, volgens een oude plattelandsgewoonte zijn de deuren aan de achterzijde gesitueerd

Delfts Rood kan niet zonder groen

Oorspronkelijk stratenplan Vegter Beatrixstraat en Kimsverderweg Harlingen

Groen straatbeeld Beatrixstraat Harlingen

Groene begeleiding op de terp van Stiens, Kakewei

Delfts Rode projecten in Friesland zijn groen. Het Delfts Rood werd ontworpen vanuit de tuindorpgedachte, als een totaalontwerp, integraal en op sobere en nuchtere wijze.

Onze aandacht richt zich daarom niet alleen op de woningen, maar ook op de wijze waarop de woningen, de tuinen en de straten zijn aangelegd.

De plaatsing van de bebouwing was dienend aan de openbare ruimte. Vaak was het stratenverloop recht en stonden de gebouwblokken in reeksen aan een of twee zijden. Op veel plaatsen herkennen we extra aandacht voor het verloop van de straat en het groen. We zien verbredingen, versmallingen of extra groene ruimtes. Belangrijke verbijzonderingen zijn de verspringende rooilijnen en knikken of buigingen in de stratenpatronen. In Harlingen zien we meerdere van deze oplossingen in de oorspronkelijke tekeningen en herkennen we ze ook nog in het huidige straatbeeld. Het getekende groen is nog grotendeels aanwezig als bewijs hoe het groen en rood elkaar versterken. Het stratenplan laat zien hoe de hoek van de Beatrixstraat en de Kimsverderweg is opengelaten om ruimte te bieden aan een bomengroep. Ook is de bebouwing van de Beatrixstraat deels teruggewooid waardoor ruimte ontstaat voor het accentueren van de straat met bomen en extra groen. Samen met het brede groenplantsoen in de Beatrixstraat en de groene hagen rondom de tuinen, ontstaat een krachtige groene sfeer. In Stiens heeft de straat extra kwaliteit gekregen door de doorgaande groenstrook met volgroeide bomen en zijn de gebouwen aan het einde van de straat naar voren geplaatst. Deze eenvoudige maatregelen, gecombineerd met het oplopen van de straat richting de kerkterp, maken dat het zicht op de kerk op bijzondere wijze is ingekaderd.

Het groen in Delfts Rode buurtjes is veelal straatgroen. Laanbomen, plantsoenen, clusters van bomen en hagen rond de tuinen. In bijzondere gevallen een fruitboomgaard of volkstuin. Bomen werden bij voorkeur in het groen geplaatst van een grasstrook, plantsoen, binnenhof of tuin. Dit versterkte het tuindorpkarakter van de straat, en was ook beter voor de ontwikkeling van de bomen. Hagen van liguster, soms beuk en een enkele keer meidoorn omzoomden het erf. Binnen de haag was de tuin functioneel, er was ruimte voor een bleek of een moestuin. Het klompenhok stond tegen of vlakbij de woning, een schuurtje voor het tuingereedschap stond op het achtererf. Parkeerruimte op

Groen-rood dorpsaanzicht Sint-Nicolaasga

Delfts Rood aan park in Leeuwarden, Karel Doormanstraat

Delfts Rood aan een dorpsweide in Akkrum

Hagen volgen de bocht in Oude Bildtzijl

het erf was nog niet nodig.

Naast het groen was ook de bestrating nuchter. Geldgebrek en de afwezigheid van auto's resulteerden in de periode direct na de oorlog in smalle verhardingen. De straten bestonden uit een rijbaan, groenstroken en bomen, soms een stoep aan weerszijden. Vaak werd de rijbaan uitgevoerd in gebakken klinkers, de stoepen in betontegels. De verlichting was schaars met hier en daar een (houten) lantaarnpaal, we zien op historische foto's met regelmaat hetzelfde type. Het is niet vreemd dat de keuze beperkt was, de gaslantaarn had nog maar zeer kort haar uittrede gedaan.

We zien dezelfde groene oplossingen op vele plaatsen terugkeren. In de herhaling zit de kracht. De eenduidigheid van het groene vocabulaire bepaalt de herkenbaarheid en daarmee de kwaliteit van het Delfts Rood.

We plukken nu de vruchten van de aanplant in de jaren vijftig en vinden prachtige volgroeide lindes, kastanjes, eiken en iepen tot in de kleinste dorpen, zoals Arum, Akkrum en Mûnein. In smalle straatprofielen zien we soms kleinere bomen, zoals fruitbomen, lijsterbessen of kers in de groenstrook, of in bijzondere gevallen, in de voortuin. Zo staan in Winsum nog enkele prachtige vleugelnoten in de groenstrook. In de Secretaris Haitsmalaan in Bolsward staan mooi volgroeide lindes en in Mûnein worden de diepe voortuinen opgesierd door een prachtige rij knotbomen. De hagen maken het beeld compleet en dragen het groene beeld van de straat, ook als er geen ruimte is voor bomen. Dit is in Sexbierum, Bakkeveen en in Ureterp opgelost door de bomen te planten op de erfgrens, net achter de haag. Ook zien we oplossingen waar buiten de tuin een groenstrook ligt met bomen, zoals op Ameland in Hollum. Dat deze bomen na zestig jaar nog altijd de voortuinen en straat sieren, geeft aan hoeveel kwaliteit deze bomen de straat geven. Er zijn bijzondere en zelfs unieke oplossingen bewaard gebleven. Enkele worden hier bij name genoemd. Deze opvallende momenten kregen in de jaren vijftig waarschijnlijk net wat extra aandacht op de tekentafel, maar ook springen ze in het oog door een prachtige ligging in het dorp of de stad. Ze zijn zonder uitzondering beeldbepalend in de dorpen en steden van Friesland.

Het groen completeert ook hier het rood. Het versterkt het

ritme van woningblokken en doet aantrekkelijke dorpsaanzichten en dorpsruimtes ontstaan. De groen-rode dorpsranden van Easterein en Sint-Nicolaasga kunnen al jaren niet meer worden weggedacht uit het landelijke aanzicht van beide dorpen. Dorpen als Britsum en Jirnsum ontlene mede hun identiteit aan het Delfts Rood langs de dorpsentree en iedereen onthoudt de sympathieke dorpse momenten van het Delfts Rood aan de parkvijver langs de Karel Doormanstraat in Leeuwarden of langs de Sinnebuorren in Akkrum.

Daar waar straten met een lichte knik of stevige boog zijn aangelegd, ontstaat door de golvende hagen of het verrassende perspectief een rijk straatbeeld. Om te beginnen zijn er de mooie gebogen hagen en straten, bijvoorbeeld aan de Krijn Annesstraat in Oudebildtzijl. De boog in de verkaveling van de Krijn Annesstraat met bijbehorende hagen bieden een levendig groen straatbeeld.

Het beeld wordt ronduit idyllisch in de Kerkstraat te Marrum, waar de straat in een haakvorm gestaag de terp opkruipt. Op de flank van de terp zien we nog volkstuinten. Wellicht zijn deze ooit samen met de woningen aangelegd. In Dokkum volgt de Buitentuin de oorspronkelijke verkaveling, maar de lichte kromming is duidelijk ontworpen en maakt het straatbeeld zoveel vriendelijker.

De woningbouw in Delfts Rood heeft veel straten opgeleverd met een ritme van twee onder een kappers. Extra bijzonder zijn daarom de projecten waar op een andere manier is gebouwd, zoals in De Westereen en Damwâld-Murmerwâld. Hier zijn vrijstaande woningen gebouwd, parallel aan, maar ook loodrecht op de straat, met royale tuinen. De achtertuinen zijn hier zo groot, dat delen niet meer worden gebruikt. Niet minder opvallend zijn de grotere woningblokken in Sint-Jacobiparochie en Heerenveen. Ze omvatten vier en vijf woningen, met in Sint-Jacobiparochie een prachtige middenpartij en een gemeenschappelijk achterpad. Daar waar de groene hagen, goed ingepast openbaar groen en bijzondere stratenpatronen samenkomen, ontstaan beeldbepalende momenten. Heel bijzonder zijn de groene hoven en plantsoenen van Grou, Kollum-Zuid, Bolsward en Lemmer. Deze royale groene ruimtes bieden nog altijd een krachtige en ontspannen sfeer. Mensen staan in de rij om hier te mogen wonen. De kleinschalige huisjes en de grote groene ruimtes zijn op dit moment de meest gewilde

Groen straatbeeld Secretaris Haitsmalaan Bolsward

Groene straat in Arum met lichte buiging

Straatgroen in Bolsward, Hid Herostraat

Bomen in de voortuin in Mûnein

Bomen in de voortuin in Sexbierum

Bomen voor de tuin in een grasstrook in Hollum

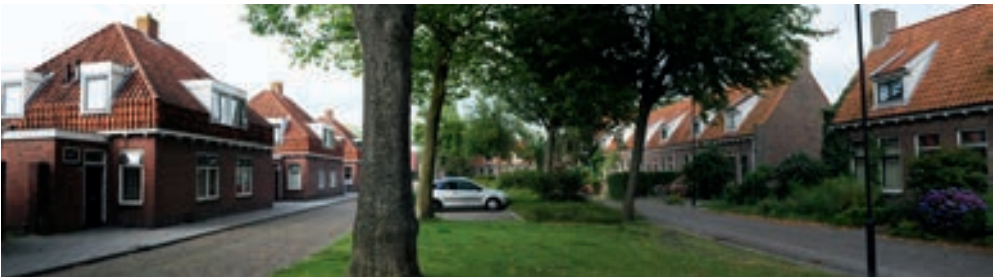
Groen-rood dorpsaanzicht Easterein

Groene gebogen straat Arum

Plantsoen Gerben Wopkestraat Bolsward

Plantsoen aan de Pater Brugmanstraat Bolsward

Hofje in Grou

Hofje in Kollum-Zuid met poort

Lichte kromming in Dokkum, Buitentuin

Buurt op de terp met volkstuin in Marrum

Vrijstaand Delfts Rood in Harkema

vrijstaand Delfts Rood in De Westereen aan de Parklaan

Woningblok met middenpartij en hagen, Sint-Jacobiparochie

Delfts Rode buurten van Friesland. De sobere stoffering van de hoven staat de kwaliteit niet in de weg, integendeel, het biedt op duurzame wijze ruimte aan activiteiten, parkeren en kinderspel, zonder te betuttelen.

Misschien wel het mooiste voorbeeld van een Delfts Rood totaalontwerp is Kollum-Zuid. Kollum-Zuid, met centraal gelegen de centrale gebouwen van Colleheim, werd na de Tweede Wereldoorlog ter hand genomen door architect Baart om een woonomgeving te creëren waar ouderen van dagen zelfstandig konden blijven. Hoofddoel was het verbeteren van de leef- en woonomstandigheden van de ouderen en daarnaast het creëren van woonruimte voor jonge gezinnen. Het project werd een unicum in Nederland. Woningen werden rondom enkele centrale gebouwen gebouwd, waar de zorg, ontmoetingsfuncties en een pensioenbouw waren gehuisvest. In het pensioenbouw was ook woonruimte voor bejaarden, die niet meer zelfstandig wilden wonen. Alle woningen werden zo optimaal mogelijk gepositioneerd ten opzichte van de zon en werden gebouwd rond twee hoven met parkachtige tuinen. Twee poorten boden toegang tot de hof, opdat een aantrekkelijke wandeling mogelijk was door het buurtje. De woningen en het groen zijn door Baart als integraal ontwerp ingepast. Hij koos voor een opzet waarbij de woningen en de hoofdgebouwen onderdeel uitmaakten van het dorp en op korte afstand waren gelegen van de dorpskern. Op deze manier lagen de volkstuinten, de kerken en een park op loopafstand voor de bewoners en kon tegelijk het dorp meeprofiten van het badhuis in het centrale gebouw van Colleheim. In het nieuwbouwplan voor Kollum-Zuid werden diverse scholen gebouwd, met het idee dat er contact zou blijven met de jeugd en de ouderen het gevoel zouden hebben midden in de gemeenschap te staan.

De stedenbouwkundige en groene oplossingen van de Delfts Rode buurten en straten in Friesland vonden hun oorsprong in de Delfts School en de tuindorpgedachte. In Friesland zijn de groenplannen kleiner van schaal en soberder dan elders in het land, maar niet minder overtuigend. Het gedachtegoed van de traditionele stedenbouw werd in Friesland uitgedragen door de al genoemde architect Baart, maar ook door architect Vegter. Beide architecten zijn opgeleid in Delft door Granpré Molière. Zij verspreidden het ideeëngoed vanuit Leeuwarden, waar op de MTS vele architecten en directeurs van gemeentelijke diensten in aanraking kwamen met de Delfts Rode stijl. Deze Friese bouwkundigen en architecten, opgeleid in de traditie van de Delftse School verspreiden zich over de regio. Zij stonden aan de wieg van de vele Friese straten en buurten in het Delfts Rood. De Delfts Rode plannen in Harlingen, Dokkum, Akkrum en Kollum, plannen van Baart en Vegter, kunnen worden gerekend onder de beste Friese voorbeelden. Het zijn sobere voorbeelden, kleinschaliger dan bijvoorbeeld het prototype van de Delftse School stedenbouw, het Rotterdamse tuindorp Vreewijk. Wat deze tuindorpen kenmerkt is het dorpse karakter. Lage eengezinswoningen met een voor- en achtertuin in een omgeving met veel groen, zo ook het Delfts Rood in Friesland. De Friese voorbeelden

beperken zich tot een straat of een buurt, maar de sfeer is onmiskenbaar de sfeer van een tuindorp. Het groen is samenhangend en de uitgangspunten van de Delftse school schemeren er onmiskenbaar in door:

‘De variatie werd niet in de architectuur gezocht, maar in de compositie van de openbare ruimte. Door wisselende straatbreedtes en verharding, gevarieerde boombeplanting, stoepen en voortuinen. De architectuur was sober.’ (uit: ‘Stedenbouw in het landschap’, ‘Het recept voor Vreewijk’)

Granpré Molière en Verhagen maakten met Vreewijk definitief naam. Ze ontwierpen bijvoorbeeld ook de dorpen in de Wieringermeer en nadat de opgave voor deze polder met haar vier dorpen gereed was bekleedden ze de rol van ontwerper en supervisor bij de ontwikkeling van de dorpen in de Noordoostpolder. De Delftse school architectuur en stedenbouw laat altijd een integrale visie zien. In Friesland werd, net als in de polders en in Vreewijk het groen, de straat en de architectuur als samenhangend ontwerp getekend. Het Delfts Rood in Harlingen, Bolsward en Dokkum is de moeite van een bezoek waard. Hier is - net als in Vreewijk en in de polderdorpen - de sfeer nagenoeg onveranderd gebleven en bepaalt het groen in grote mate de kwaliteit van de woonomgeving. Kollum is helaas grotendeels gesloopt, wel zijn de hoofdgebouwen nog intact en worden in de nieuwe plannen de hofjes opgenomen in de nieuwe stedenbouwkundige setting.

Anders dan in Friesland, waar bijna elke straat een groene sfeer mee kreeg, lag de nadruk in de polder op groene dorpsruimtes; een groene brink, een dorpsbos met ruimte voor recreatie en sport en soms groene lanen en straten. In Brabant daarentegen, waar we meerdere Delfts Rode buurten zagen, is de schaal en sfeer soms vergelijkbaar met Friesland. Hier en daar, zoals in Schijndel, vinden we de groene straten zoals we ze hier kennen en ook buurtjes met plantsoenen.

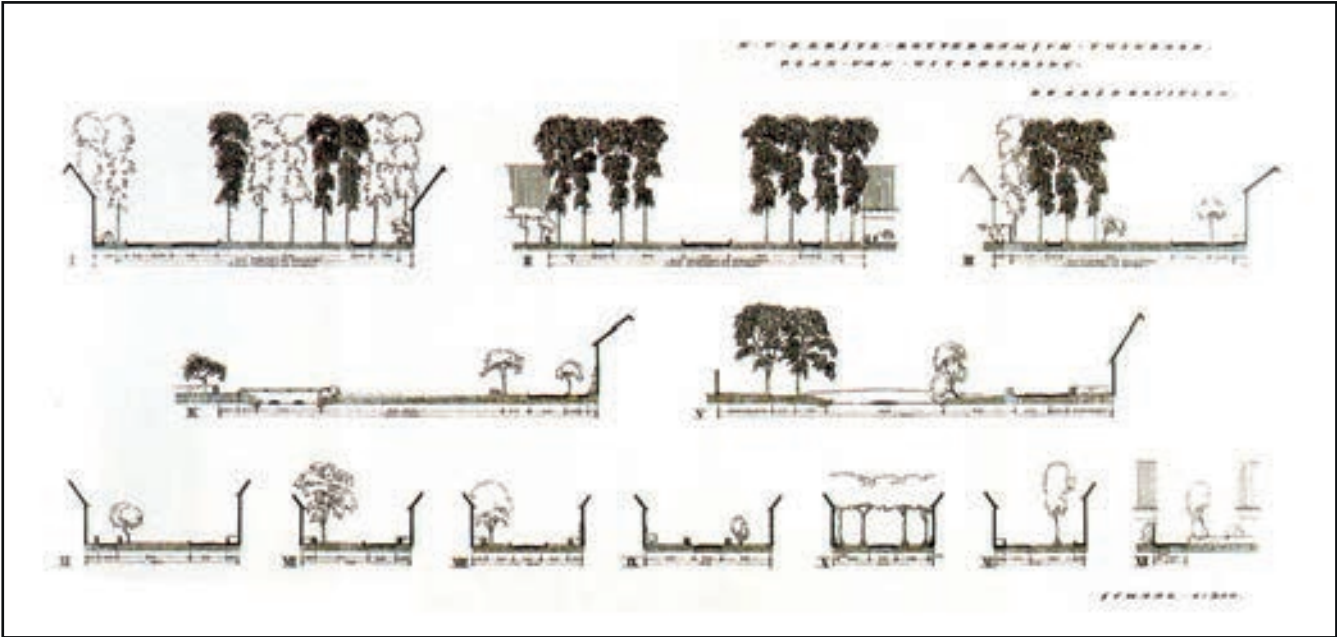
Verstening

Al het Delfts Rood is na meer dan zestig jaar aan vernieuwing toe. Dit geldt voor de architectuur, en niet minder voor de straten en het groen. En, zoals het de traditie van deze tuindorpachtige buurten betaamt, kan het rood niet zonder het groen worden aangepakt. Na zestig jaar koesteren we in Friesland de prachtige groene hoven, een aantal mooie plantsoenen, de vele groene lanen met beeldbepalende bomen en de royale tuinen, omzoomd met hagen. Na zestig jaar zien we echter ook hoe hier en daar het groen heeft plaatsgemaakt voor het dieprijool (in de jaren zeventig) en parkeerplaatsen. We zien auto's verschijnen op plekken waar in de oorspronkelijke plannen geen ruimte voor parkeren was gereserveerd. Dit gaat ten koste van het groen en de bomen en leidt tot verstening van de straatprofielen en tuinen. Vooral daar waar de hagen hun plaats hebben afgestaan aan schuttingen of hekken verliest het straatbeeld haar glans.

In Friesland zien we de verstening toeslaan in plaatsen als Balk en Sint-Nicolaasga, maar ook in Jubbega en bijvoorbeeld Bakhuizen. We zien in Makkum, waar een zeer

Vernieuwde groen rode stadsrand Dokkum Watertorenbuurt

Vreewijk Rotterdam ontwerp straatprofielen 1920

geslaagde herstructurering is uitgevoerd in de Looiersbuurt, helaas geen groene hagen terugkomen, hetgeen een pijnlijk gemis geeft aan het zo karakteristieke straatbeeld van bijvoorbeeld de Leerlooiersstraat. Nu Elken in vergelijkbare buurten weer aandacht besteed aan herplant van hagen, is er wellicht ook ruimte om in Makkum het straatbeeld compleet te maken. In het volgende hoofdstuk komen Sint-Nicolaasga en Balk als onderzoeksprojecten aan de orde. Samen met de corporatie en gemeenten zijn voorstellen gemaakt om hier het groene straatbeeld terug te brengen, als voorbeeld voor andere dorpen.

De eerste ervaringen met onderhoud en renovatie van Delfts Rode buurten, maar ook de eerste vernieuwingen van straten bieden al inspiratie en ideeën voor de toekomst. Met enige inspanning van gemeente, corporatie en bewoners kan de groene kwaliteit weer worden hernieuwd. Er moet daarbij ruimte zijn voor eigen initiatief van bewoners, en voor nieuwe vormen van gebruik van de straat. Meer ruimte voor de auto, verkeersveiligheid en bijvoorbeeld duurzame verlichting. De waardering van de sfeer van het tuindorp neemt toe, waardoor er ook meer draagvlak is om het oorspronkelijke groen te herstellen of op vernieuwende wijze terug te brengen, passend bij de straat en buurt van de toekomst. Om de straten gereed te maken voor weer zestig jaar is een vertaalslag nodig, breed draagvlak en duidelijkheid en ambitie van corporatie en gemeente. Een aardig voorbeeld van een stadsrand waar na sloop en nieuwbouw het rood en groen nog altijd complementair zijn is de watertorenbuurt van Dokkum. Hier heeft de woningbouwcorporatie WCD, nu Thús, met het architectenbureau KAW een vernieuwende interpretatie gebouwd van het Delfts Rood, waarbij het groen de vernieuwde buurt nog altijd in een krachtig gebaar omarmd. Helaas is slechts één binnenhof gereali-

seerd, waardoor het parkeren verder toch in de straat moest worden ingepast, helaas ten koste van de geplande bomen. Wellicht kan dit in de toekomst nog eens worden bekeken.

Ook in de Saskiastraat in Sint-Annaparochie is een interessante innovatie te zien van een Delfts Rode straat. Hier was het profiel in de jaren vijftig al smal. Gemeente 't Bildt heeft hier op vernuftige wijze de sfeer weten te behouden en tegelijkertijd een verkeersveiliger straatprofiel ontwikkeld, met een hoge verblijfskwaliteit. De bewoners parkeren de auto's in de tuin achter de haag, hetgeen de groene karakteristiek van de straat optimaal tot zijn recht laat komen. Er is ruimte om te spelen en de straat is opgesierd met ogenschijnlijk losjes geplaatste bomen, waardoor de groene ontspannen sfeer nog eens wordt versterkt.

Een ander interessant voorbeeld is de vernieuwing van de Delfts Rode buurt Heerenveen Tuindorp. Hier heeft de corporatie Accolade nieuwbouw gepleegd in Delfts Rode stijl met behoud van bestaande bomen. Architect Auke de Vries heeft voor dit wijkje nieuwe woningen in het bestaande ritme ontworpen, die duidelijk de sfeer van geborgenheid van zestig jaar geleden zouden gaan oproepen. Samen met de gemeente Heerenveen heeft Accolade de herplant van bomen en alle hagen ter hand genomen. Accolade draagt zorg voor het beheer van de hagen gedurende drie jaar. Hierna kunnen bewoners kiezen of ze zelf de hagen onderhouden of dit laten doen door Accolade.

Kortom, laten we de herstructurering van het Delfts Rood wederom als totaalontwerp aanpakken en verder gaan dan alleen de aanpak van de gebouwen. De diverse voorbeelden bieden interessante en praktische bouwstenen om tot oplossingen te komen voor de komende zestig jaar.

Hekwerken onderbreken de haag in Sexbierum

Oorspronkelijk straatbeeld Julianastraat Balk

Huidig straatbeeld Julianastraat Balk

Oorspronkelijk straatbeeld Van Eijsingastraat Sint-Nicolaasga

Huidig straatbeeld Van Eijsingastraat Sint-Nicolaasga

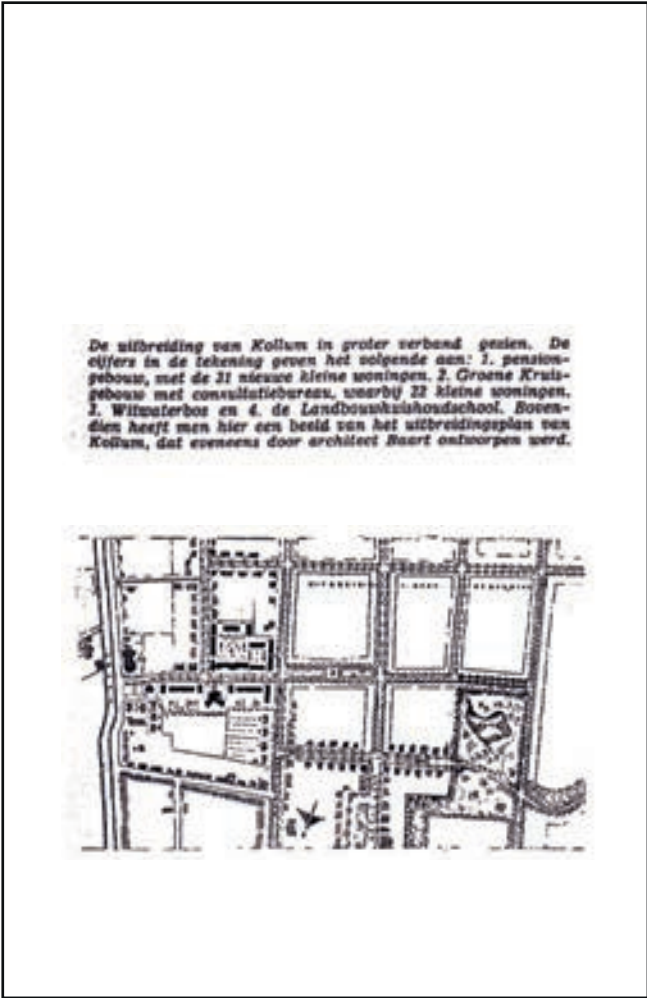
Dokkum, Watertorenbuurt

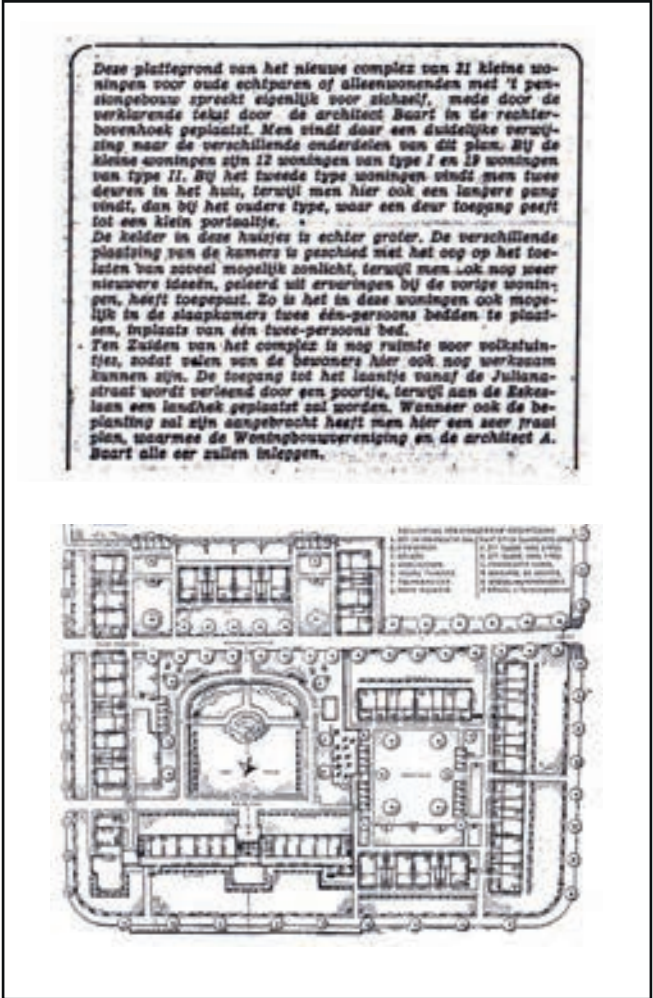
Dokkum, binnen de buurt stenige straten

Smal, maar ontspannen groen profiel in Sint-Annaparochie

Plan Kollum-Zuid door architect Baart

Plan Colleheim Kollum-Zuid

Hoofdstuk 3

Toppers en andere beeldbepalende ensembles in Delfts Rood

Gedurende de inventarisatie, vooral tijdens de dubbele schouw van het complete bestand, kwamen als vanzelf een groot aantal buurtjes, straten en rijen Delfts Rood boven drijven. Deze ensembles hadden meer kwaliteiten dan gemiddeld. Soms kwam het vooral door de voelbare cultuurhistorische achtergrond, andere keren vanwege de situering of andere stedenbouwkundige kwaliteiten of vanwege architectonische, ambachtelijke kwaliteiten. Besloten werd om vanuit deze drie gezichtspunten alle projecten te wegen. Op drie schalen zijn ze op hun cultuurhistorische, stedenbouwkundige en architectonische aard gewaardeerd. Deze waarderingschalen zijn met kaartjes en de tekst- en fotogegevens opgenomen op de Cultuurhistorische Kaart van Fryslân.

Dankzij deze waarderingstrategie konden vrij gemakkelijk de tweeëntwintig toppers worden uitgerekend. Daarna bleven nog tientallen projecten met bijzondere kwaliteiten hangen die net iets lager scoorden en die als beeldbepalend zijn aangemerkt.

Het beheer van de woningen is voortdurend in beweging. Zo bleken bij aanvang van het onderzoek in 2007 sinds 2000 al enkele ensembles gesloopt en vervangen voor nieuwbouw, zoals de woningen aan de zuidoostelijke binnenstadsrand van Stavoren, aan de Schans en Houtland veertien woningen en aan de J.P. Kleystraat in Wergea twaalf, beide projecten die op een hoge waardering hadden kunnen rekenen. Dit geldt niet in mindere mate voor de hele Watertorenbuurt buiten de ringweg van Dokkum die vervangen is door nieuwbouw. Tijdens het onderzoekproces volgden nog de vervanging door nieuwbouw van acht dubbele duplexwoningen aan de Nijewei in Gorredijk van een type – ze oogden als vrijstaande burgerwoningen – dat verder in Friesland niet voorkwam. In Burgum zijn aan de Noordersingel intussen acht woningen vervangen, in Oldeberkoop een viertal vrijstaande woningen aan de Delle en in Kollumerpomp zijn aan de Foyingaweg twee dubbele woningen gesloopt. Zo waren er nog enkele kleinere vervangingsprojecten. De werkgroep werd zo in de noodzaak van het onderzoek gestaaft. Bij de meeste van deze operaties werd duidelijk dat bij het besluit tot vernieuwing de bestaande cultuurhistorische, architectonische of stedenbouwkundige kwaliteiten geen rol hadden gespeeld.

Uitgerekend de drie fraaiste complexen van Delfts Rood waren bij de aanvang van het onderzoek volop in beweging en zijn intussen al dan niet aangepakt. In Heerenveen Midden is een tuindorp in deze stijl intussen vervangen door nieuwbouw in de stijl van Delfts Rood. In Kollum ondergaat de buurt in en rond de Bogermanstraat en Julianastraat een vernieuwingsproces. Het was een ensemble van gezinswoningen, bejaardenwoningen, een bejaardenoord, een Groene Kruisgebouw met ziekenzaal en badhuis, een sociaalhistorisch volstrekt uniek complex. Het derde complex, dat aanleiding gaf tot de start van een breed onderzoek, is Sinnebuorren in Akkrum, een straat van dertig woningen met een soort plantsoenverbreding in het midden. Er zijn verschillende opties voor een toekomst overwogen, maar de beslissing is nog niet genomen. Er zijn meer complexen die aan de vooravond van een aanpak staan, ook bij de topensembles.

De supertop met de hoogste waardering op de drie aspecten zijn te vinden in Akkrum, Dokkum, Harlingen, Lemmer en Makkum. Eveneens hooggewaardeerde complexen staan in Marrum, Kollumerzwaag, Winsum, Wolvega en een bijzonder project in Sloten.

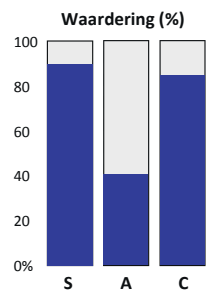
Nieuwe Delfts Rode Woningen in Heerenveen Midden

Intmiddels gesloopte Delfts Rode woningen in de Julianastraat in Kollum

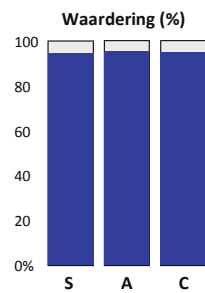

In Akkrum Sinnebuorren zijn plannen voor herstructurering

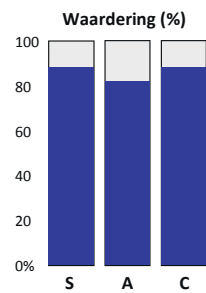
1 Akkrum, Sinnebuorren 17-47 en 20-46, gebouwd in 1949

Een straat met een opmerkelijke ruimtelijke plaatsing van de dertig woningen aan de toenmalige zuidelijke rand van het dorp, ontworpen door architect Andries Baart. Aan de zuidzijde van de straat staan acht dubbele woningen en aan de noordzijde op elke flank een dubbele woning, waartussen, aanzienlijk achteruit gerood twee rijen van elk vijf woningen staan. Aan die zijde heeft de straat een groenstrook met flinke linden. Het is alsof de straat een plantsoenverbreding kent. De woningen zijn van een goede, eenvoudige hoofdvorm, opgetrokken van rode strengperssteen en met zadeldaken met orangerode pannen met schoorstenen op de naald, kapellen van bescheiden formaat en bakgoten op klossen met schouders op de hoeken. Ze kregen alle een uit het dak gesleepte bijkeuken aan de achterzijde en een stenen berghok in de tuin. Er is nauwelijks sprake van detaillering, maar de geveltoppen aan de oostzijde ontvingen beitelingen in het metselwerk. Het is een verrijking bij de entree van dit gedeelte van de straat. Bij verschillende woningen zijn de erfscheidingen van ligusterhagen nog aanwezig. Vooral de ensemblewaarde is groot. De plannen tot vernieuwing van de sfeervolle straat, van renovatie tot sloop en nieuwbouw.

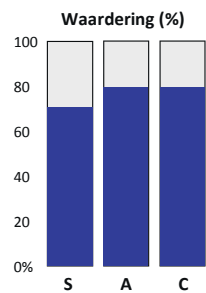
2 Dokkum, Gedempte Hantumervaart 10-28 en 7-25, Buitentuin 5-19 en 8-22, gebouwd in 1948 en 1950

Binnen de ringweg van Dokkum vormen de achttien dubbele woningen met een aantal particuliere woningen aan Buitentuin, Westerissestraat en Stads- werf een buurtje van Delfts Rode woningen. Tot 2002 werd de Westerissebuurt met dit karakter voortgezet aan de buitenzijde van de ringweg in de Watertoren- buurt. Toen zijn de woningen daar vervangen door nieuwbouw, met enige eigentijds vormgegeven echo's van het verleden. De woningen van rode strengpers- steen en orangerode pannen hebben voor deze inge- togen volkswoningbouw rijke details. Het zijn op de vervangen deuren en het ontbreken van de oorspronke- lijke vensterindeling na, de meest zorgvuldige woningen van dit type in de provincie. Ze bezitten flinke schouders, gedetailleerde kapellen en schoorstenen op het dak, kregen gemetselde stoepjes en ingangspartijen die geaccentueerd zijn door overhoeks gemetselde penanten, consoles bij de kalven, luifelijstjes en getoogde bovenlichten met roeden. De straten hebben aan beide zijden groenstroken met bomen. De erfschei- dingen van ligusterhagen zijn grotendeels verdwenen. Over de toekomst van de buurt zijn plannen in ontwik- keling.

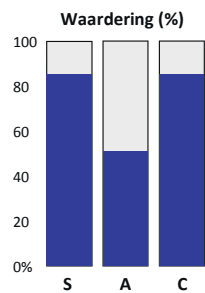
3a Harlingen, Kimswerderweg 10-44 en Prinses Beatrixstraat 1-57, gebouwd in 1948

Aan de twee parallel lopende straten die het begin van de wijk Harlingen-Zuid markeren zijn naar ontwerp van architect ir. J.J.M. Vegter 47 woningen in rijen van ver- schillende lengte gebouwd. Ze verschieten ten opzichte van elkaar en aan de zuidwestzijde is een grasplant- soen gevormd. De woningen zijn opgetrokken van een lichtgrauwe, bijna gele baksteen en zijn voorzien van zadeldaken gedekt met orangerode pannen en voor- zien van bakgoten op klossen. De schoorstenen op de hoeken zijn op, die van de tussenwoningen even achter de daknaald geplaatst. Het zijn forse schoorstenen met een bij de mond uitwaaiend model met hoekstukken van beton. Op zowel voor- als achterschilden staan kapellen van een aangename detaillering. Die aan de achterzijde zijn kloeker dan die aan de voorzijde. De zijgeveltoppen zijn met beitelingen of vlechtingen gemetseld en de voorgevels worden beëindigd met ge- pleisterde friesvakken. De brede vensters worden door hanenkammen ontlast, de voordeuren met bovenlichten door lateien. Hier en daar zijn erfscheidingen van ligus- ter nog aanwezig.

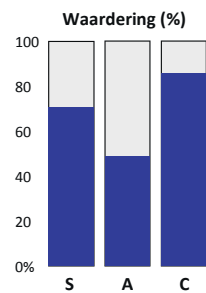
3b Harlingen, Koningin Wilhelminastraat 2-42, gebouwd in 1949

Aan de volgende straat die voor Harlingen-Zuid werd aangelegd ontwierp architect ir. J.J.M. Vegter een lange rij van 21 woningen van een kleiner formaat dan die aan de Kimswerderweg en omgeving. De woningrij is gebouwd van bruingrauwe baksteen en kregen een lang zadeldak met orangerode pannen en voorzien van bakgoten op klossen. Op de twee hoekschoorstenen na, zijn de schoorstenen achter de naald op het achter- schild geplaatst. Op het voorschild staan kapellen van een aangename detaillering. De zijgeveltoppen zijn met beitelingen of vlechtingen gemetseld en de voorgevels worden beëindigd met een lang gepleisterd fries. De brede vensters worden door strekkenlagen ontlast, de enigszins verdiept staande voordeuren met boven- lichten door lateien. Erfscheidingen van liguster zijn nauwelijks meer aanwezig.

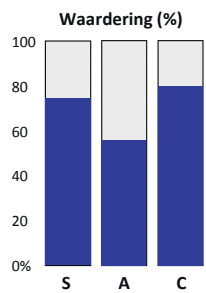
4 Lemmer, Willem Barendszstraat 2-3, 7-8, 15-16; Ja- cob van Heemskerkstraat 2-13; Cornelis Houtmanstraat 10-13, 16-19; Abel Tasmanstraat 8, gebouwd in 1947

Een rond een ruim en gevarieerd beplant plantsoen gegroepeerde reeks woningen naar ontwerp van R. van Dijk van Gemeentewerken, ten zuiden van de lange Zuiderzeestraat. Het zijn veertien dubbele woningen en één vrijstaande. Aan de Barendszstraat zijn ze afwisselend geplaatst met grotere en hogere dubbele woningen, gebouwd voor werkers in de Noordoost- polder. De woningen zijn opgetrokken van roodbruine steen en kregen alle zadeldaken met orangerode pan- nen, hoekschoorstenen, bakgoten met op de hoeken schouders en op de voorschilden vernieuwde kapellen van bescheiden maat. De woningen aan de Houtmans- traat zijn van het type met een aan de achterzijde deels doorschietend dak en met de ingangen in de zijgevel. Alle andere kregen voordeuren met bovenlichten. De vrijstaande aan de Tasmanstraat kreeg als extra een gemetseld kader en een latei boven de deur. Er resteren slechts fragmenten van erfafscheidingen van liguster.

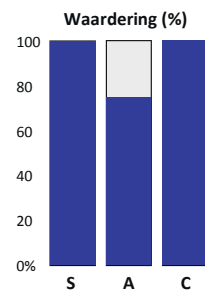
5 Makkum, Doniastraat 36-42,; Gedempte Putten 1-5; Leerlooiersstraat 1-11, 19-23, 25-31, 2-8, 10- 24, 34-40, gebouwd in 1948-1950

De 'Oude Nieuwbuurt' is de noordelijke uitbreiding van Makkum waar voor de oorlog de eerste volkswoningen al werden gebouwd. Na de herstructurering in 2001 staan er nog 36 volkswoningen en enkele vrijstaande particuliere woningen in Delfts Rood. Bij de herstructu- ring naast woningverbetering enkele lange rijwonin- gen geknipt in dubbele woningen waardoor meer ruimte is geschapen. Daardoor staan er nu vooral dubbele woningen, maar er zijn ook nog een paar rijen van drie of vier woningen. Ze zijn alle gebouwd van rode streng- perssteen en voorzien van orangerood gedekte zadeldaken met schoorstenen op de naald met twee modellen kapellen: kleine fraai gedetailleerde met zadeldakjes en vernieuwde, wat bredere tweeruits exemplaren. Ze hebben bakgoten met schouders op de hoeken en de zijgevels kregen in de toppen beitelingen. De meeste woningen kregen voordeuren, maar bij enkele rijen kregen de eindwoningen zijdeuren. De meeste wonin- gen hebben staande vensters, sommige zelfs nog met een zesruits geleding. Er zijn weinig resten meer van erfscheidingen van liguster.

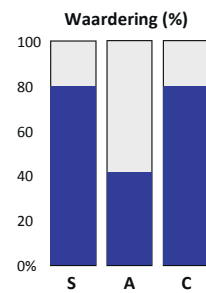
6 Marrum, Kerkstraat 10-30 en Ringweg 68, gebouwd in 1949

Een opmerkelijk complex van zes dubbele woningen, een reeks die vanaf de ringweg met twee haakse bochten tot op de kruin van de terp meandert, waar andere dorpswoningen van dit type aan de (oude) dorpsranden of aan uitvalswegen zijn te vinden. De goede hoofdvorm, opgetrokken van rode strengperssteen en met een dak met orangerode pannen, schoorstenen en vernieuwde dakkapellen, is eenvoudig gedetailleerd, met schouders, tandfriesjes in de geveltoppen en bij de kleinere vensters ontlastingsbogen. De omlijste deuren staan in het blokje aan de ringweg in de zijgevels; bij de andere blokjes in de voorgevels en zijn daar voorzien van bovenlichten met roeden. De erfscheiding van liguster is aan de zijde van de ringweg nog aanwezig en verderop verdwenen.

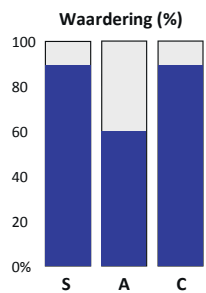
7 Sloten, Spanjaardsdijk 1-9, gebouwd in 1951, J.H. Bouwman

Geen volkshuisvesting in eigenlijke zin. Een van de directeurs van de grote zuivelfabriek in Sloten liet een vermogen na om een rusthuis voor ouderen uit Sloten en omgeving te stichten. In 1951 is naar ontwerp van de Sneker gemeentearchitect J.H. Bouwman het Van der Wal's Rusthuis gebouwd. In een lange rij kwamen acht vrij ruime woningen onder één rijzig orangerood gedekt zadeldak met robuuste schoorsteen met borden op de nok, een ritme aan kapellen en bakgoten op klossen. Er zijn allerlei ambachtelijke detailleringen, zoals hanenkammen boven vensters en deuren, een evenwichtige verdeling van niet al te grote vensters en andere gevelopeningen. Deurlichten en bovenlichten zijn voorzien van roeden. De lange rij is bovendien verlevendigd door een bescheiden middenpartij met een uit de kap gebouwde topgevel, een omlijste deur en kleine vensters waarin zich de regentenkamer bevindt. Verder zorgen ook de paarsgewijs gespiegelde woningen met in elke vleugel een poortdoorgang in het midden voor een levendig beeld. De vensters hebben hun roedeverdeling verloren; die van de deuren zijn behouden. Het rusthuis heeft een diepe collectieve voortuin, omzoomd door een heg en aan de achterzijde kleine tuintjes en paarsgewijs geplaatste van baksteen gebouwde bergingen. De bewoners genieten er nog steeds vrij wonen.

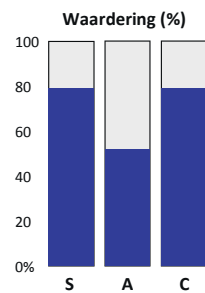
8 Kollumerzwaag, Koarteloane 8-14, 22-28, 30-34, Tsjerkestritte 1-27, 2-6 en 8-46, gebouwd omstreeks 1950

Aan de zuidoostzijde van het dorp zijn aan twee haaks op elkaar staande straten in totaal 39 bejaardenwoningen en 28 gezinswoningen gebouwd met nabij de kruising een – inmiddels tot woning verbouwd - Groene Kruisgebouw. Het is een eveneens door architect Andries Baart ontworpen verkleinde echo van de buurt van maatschappelijke zorg in Kollum. De dubbele gezinswoningen zijn opgetrokken van helderrode strengperssteen. Ze worden gedekt door hoge, met orangerode pannen gedekte kappen met flinke schoorstenen. Er zijn verschillende typen; de meeste hebben de deuren in de zijgevels. De zijgevels kregen schoudertertjes ter hoogte van de bakgoten. Een type in de Tsjerkestrjitte heeft zowel tandlijstjes in de zijgeveltoppen als een dergelijke lijst in de voorgevel. In de zijgevels kregen sommige gevelopeningen van vensters en deuren gemetselde ontlastingsbogen terwijl deze gevelopeningen in de voorgevels rollagen kregen. De bejaardenwoningen zijn eveneens opgetrokken van warmrode strengperssteen, waarbij de vrij gedrukte geveltoppen aan weerszijden van de lage zadeldaken van vlechtingen en van schoudertertjes zijn voorzien. De voordeuren kregen bescheiden omlijstingen. De zadeldaken met mastgoten hebben orangerode keramische pannen gehad, maar zijn thans gedekt met grauwe sneldekkers. Op de naald van de daken staan reeksen kloeke schoorstenen.

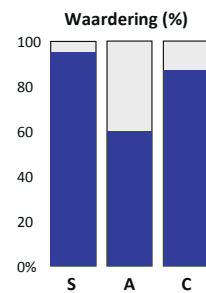
9 Winsum, Winsemiusleane 1-27; Hegeterp 1-3 en Molepaed 12-14, gebouwd 1948

Aan de eerste na de oorlog gerooide straat ten zuiden van de dorpskern kwam een reeks opmerkelijke, elders in Friesland niet voorkomende woningen tot stand. In de Winsemiusstraat zijn veertien dubbele en om de hoek aan de Hegeterp één dubbel gebouwd van dit type. Om de andere hoek van het Molenpaed staat nog een woningenaar van een gebruikelijke aanpak. Het zijn halfvrijstaande woningen in de juiste zin van het woord. Ze zijn met de topgevels naar de straat gericht en per paar onderling verbonden met een laag dwarsvleugeltje waarin sanitaire en andere voorzieningen. Ze zijn gebouwd van roodbruine baksteen en kregen zadeldaken met orangerode pannen - die vrijwel alle zijn vervangen door rode sneldekpannen – hoekschoorstenen, bakgoten op klossen en op de hoeken schouders die voor de gevel even als plastisch lijstje doorlopen. Een deel van de huizen kreeg de ingangen met luifelertje en bovenlicht in de zijgevels, ander ontvingen voordeuren. Ook op detail zijn er nog enkele verschillen. Zo kregen enkele woningen beitelingen in de geveltop en andere ruitvormig metselsier in de toppen van de gevels. De dubbele woning aan het Molenpaed, in hetzelfde bouwproject tot stand gekomen is een gewone dubbele woning en deze kreeg een brede gecombineerde kapel op het voorschild.

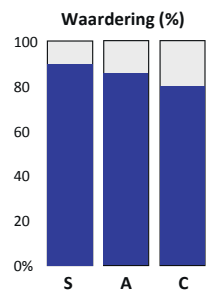
10 Wolvega, Pieterslaan 22-40 en Leeuwerikstraat 8-18, gebouwd in 1948

De straten staan haaks op elkaar en de vijf en drie dubbele woningen van hetzelfde type vormen een buurtje. De woningen zijn gebouwd van warmbruine baksteen en bezitten zadeldaken met schoorstenen en mastgoten. Op de voorschilden staan goed geproportioneerde en gedetailleerde dakkapellen. Bij de jongste renovatie ontvingen alle woningen in de vensters opnieuw de traditionele roedeverdeling. De deuren in de zijgevels hebben consoles onder de kalven. Het geheel ziet er zeer verzorgd uit, alleen is er van de traditionele erfscheidingen met liguster vrijwel niets over.

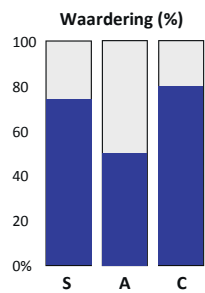
11 Bolsward, Pater Brugmanstraat 2-40, Hid Herostraat 40-50, Parkstraat 71-75, Pieter Coopmansstraat 62-68, gebouwd in 1942

Een buurtje van 33 woningen ontworpen door architect G.T. van der Zee als voortzetting van de vooroorlogse wijk Plan Zuid. Een van de weinige volkswoningcomplexen in Friesland die in de oorlog is gerealiseerd. De dubbele woningen en rijen van drie en zeven woningen zijn met bruine baksteen opgetrokken. De daken zijn gedekt met orangerode pannen en zijn voorzien van uit het dak gesleepte kapellen. De deuren met plastische en kleurige accenten hebben bovenlichten met roeden. Het centrale gedeelte van de Pater Brugmanstraat kreeg aan één zijde een flinke groenstrook met bomen. De erfscheidingen van liguster zijn nog deels aanwezig.

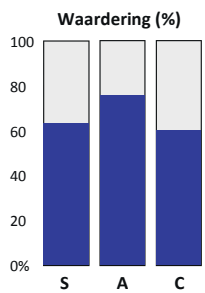
12a Bolsward, Gerben Wopkesstraat 5, 6-10 en 12-16, gebouwd in 1948

Aan een grasplantsoen zijn één vrijstaande en twee rijen met woningen opgetrokken in rode steen. Eenvoudige woningen, waarbij de ingangspartijen met luifeltjes en bovenlichten en vooral de verzorgde dakkapellen met wangen opvallen. Erfscheidingen van liguster zijn er nauwelijks meer.

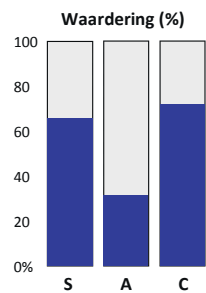
12b Bolsward, Schelte à Bolswertstraat 1-35, gebouwd 1942-1946

Dit woningbouwproject is in de oorlog aangevangen, maar de bouw moest worden gestaakt en is pas na de oorlog voltooid. Ook deze woningen van een afwijkend type zijn door architect G.T. van der Zee ontworpen. Ze hebben met hoge daken en hoekschoorstenen een kenmerkend Delfts Rood-profiel, maar zijn aan de voorzijde hoger opgetrokken tot een slaapverdieping. Ze zijn van een gemêleerd gele steen gebouwd en de omlijste ingangen met bovenlichten worden geflankeerd door gemetselde penanten van rode en gele steen. De erfscheidingen van liguster zijn nog hier en daar aanwezig.

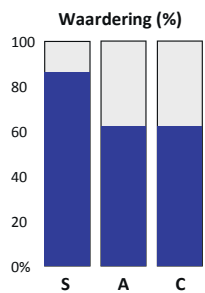
13 Bolsward, Florencestraat 2-20, gebouwd omstreeks 1949

Twee rijen woningen, opgetrokken in rode steen en met daken voorzien orangerode pannen en eenvoudige kapellen. De ingangen hebben kozijnen met consoles en bovenlichten met roeden en de vensters kregen geprofileerde bovendorpels. De woningen zijn na samenvoeging van telkens twee woningen geprivatiseerd. Daarbij zijn de vervallen deuren tot vensters dichtgezet. De erfscheidingen van liguster zijn verdwenen.

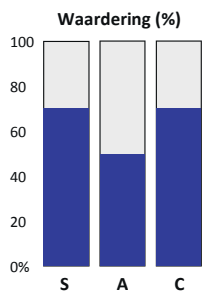
14 Buitenpost, Hearsma de Withstraat 15-37, 50-52, 56-58; Beatrixstraat 10-12; Irenestraat 27-41, gebouwd in 1946 en volgende jaren

Aantrekkelijk buurtje met een zeer gevarieerd beeld van Delfts Rood, ontwikkeld tussen 1946 en 1950 van voornamelijk woningwetwoningen met enkele particuliere woningen. De particuliere woning op nummer 22 is van een stijlzuivere Delftse School. Enkele betrokken architecten zijn J.C. Velding en P. Bulthuis uit Buitenpost, J. van der Mei uit Dokkum en D. Witteveen uit Leeuwarden. Voornamelijk dubbele woningen, gevarieerd met vrijstaande exemplaren. Ze zijn allemaal gebouwd van rode strengperssteen en bezitten zadeldaken met orangerode pannen met schoorstenen op de naalden, kapellen van goede formaten en detaillering en meestal bakgoten op klossen met schouders op de hoeken. Alle vensteropeningen in verschillende formaten worden gedekt door strekkenlagen. Erfscheidingen met ligusterhagen zijn nog deels aanwezig. De woningen zijn aan het einde van de 20ste eeuw geprivatiseerd wat al zichtbaar is aan de vele soorten voordeuren.

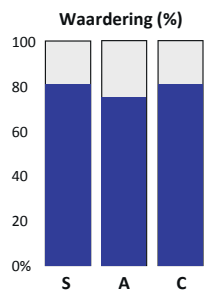
15 Heerenveen, Sieger van der Laanstraat 2-36, 74-96, gebouwd in 1949

Aan de lange straat, een voorzetting van de Compagnonsstraat en Dekemalaan staat de lange reeks van 30 woningen in rijen van twee tot vier woningen onder een kap. Het is eigenlijk een laan omdat aan de zijde van deze woningen tussen stoep en straat een groenstrook met bomen staat. De twee reeksen verschillen op detail. Bij het begin van de straat staat om de hoek het in 1949 ontwikkelde bedrijvenverzamelgebouw in Delftse School-stijl, dat later tientallen jaren als brandweerkazerne in gebruik is geweest. De laagste nummers van de woningen zijn van bruine baksteen gemetseld, de andere van iets roder materiaal. Ze hebben alle zadeldaken met orangerode pannen, schoorstenen en mastgoten. Op de voorschilden staan kapellen, bij de laagste nummers grote die bij tussenwoningen zijn gecombineerd, bij de andere van bescheiden formaat en nergens gecombineerd. De laagste nummers hebben voor de woonkamer twee staande vensters en voordeuren zijn met bovenlichten omlijst. De andere rijen hebben brede combinatievensters voor de woonkamer en voordeuren met omlijsting en daarboven een getoogd bovenlicht. De vensters zijn bij alle woningen met hakenkammen ontlast. De erfscheidingen met liguster zijn deels nog aanwezig.

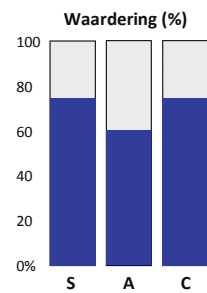
16 Hollum, Ameland, Badweg 4-10, gebouwd omstreeks 1948

Twee dubbele volkswoningen die met het toenmalig beschikbaar gestelde bouw materiaal moesten worden opgetrokken en dat waren klinkers. Volgens de administratie dateren ze van 1952, maar de bouw tijd is vermoedelijk een paar jaar vroeger. Ze kregen zadeldaken met orangerode pannen, hoekschoorstenen, bakgoten op geprofileerde consoles met schouders op de hoeken. Deze oorspronkelijke gemeentewoningen kregen enkele eilander karakteristieken, zoals de aan de achterzijde doorschietende dakschilden en de in het metselwerk aangebrachte plastische tandlijstjes. Ter verruiming van de slaapzolder zijn aan de voorzijde de borstweringen hoog opgetrokken en zakken de zoldervensters daar doorheen. Erfscheidingen van liguster zijn compleet.

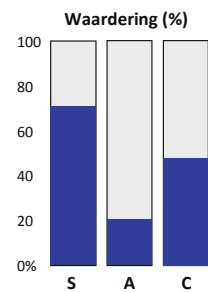
17 Oost-Vlieland, Kerkplein 1-4, gebouwd in 1954

Aan het sfeervolle Kerkplein is aan de oostzijde een complex van vier woningen gebouwd die door de uitgekende geleding het plein mede vormt. Ze zijn in 1954 niet gebouwd door de gemeente die de volkhuisvesting op het eiland beheerde, maar voor eigen risico door aannemer Hofstra van het eiland. De woningen zijn tot een ondiepe U-vorm geleed. De eindwoningen springen even vooruit en richten de topgevels naar het plein en de tussenwoningen strekken zich daar dwars tussen uit. De rij is gebouwd van grauwe klinkers – net als de woningen aan de Badweg in Hollum, Ameland – en kreeg een samengesteld zadeldak met orangerode pannen, robuuste schoorstenen kapellen van een goede maat en aardige detaillering op voor- en zijschilden en bakgoten op klossen met schouders op de hoeken. De voordeuren hebben bovenlichten met roeden, de woonkamervensters zijn brede drieledige openingen die met hanenkammen worden ontlast. De erfgrenzen zijn gevormd met een muurtje met draaihekjes van latten.

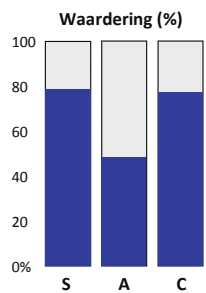
18 Pingjum, Lammert Scheltestrijtte 3-17, gebouwd in 1948

Ten noorden van de dorpsterp zijn aan de oostzijde van de brede straat de vier dubbele woningen fraai gelegen. Ze zijn opgetrokken van rode strengperssteen en kregen zadeldaken met orangerode pannen met forse schoorstenen op de naald, bescheiden, goed gedetailleerde kapellen op het voorschild en zinken bakgoten met schouders op de hoeken. De voordeuren en alle staande vensters worden gedekt door strekkenlagen. De zijgeveltoppen zijn gemetseld met beitelingen. De erfgrenzen van de vrij diepe voortuinen hebben groten-deels de ligusterhagen nog.

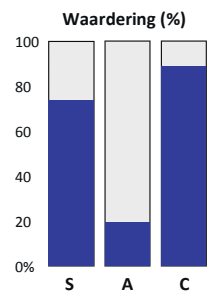
19 Sexbierum, Sixtuswei 1-15 en 2-20 en Hearewei 14-20, gebouwd in 1948

Aan weerszijden van de straat bepalen de acht dubbele woningen sterk het karakter van het noordelijke gedeelte, met om de hoek aan de Hearewei nog eens twee dubbele woningen. Opmerkelijk daarbij is dat de woningen aan de westelijke zijde van lichtgrauwe baksteen zijn opgetrokken en die aan de andere zijde van rood materiaal. Ze hebben alle schilddaken met orangerode pannen, schoorstenen en eenvoudige, vernieuwde en vergrote dakkapellen. De woningen hebben, zoals meer volkswoningen in het vroegere Barradeel (Oosterbierum, Wijnaldum) de ingangen in de achtergevel. De dubbele woningen aan de Hearewei verschillen onderling maar hebben de ingangen wel in de voorgevel. De nrs. 18-20 hebben kleine dakkapellen met een aardige profilering, waarschijnlijk het model dat het hele buurtje heeft gehad. De meeste voortuinen bezitten nog de traditionele ligusterhagen. Opmerkenswaardig is dat elke tuin een laanboom bezit binnen de erfgrenzen.

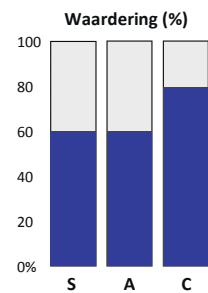
20 Stiens, Kakewei 9-35 en Ritske Boelemastrjitte 1-3, omstreeks 1950

Geflankeerd door een aantal particuliere huizen in de trant van de Delftse School staan aan de zuidoostelijke weg vanaf de dorpsterp een onderling verschietende rij van zeven dubbele woningen met nog een dubbele in de zijstraat. Ze zijn opgetrokken van rode strengperssteen en kregen zadeldaken met hoekschoorstenen en bakgoten op klossen met op de hoeken schouders. Op de voorschilden staan vernieuwde kapellen. De zijgeveltoppen vertonen beitelingen of vlechtwerk. Alle gevelopeningen, ook die van de brede woonkamervensters, worden door hanenkammen gedekt. De ingangen met bovenlichten zijn in de zijgevels te vinden. De woningen zijn recent ingrijpend gerenoveerd. De erfscheidingen om de diepe voortuinen zijn nog aanwezig. Het geheel vormt met de tuinen en de omliggende bebouwing een vriendelijk ensemble.

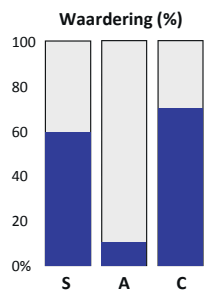
21 Surhuisterveen, Teake Schuilingalaan 27, 33-47, 63-77, 18-36, 54-76, gebouwd in 1947

Het Delfts Rood heeft het karakter van de lange straat gevormd, waaraan de corporatie in 1947 liefst 39 woningen liet bouwen in deze trant. Dubbele woningen zijn hier en daar gevarieerd met enkele vrijstaande woningen, waarvan sommige vanouds al in particuliere handen zijn. De woningwetwoningen zijn eind 20ste eeuw allen geprivatiseerd. De woningen zijn gebouwd van rode strengperssteen en kregen zadeldaken met orangerode pannen, schoorstenen op de naald, kapellen van bescheiden formaten en bakgoten al dan niet van zink en met klossen en soms met schouders op de hoeken. Behalve bij de brede woonkamervensters zijn alle gevelopeningen gedekt met strekkenlagen. Erfscheidingen van liguster ontbreekt bij de meeste huizen. Door de variatie aan kaprichtingen is een levendig straatbeeld ontstaan. De lindebomen zijn gerooid.

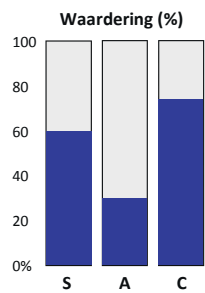
22 Witmarsum, Oosterstraat 18-22, 23-31, 33-35; Schoolstraat 23-25, gebouwd in 1948

Aan de oostelijke flank van het dorp kwamen op een hoek nabij een ruim grasplein, waaromheen enkele vrijstaande privéhuizen in de traditionalistische stijl staan, in verschillende groepjes twaalf volkswoningen tot stand. Aan de zuidzijde van de Oosterstraat een rij van drie, aan de noordzijde een rij van vijf die aangenaam geleed is door een kanteling van het volume aan de ene en een verspringing aan de andere zijde. Aan de andere zijde van het kruispunt staat een dubbele woning en haaks erop aan de Schoolstraat nog een dubbele woning. Ze zijn allemaal gebouwd van rode strengperssteen en kregen zadeldaken met orangerode pannen met forse schoorstenen op de naald, bescheiden, goed gedetailleerde kapellen op het voorschild en zinken bakgoten met schouders op de hoeken. De voordeuren en alle staande vensters worden gedekt door strekkenlagen. De zijgeveltoppen zijn gemetseld met beitelingen. Hier en daar bestaan nog erfgrenzen van ligusterhagen.

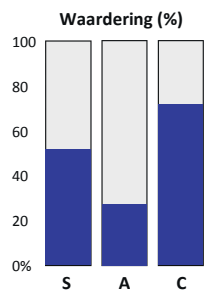
23 Balk, Julianastraat 5-27, 8-22, gebouwd in 1949

Zes en vier dubbele woningen, ontworpen door R. van Dijk, staan aan weersijden van de straat aan de westelijke rand van het dorp nabij de toenmalige zuivelfabriek. Ze vormen een kleurige woonomgeving. De woningen zijn gebouwd van helderrode strengperssteen en zijn voorzien van zadeldaken met orangerode pannen met schoorstenen. De voorschilden ontvingen vernieuwde, brede drieruitskapellen. De detaillering is overigens hoogst eenvoudig. De bakgoten rusten bij de hoeken op gemetselde consoles. In de afgelijste zijgeveltoppen kwamen koppenlaagjes over de volle breedte ter hoogte van de bovendorpels van de slaapkamervensters. Naast de voordeuren zijn aan één zijde flinke zijlichten aangebracht. De meeste oorspronkelijke erfscheidingen van ligusterhagen zijn verdwenen.

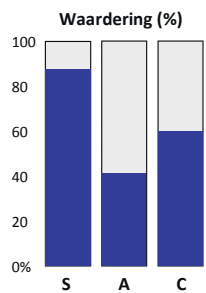
24 Berltsum, Molestrijtte 4-14, 13-15, 16-26, 30-36, gebouwd 1948-1951

Aan de westflank van het dorp bij de Berltsumerfeart ligt het buurtje van een hoofdstraat en twee doodlopende zijstraatjes dat voornamelijk uit dubbele Delfts Rode woningen in twee typen bestaat, maar ook enkele woningen uit de vooroorlogse periode bevat en enkele woningen in een overgangstrant naar de bouwstroomwoningen. De woningparen hebben of de deuren aan de achterzijde en dan drie staande vensters in de voorgevel of ze kregen voordeuren en daarnaast een vierkant woonkamervenster. Ze zijn allemaal van rode strengperssteen gebouwd en voorzien van een dak met orangerode pannen, hoekschoorstenen, kleine kapellen op de voor- en achterschilden met een aardige detaillering en mastgoten – enkele hebben bakgoten op klossen - met meestal schouders op de hoeken. Eén rij kreeg geen schouders. De meeste erfscheidingen met liguster zijn nog aanwezig en deze zijn in dit buurtje een zeer belangrijke sfeerbepaler.

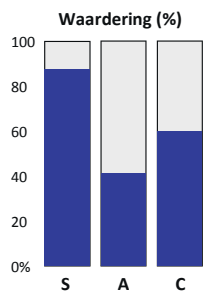
25 Burgum, Burgemeester Lohmanlaan 4-22, gebouwd 1948

Aan de toenmalige noordwestelijke rand van het dorp is aan de deels met bomen in een groenstrook omzoomde straat een reeks van vijf dubbele woningen gebouwd in een flauwe bocht. Ze zijn opgetrokken van rode strengperssteen en kregen zadeldaken met orangerode pannen, schoorstenen op de naald, bescheiden kapellen met zadeldakjes met pannen en mastgoten. Aan de achterzijde schiet een deel van het dak door voor een bijkeuken. De voordeuren en de dubbelbrede woonkamervensters worden net als de kleine vensters in de zijgevels gedekt door koppenlaagjes. Op slechts een paar plekken staat nog een ligusterhaag.

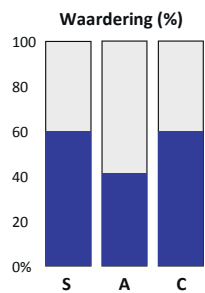
26a Grou, Master Wielsmaplein 2-7, 10, 15-20, gebouwd in 1947 en 1948

Rond een ruim grasplantsoen zijn in totaal twintig woningen gebouwd waarvan een aantal is geprivatiseerd, zichtbaar door verschillende deuren en dakkapellen. Aan de ruimte vormen ze niettemin een aardig ensemble. De vroegste rijen van acht en vier woningen zijn aan de zuid- en oostzijde in rode steen opgetrokken en kregen zadeldaken met orangerode pannen, met schoorstenen op de naalden, kleine kapellen op de voorschilden en mastgoten met schouders op de hoeken. Die aan de noordzijde van een jaar later zijn van bruine steen en kregen op het orangerood pangedekte dak schoorstenen, grote gekoppelde kapellen met schilddakjes met pannen en mastgoten met schouders op de hoeken. Bij deze rij van acht zijn de deuren van de tussenwoningen gekoppeld in verdiepte portieken. De erfscheidingen met ligusterhagen is deels nog aanwezig.

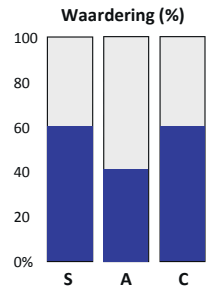
26b Grou, Jogchum Nieuwehuisstraat 19-21, 42-70, gebouwd in 1948

In totaal zeventien woningen in drie dubbele en twee rijtjes van zes en vijf woningen, gebouwd van bruine steen voorzien van zadeldaken met orangerode pannen met kleine schoorstenen, kapellen van bescheiden formaat en met zinken bakgoten met schouders op de hoeken. Door de onderlinge sprongen van de blokken en rijen is toch een levendige straat gevormd die door het nagenoeg ontbreken van erfscheidingen van liguster meer samenhang kan gebruiken. De eenvoudige hoofdvorm van de huizen heeft enkele detailleringen: Hanenkammen boven de vensters, consoles onder het kalf en roeden in het bovenlicht.

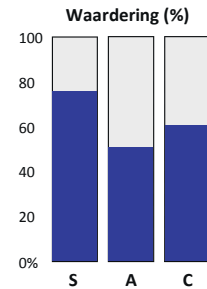
27a Grou, Koningin Julianastaat 17-25, gebouwd in 1948

Drie dubbele en één vrijstaande woning in een bruine steen uitgevoerd in een ingetogen hoofdvorm, met zadeldaken met orangerode pannen met bescheiden schoorstenen, zonder kapellen en met zinken bakgoten met schouders op de hoeken. De vrijstaande woning kreeg een scherpere kap dan de andere. Weinig detaillering; de vensteropeningen zijn allen gedekt door hanenkammen. Er zitten wel consoles onder en roeden in het bovenlicht van de deur. Er is nauwelijks meer sprake van erfscheidingen met ligusterhagen.

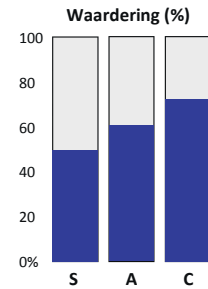
27b Grou, Kanaalstraat 2-36, gebouwd in 1948

Tegenover vooroorlogse volkswoningen zijn in 1948 twee rijen van zes en drie dubbele woningen gebouwd, wat een vrij strenge straat heeft opgeleverd temeer daar de erfscheidingen van liguster vrijwel geheel is verdwenen. De woningen, gemetseld van lichtbruine baksteen en voorzien van zadeldaken met kleine schoorstenen, kapellen van een bescheiden formaat en mastgoten met op de hoeken consoles, hebben een eenvoudige hoofdvorm. De kalven bij de voordeuren zijn voorzien van consoles en de bovenlichten hebben roeden. Alle vensters zijn gedekt met hanenkammen.

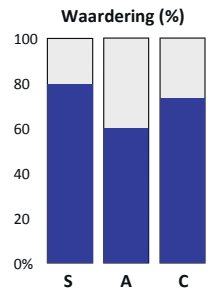
28 Hallum, Gedempte Haven 61-65, Goslingastraat 2-16, It Blikkelân 10-20, gebouwd in 1949

Een ensemble van veertien dubbele en een rij van drie woningen, gebouwd aan de toenmalige zuidwestelijke dorpsrand. De goede hoofdvorm, opgetrokken van rode strengperssteen en met een dak met vernieuwde oranje-pannen, schoorstenen en eveneens vernieuwde dakkapellen, is eenvoudig gedetailleerd, met schou- ders en bij de kleinere vensters ontlastingsbogen. De omlijste deuren staan in de zijgevels, alleen de tussen- woning van het rijtje van drie heeft een bovenlicht met roeden. De erfscheiding van liguster is slechts deels aanwezig.

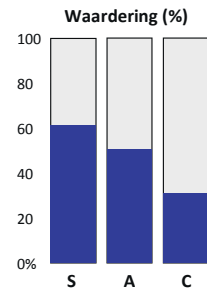
29 Heerenveen, Azaleastraat 31-39 en 59-67, gebouwd in respectievelijk 1952 en 1950

Twee rijtjes van elk vijf gekoppelde woningen, waarbij de drie tussenwoningen hoger zijn opgetrokken dan de eindwoningen dat een woningritme opleverde dat verder in Friesland niet is toegepast. Ze markeren de overgang van de eenlaagse woningen met slaapzolder –hier bij de eindwoningen - naar de woningen met een volledige slaapverdieping – hier de tussenwoningen. De eindwoningen kregen hier door de hoog opgetrokken borstweringen overigens wel een ruime slaapzolder die door vensters in de zijgevels worden verlicht. De rij is opgetrokken in grauwbrown steen en kreeg zadeldaken met schoorstenen, maar geen kapellen op de schilden. Alle gevelopeningen worden gedekt door strekken- of koppenlagen. De deuren kregen kalven als geprofi- leerde kroonlijstjes met daarboven een klein bovenlicht. Verder is de bouwwijze sober.

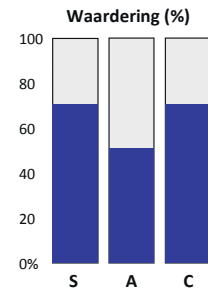
30 Jirnsum, Douwemastrjitte 5-19, gebouwd in 1950

De vier dubbele woningen markeren het begin van de ontwikkeling van de Douwemastraat als eerste achter- straat van de rijksweg van het streekdorp. Nu liggen de woningen deels aan de rondweg, de Bûtlânswai. Ze zijn kenmerkend Delfts Rood qua hoofdvorm en materia- lisatie. Ze zijn opgetrokken van rode strengperssteen en kregen zadeldaken met oranje-pannen, schoor- stenen, vernieuwde bescheiden tweeruits kapellen en bakgoten op klossen met schou- ders op de hoeken. Ze ontvingen aardige detailleringen, zoals een mededeel- zame venstergeleding en ontlastingsbogen in de zijge- vels, schou- ders en omlijste deuren met bovenlichten voorzien van roeden. De erfscheidingen met liguster hagen is grotendeels nog aanwezig.

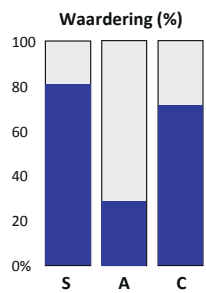
31 Leeuwarden, Archipelweg 48a-b – 66a-b en 68, 70; Poppeweg 31-39, gebouwd in 1947-1949

Langs de geleidelijk vorm krijgende oostelijke ringweg zijn tegenover elkaar twee lange stroken met portiek- etagewoningen gebouwd naar ontwerp van Andries Baart en ir. J.E. Wiersma. De strook aan de binnenzijde is in 1992 vervangen door nieuwbouw; die aan de oost- zijde zijn in 1991 stevig gerenoveerd. Voor het uiterlijk zijn de belangrijkste ingrepen: kapellen vernieuwd en verbreed, grauwe sneldekkers op de dakschilden, ven- sters vervangen en luifels om de portieken. De hoofd- vorm is wel bewaard gebleven. Het is een lange, hoge woningstrook langs de ringweg met op twee plaatsen uitgemetselde geveltoppen en haaks daarop een korter element met vijf etagewoningen en aan de zijde van de Poppeweg als overgang naar de daar bescheidener volumes een dubbele woning van één laag. Alles is van rode persteen opgetrokken en de gevelopeningen zijn gedekt door hanenkammen. De zijgeveltoppen kregen schou- ders en ter hoogte van de vloering zijn tandlijstjes met nogmaals schoudertjes gemetseld.

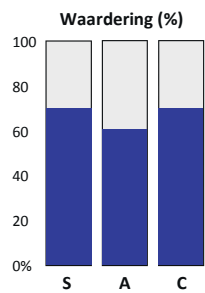
32 Lemmer, Zuiderzeestraat 2-12, 5-27, 29-51 en 38- 42; Flevostraat 10-12, gebouwd in 1948-1949

Het karakter van het eerste gedeelte van de lange Zuiderzeestraat wordt op een rijtje woningen met voor- tuintjes en slaapverdieping na bepaald door de lange rijen van steeds zes woningen. Aan het einde van de lange rijen staat nog een drietal woningen onder een kap met iets latere bouw- tijd (1953) en om de hoek in de Lennastraat staat een woning en voormalig winkel- huis onder een kap. Alle woningen liggen direct aan de stoep. Aan de noordzijde zorgt een grasstrook met bomen tussen stoep en straat voor enige levendigheid. De woningen zijn gemetseld van bruinrode en meer nog van lichtgrauwe baksteen en kregen zadeldaken met schoorstenen op de naald, bakgoten op klossen met op de hoeken schou- ders. Op de voorschilden staan vernieuwde twee- of drieruits dakkapellen. Sommige hebben twee staande woonkamervensters, de meeste een breed venster. Behalve bij het laatste trio zijn alle gevelopeningen, ook de deuren met bovenlichten met roeden, door lateien gedekt. Naast de deuren zijn de toiletvenstertjes verstopt achter een gemetseld kruis. Het voormalige winkelhuis aan de Flevostraat heeft een extra venster dat als uitstalkast is omlijst.

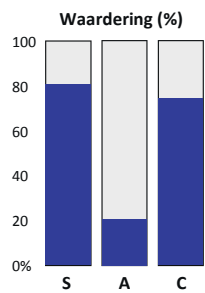
33 Mûnein, Dokter Kijlstraweg 15-45, gebouwd in 1948

Aan de noordflank van het dorp aan de lange weg die deze met Oentsjerk verbindt, een weg met bomen en enige groenstroken zijn aan de noordzijde acht dubbele woningen gebouwd. In een rij met vrij diepe voortuinen. De woningen zijn gebouwd van rode baksteen en kregen zadeldaken met hoekschoorstenen, vernieuwde, bescheiden kapellen van een aardig model op de voorschilden en bakgoten met op de hoeken kleine schouders. De ingangen zitten aan de achterzijde. De voorgevel van elke woning is geopend met een breed en een vierkant venster. Het grote venster kreeg een ontlastingsboog, de andere vensters, ook in de zijgevel, worden gedekt door koppenlagen. De tuinen zijn nog grotendeels met ligusterhagen gescheiden.

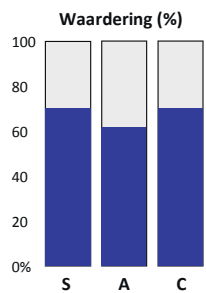
34 Oudehaske, Badweg 14-20 en 24-26, gebouwd omstreeks 1949

Aan de zuidelijke uitvalsweg van het dorp staan drie dubbele woningen met een vrijstaande privéwoning ertussen. Ze zijn opgetrokken van rode baksteen en hebben zadeldaken met oranjerode pannen, schoorstenen op de naald en bakgoten met schouders op de hoeken. De voordeuren met bovenlichten zijn licht omlijst. Opvallend is de detaillering van de zijgevels. De staande venstertjes kregen alle boogtrommels binnen getoogde koppenlagen en ter aanduiding van de overgang van zolder naar vliering is een tandlijstje in het metselwerk opgenomen. De diepe voortuinen hebben complete erfafscheidingen van liguster.

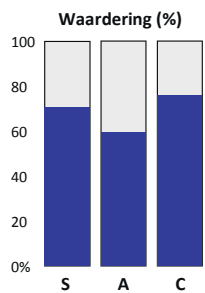
35 Scharnegoutum, P.A. Glastra van Loonstrjitte 1-7 en 2-20; Mollemastrjitte 1-15 en 2-16, gebouwd in 1948

Twee straten ten westen van de dorpskern vormen tezamen een buurtje van in totaal zestien dubbele woningen van bijna hetzelfde type. Het enige dat verschilt, zijn de dakkapellen. In de Mollemastrjitte kreeg elke woning een kapel met wangen en een zadeldakje met pannen en in de Glastra van Loonstraat kwamen gekoppelde, uit het dak gesleepte kapellen. Verder zijn de woningen opgetrokken van lichtbruine baksteen en kregen zadeldaken met oranjerode pannen, op het voorschild dus kapellen met een levendige detaillering en mastgoten met op de hoeken schouders. De zijgeveltoppen zijn gemetseld met beitelings. Voor bijruimten schiet het achterschild van het dak deels door. Ze hebben ingangen met bovenlichten in de zijgevels en deze en alle staande vensters worden ontlast met hanenkammen. Erfscheidingen met ligusterhagen zijn deels nog aanwezig.

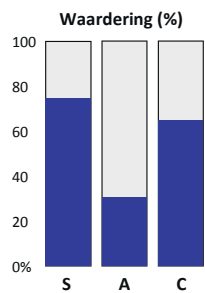
36 Sint-Annaparochie, Saskiastraat 3-17, 10-16, Steven Huygenstraat 6-16 en Beuckelaarstraat 48, gebouwd in 1948

De 19 woningen vormen een buurtje van Delfts Rode volkswoningen, waarbij vooral de 16 woningen in de Saskiastraat met enkele particuliere woningen een vriendelijk straatgezicht vormen. In dezelfde bouwstroom zijn ook nog Van Burmaniastraat 8-14 en 56-58 tot stand gekomen, maar hiermee is geen ruimtelijk verband. De woningen hebben een gave hoofdvorm. Ze zijn opgetrokken van rode strengperssteen en ze kregen zadeldaken met oranjerode pannen. Ze zijn met onder meer schoorstenen, schouders, kapellen van bescheiden formaat, rollagen, ontlastingsbogen, omlijste deuren aardig gedetailleerd. De meeste erfscheidingen zijn nog van liguster.

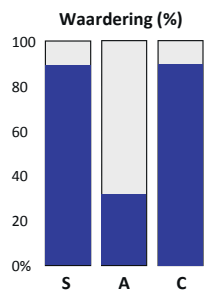
37 Sint-Jacobiparochie, Van Wijngaardenstraat 16-24 en 56-64, gebouwd in 1948

Woningen van een afwijkend type, staand in hofjes dwars op de Van Wijngaardenstraat, een straat die een staalkaart van georganiseerde volkshuisvesting vanaf 1919 vertoont. Deze woningen zijn in rijen van vijf aaneen geregen, waarbij de middelste als accent een uitgemetselde kajuit met wangen kreeg. De rijen zijn opgetrokken van rode strengperssteen en voorzien van zadeldaken met oranjerode pannen met schoorstenen op de naald, vernieuwde kapellen van bescheiden formaat en bakgoten met op de hoeken schouders. De zijgeveltoppen zijn gemetseld met beitelings. Bij wijze van fries kwam over de volledige breedte van de gevels een overhoeks tandlijstje. De erfscheidingen van liguster zijn nog grotendeels aanwezig.

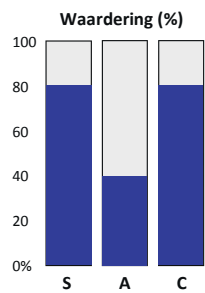
38 Sint-Nicolaasga, Van Eijsingastraat 2-12 en 22-40; Wilhelminastraat 4-10 en 7-13, 19-21, gebouwd 1948-1951

Aan de zuidelijke rand van het dorp vormen de rij dubbele woningen een markant geheel die in de dwarsstraat wordt voortgezet. Het stedenbouwkundig plan is van J.J.M. Vegter. De Van Eijsingastraat heeft tussen stoep en straat een groenstrook; in de Wilhelminastraat staan aan beide zijden flinke bomen aan een zijde in een groenstrook aan de andere kant op de erfgrenzen. Aan de Van Eijsingastraat staan dubbele woningen en twee rijen van vier woningen, opgetrokken van bruine baksteen met zadeldaken gedekt met oranjerode pannen, schoorstenen op de naald, uit het dak gesleepte gecombineerde kapellen en bakgoten met schouders op de hoeken. De zijgevels zijn afgelijst. De dubbele woningen kregen ingangen in de zijgevels, de rijen van vier hebben de ingangen aan de achterzijde. Aan weerszijden van de Wilhelminastraat staan tussen gelijkgeaarde woningen vijf dubbele woningen. Aan de ene zijde hebben de woningen de ingangen in de zijgevels en op het voorschild individuele kapellen en aan de andere kant kregen ze voordeuren en gecombineerde kapellen. Verder hebben de woningen dezelfde materialisatie en hoofdvorm als de vorige. Erfscheidingen met liguster bestaan nog deels.

39 Surhuisterveen, Langelaan 93-105, 54-66 en Molenweg 9-15, gebouwd in 1950

Een flinke reeks dubbele woningen van het brede, lage type die in de volksmond ‘beverhokken’ worden genoemd. Dit is het grootste complex van dit type. De woningen hebben de leefruimten in het breedste travee en de slaapruimten in het smallere travee aan de andere zijde van de ingang. Ze zijn gebouwd van rode strengperssteen en kregen zeer flauwe zadeldaken met schoorstenen op de naald en zinken bakgoten met op de hoeken kleine gemetselde consoles. Alle gevelopeningen zijn gedekt met strekkenlagen. Hoogst eenvoudig maar wel met uitgemetselde penanten naast de deuren. Ze staan op vrij hoge erven; de gebruikelijke erfscheiding met liguster ontbreekt.

40 Wommels, Stapertstrjitte 12-14, 22-28 en 27-33, gebouwd in 1949

De eerste naoorlogse dorpsuitbreiding vond plaats achter de zuidelijke uitvalsweg Hofkamp met een straat die doodliep in een weids grasplein. Er is inmiddels een tweede verbinding met Hofkamp gerooid en het besloten karakter is veranderd door de sloop van saaie bouwstroomwoningen en vervangende nieuwbouw. Aan de straat staat één dubbele woning die is gebouwd van rode strengperssteen en een met oranje- en rode pannen gedekt zadeldak kreeg, voorzien van schoorstenen, vernieuwde kapellen met tweelichtsvensters en bakgoten op klossen met schouders op de hoeken. De woonkamers worden verlicht door brede vensters en de voordeuren bezitten tot lijstwerk geprofileerde kalven en zonder bovenlichten. De woningen bezitten, gezien de venstertjes, kelders onder de toiletruimten. Alle vensters worden gedekt door strekkenlagen en de zijgeveltoppen kregen aflijstingen met strekkenlagen. De erfscheidingen van ligusterhagen zijn nog groten-deels aanwezig. Aan het grasplein zijn twee rijen van vier woningen tegenover elkaar gebouwd in dezelfde vormgeving. De eindwoningen hebben de ingangen in de zijgevels, de tussenwoningen kregen voordeuren. Het is nog steeds een aangenaam buurtje, temeer daar op de hoeken van de verwijding zes particuliere woningen staan, Twee dubbele gelede en twee vrijstaande. Ze vormen met de volkswoningen een levendig ensemble. De erfscheidingen met liguster zijn vrijwel geheel compleet.

Cultuurhistorische conclusies

De provinciebrede inventarisatie heeft inzicht gegeven in het aantal projecten en woningen. Het heeft voorts de geschiedenis van de activiteiten in de volkshuisvesting in de wederopbouwperiode duidelijker gemaakt en bovendien de cultuur van het Delfts Rood en van het achterliggende maatschappelijk optimisme en de sociale behoefte aan geborgenheid verduidelijkt.

Met het plaatsen van de inventarisatie op de Cultuurhistorische Kaart van Fryslân zijn de resultaten voor iedereen te raadplegen.

Door de beoordeling en waardering is de cultuurhistorische waarde van de woningen en ensembles in hun stedenbouwkundige setting inzichtelijk gemaakt. Hierdoor zijn voor de betrokkenen - corporaties, huurders en gemeenten - mogelijkheden geboden om hun beleid op af te stemmen.

De bewustwording van Delfts Rood is tijdens het proces gegroeid. Werden voorheen de cultuurhistorische

waarden nauwelijks gewogen, voortaan kunnen ze dankzij de gegroeide kennis een van de aspecten bij de afwegingen van het beleid zijn.

In landelijke onderzoeken naar de wederopbouw is tot nog toe weinig aandacht besteed aan dit algemeen in de niet grootstedelijke streken van Nederland voorkomende type woning en stedenbouwkundige ensembles. Het provinciebrede onderzoek kan een stimulans zijn in andere provincies om soortgelijke onderzoeken op te zetten.

De voorbeeld- en werkprojecten tonen aan dat er voor in redelijke tot goede technische verkerende woningen en ensembles met respect voor de cultuurhistorische waarden mogelijkheden zijn voor een nieuwe toekomst of dat de historische context inspirerend kan zijn bij programma's van sloop en nieuwbouw.

Cultuurhistorische Kaart Fryslân

Op de website van de provincie Fryslân kunt u digitale informatie raadplegen over de cultuurhistorie van de provincie Fryslân op de zo-genoemde Cultuurhistorische Kaart. Zo kunt u bijvoorbeeld opzoeken welke rijksmonumenten zich in uw woonomgeving bevinden, waar kerk- en voetpaden lopen of hebben gelopen, hoe u het beste om kunt gaan met het bodemarchief op een bepaalde plaats, of hoe het landschap van Fryslân er aardkundig uitziet.

Wat betreft Delfts Rood zullen de geïnventariseerde projecten worden toegevoegd aan deze Cultuurhistorische Kaart Fryslân. Van alle projecten is een apart projectblad gemaakt waarop een omschrijving van het project, de projectgegevens en de waardering terug te vinden zijn. U vindt hier vier willekeurige voorbeelden.

Op www.fryslan.nl zijn alle projectbladen digitaal te raadplegen.

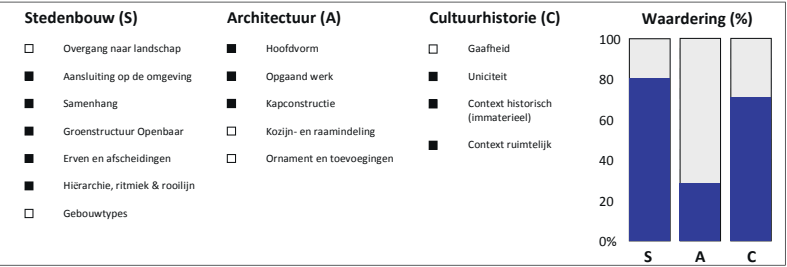
MÛNEIN-001

Mûnein, Dokter Kijlstraweg 15-45; 1948

Mûnein, Dokter Kijlstraweg 15-45; 1948

Definiëren waardering:

- ☒ **Beeldbepalend project** -Beeldbepalende gebouwen of straatwanden zijn die gebouwen of straatwanden die het dorp een eigen karakter geven. Het gaat om gebouwen, die op zichzelf of in combinatie met de stedenbouwkundige opzet van hoge waarde zijn. De gebouwen bezitten alle specifieke delftsrode kenmerken.
- ☐ **Structuurbepalend project** -Structuurbepalende bebouwing is de bebouwing die de openbare ruimte vormgeeft. De bebouwing of een straatwand is bepalend voor de stedenbouwkundige structuur van een straat, buurt of dorp door een krachtige, vaak samenhangende hoofdvorm, plaatsing, ritme, rooilijn, groenstructuur, afscheiding en/of door sterke samenhang en eenduidigheid in kleur en materiaal. De gebouwen bezitten een groot aantal specifieke delftsrode kenmerken.
- ☐ **Ondersteunend** -In combinatie met omliggende bebouwing en stedenbouwkundige context vormt een straatwand of bebouwing een harmonieus geheel, door hoofdvorm, plaatsing, ritme of rooilijn, mogelijk door bijbehorende groenstructuur of afscheidingen, mogelijk ook door kleur en materiaal wordt de ruimte van straat, dorpsrand of dorpweide ondersteund. De gebouwen bezitten een aantal specifieke delftsrode kenmerken.
- ☐ **Indifferent** -De gebouwen bezitten minimale delftsrode kenmerken.

Projectgegevens CHK:	Omschrijving:
Hoofdcategorie: Delfts Rood	Aan de noordflank van het dorp aan de lange weg die deze met Oentsjerk verbindt, een weg met bomen en enige groentroken zijn aan de noordzijde acht dubbele woningen gebouwd. In verspringende rij een rij met vrij diepe voortuinen. De woningen zijn gebouwd van rode baksteen en kregen zadeldaken met hoekschorstenen, vernieuwde, bescheiden kapellen van een aardig model op de voorschilden en bakgoten met op de hoeken kleine schouders. De ingangen zitten aan de achterzijde. De voorgevel van elke woning is geopend met een breed en een vierkant venster. Het grote venster kreeg een ontlastingsboog, de andere vensters, ook in de zijgevel, worden gedekt door koppenlagen. De tuinen zijn nog grotendeels met ligusterhagen gescheiden.
Subcategorie: Rij	
Oorspronkelijke functie: Volkshuisvesting	
Datering: 1948	
Architect: onbekend	
Situering: laan	
Straat: Dokter Kijlstraweg	
Huisnummer: 15-45	
Postcode: 9063 JC	
Plaats: Mûnein	
Gemeente: Tytjerksteradiel	

voor begrippen en symbolen zie legenda

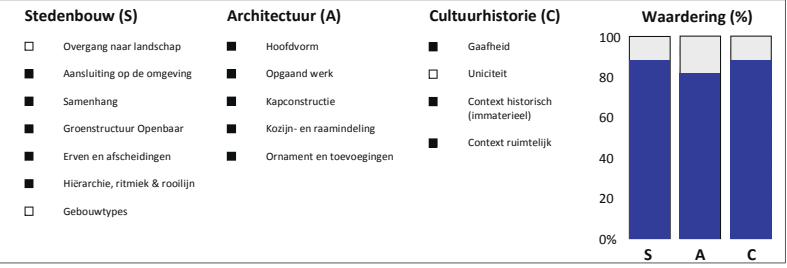
HARLINGEN-001

Harlingen, Prinses Beatrixstraat 1-57; 1948

Harlingen, Prinses Beatrixstraat 1-57; 1948

Definiëren waardering:

- ☒ **Beeldbepalend project** -Beeldbepalende gebouwen of straatwanden zijn die gebouwen of straatwanden die het dorp een eigen karakter geven. Het gaat om gebouwen, die op zichzelf of in combinatie met de stedenbouwkundige opzet van hoge waarde zijn. De gebouwen bezitten alle specifieke delftsrode kenmerken.
- ☐ **Structuurbepalend project** -Structuurbepalende bebouwing is de bebouwing die de openbare ruimte vormgeeft. De bebouwing of een straatwand is bepalend voor de stedenbouwkundige structuur van een straat, buurt of dorp door een krachtige, vaak samenhangende hoofdvorm, plaatsing, ritme, rooilijn, groenstructuur, afscheiding en/of door sterke samenhang en eenduidigheid in kleur en materiaal. De gebouwen bezitten een groot aantal specifieke delftsrode kenmerken.
- ☐ **Ondersteunend** -In combinatie met omliggende bebouwing en stedenbouwkundige context vormt een straatwand of bebouwing een harmonieus geheel, door hoofdvorm, plaatsing, ritme of rooilijn, mogelijk door bijbehorende groenstructuur of afscheidingen, mogelijk ook door kleur en materiaal wordt de ruimte van straat, dorpsrand of dorpweide ondersteund. De gebouwen bezitten een aantal specifieke delftsrode kenmerken.
- ☐ **Indifferent** -De gebouwen bezitten minimale delftsrode kenmerken.

Projectgegevens CHK:	Omschrijving:
Hoofdcategorie: Delft Geel	Aan de twee parallel lopende straten die het begin van de wijk Harlingen-Zuid markeren zijn naar ontwerp van architect ir. J.J.M. Vegter 47 woningen in rijen van verschillende lengte gebouwd. Ze verschilden ten opzichte van elkaar en aan de zuidwestzijde is een grasplantsoen gevormd. De woningen zijn opgetrokken van een lichtgrijze, bijna gele baksteen en zijn voorzien van zadeldaken gedekt met oranje- en rode pannen en voorzien van bakgoten op klossen. De schoorstenen op de hoeken zijn op, die van de tussenwoningen even achter de dakrand geplaatst. Het zijn forse schoorstenen met een bij de mond uitwaaiend model met hoekstukken van beton. Op zowel voor- als achterschilden staan kapellen van een aangename detaillering. Die aan de achterzijde zijn kloeker dan die aan de voorzijde. De zijgeveltoppen zijn met beitelingen of vlechtingen gemetseld en de voorgevels worden beëindigd met gepleisterde frisvakken. De brede vensters worden door hakenkammen ontlaid, de voordoelen met bovenlichten door lateien. De voortuinen zijn ondiep, hier en daar zijn afscheidingen van liguster nog aanwezig.
Subcategorie: Buurt	
Oorspronkelijke functie: Volkshuisvesting	
Datering: 1948	
Architect: J.J.M. Vegter	
Straat: Prinses Beatrixstraat	
Huisnummer: 1-29	
Postcode: 8862 TM	
Straat: Prinses Beatrixstraat	
Huisnummer: 31-57	
Postcode: 8862 TN	
Straat: Kimsverderweg	
Huisnummer: 10-44	
Postcode: 8862 TS	
Plaats: Harlingen	
Gemeente: Harlingen	

voor begrippen en symbolen zie legenda

VROUWENPAROCHIE-002

Vrouwenparochie, J.P. van der Bildtstraat 78-80; 1948

Vrouwenparochie, J.P. van der Bildtstraat 78-80; 1948

WITMARSUM-001

Witmarsum, Oosterstraat; 1948

Witmarsum, Oosterstraat 23-31; 1948

Hoofdstuk 4

Wat is er gebeurd met Delfts Rood?

De kort na de Tweede Wereldoorlog gebouwde woningen zijn na ongeveer 60 jaar, twee generaties, intensief gebruik aan een herbezinning toe. Technisch zijn sommige woningen nog vrij redelijk, andere verkeren in zorgwekkende staat. De meeste corporaties zijn zich dat ook bewust en hebben in de beheerprogramma's plannen met de woningen. Bij de inventarisatie bleek dat verschillende corporaties met dit woningbestand

aan het werk waren geweest of tijdens het onderzoek er mee bezig gingen. Er is voor verschillende oplossingen gekozen, van intensief onderhoud tot sloop en nieuwbouw, van samenvoeging van de kleine woningen tot privatisering. Het zijn voorbeeldprojecten waarvan kan worden geleerd. De onafhankelijke journalist Bauke Boersma heeft de verantwoordelijken voor een zeven-tiental projecten geïnterviewd om een beeld te krijgen

1 Sint-Annaparochie, Saskiastraat en omgeving

‘Straat is gelukkig geen racebaan geworden’

In de Saskiastraat in Sint-Annaparochie werden in 1948 twaalf volkswoningen in Delfts Rood gebouwd. De huizen staan in blokjes van twee aan weerszijden van de straat. Aan de Steven Huygenstraat en Beuckelaerstraat staan zeven woningen die tot hetzelfde Delfts Rode buurtje gerekend kunnen worden.

De negentien woningen hebben nog vrij veel kenmerkende details, waaronder schoorstenen op de naald, schouder, rollagen, ontlastingsbogen en omlijste deuren. De huidige polyester dakkapellen werden in 2008 geplaatst. Ze zijn uitgevoerd met een overstek en schuine boeien en passen zo beter bij de woningen dan de vorige dakkapellen. Die forsere exemplaren waren in 1985 gebouwd ter vervanging van de oorspronkelijke kapellen.

In 1985 was de laatste grote renovatie van de woningen, zegt Gerlof Gerlofsma, hoofd onderhoud bij Wonen Noordwest Friesland. In dat jaar werden ook de kozijnen vernieuwd en de keukens gemoderniseerd. „Sindsdien is alleen planmatig onderhoud aan de woningen gepleegd.” Volgens Gerlofsma verkeren de woningen in goede staat. „Met het casco is niet veel aan de hand. Op den duur zullen we wel iets moeten doen aan de isolatie. En de dakpannen moeten worden vervangen. Maar dan kunnen deze huizen weer dertig jaar mee.”

Bij enkele woningen zijn op de voorschilden zonneboilers aangebracht. Plaatsing van de boilers is door de corporatie zelf aangeboden. Achteraf had dit niet moeten, zegt

Gerlofsma. „Het is een minder fraai detail.”

Van de twaalf woningen in de Saskiastraat hebben een aantal nog de oorspronkelijke erfscheiding van liguster. Het groene karakter van de straat wordt verder versterkt door de nieuwe inrichting, waarvoor de gemeente het Bildt het initiatief nam. De straat had voorheen aan beide zijden een stoep en een smal weggedeelte. De stoepen zijn weggehaald en vervangen door klinkers. In het midden van de straat loopt een dubbel spoor van tegels. Hier en daar is aan weerszijden van de straat een boompje geplant en zijn parkeervakken aangelegd. Sommige bewoners kunnen hun auto op het eigen erf kwijt. Door het verwijderen van de trottoirs oogt de Saskiastraat ruimer dan voorheen, meent Gerlofsma. „Maar door die boompjes en de betonstroken heeft de straat toch niet het karakter van een racebaan gekregen.”

Sint-Annaparochie is een van de weinige voorbeeldprojecten, waar op vernieuwende wijze, met respect voor de tuindorpsfeer, de openbare ruimte is aangepakt.

2 Idskenhuizen, Stripedyk

‘Nieuwe bewoners stellen hogere eisen’

Aan de Stripedyk in Idskenhuizen staan twee dubbele woningen uit 1948. Vanuit hun woning kijken de bewoners uit over de landerijen ten oosten van het dorp. De woningen vormen een harmonieus geheel en sluiten goed aan op de landschappelijke omgeving waarin ze staan.

Bij de laatste renovatie kregen de woningen nieuwe dakkapellen, zowel op het voor- als achterschild. De nieuwe kapellen zijn een slag groter dan de oude. Dat kon ook niet anders, meent Aant Kingma, opzichter Projecten bij Wonen Zuidwest Friesland. „De oude kapellen waren wel erg klein. Door de kapellen te vergroten, is er wat meer ruimte voor de douche gekomen.” Volgens Kingma tasten de nieuwe kapellen de verhoudingen in het straatbeeld niet aan. „Het kan zo wel, vinden wij.”

De woningen kregen niet alleen nieuwe kapellen, maar ook kunststofkozijnen en dubbel glas. De corporatie handhaafde de twee staande vensters die de woonkamers verlichten. Kingma: „We hebben geen moment overwogen om daar één groot venster van te maken. De gevelindeling is in oude staat gebleven.”

Volgens Kingma is het metselwerk van de woningen nog goed. Met de isolatie is het minder gesteld. „Daar is tot nu toe nooit wat aan gedaan.” Wonen Zuidwest Friesland heeft geen plannen om die situatie op korte termijn te verbeteren, laat Kingma weten. „Wij geven

op dit moment geen prioriteit aan het isoleren van deze woningen, dat zeg ik in alle eerlijkheid. Hetzelfde geldt voor het aanbrengen van centrale verwarming. Misschien verandert het als de huidige bewoners vertrekken. Die waren al lang blij met dubbel glas en een grotere dakkapel. Nieuwe bewoners stellen waarschijnlijk hogere eisen aan de woningen.”

Kingma durft niet te voorspellen wat er in de toekomst met de twee dubbele woningen aan de Stripedyk gaat gebeuren. „Wij realiseren ons best dat deze woningen een bepaalde cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen. Maar we moeten ze wel kunnen verhuren. Zonder nieuwe ingrepen kan dat wel eens lastig worden. Maar dat zien we later wel. Voorlopig kunnen we even vooruit.”

Aant Kingma benoemt tijdens de werkconferentie de uitdaging voor de toekomst. Wonen Zuidwest Friesland wil deze woningen, indien de huurders meewerken, naar label B brengen.

3 Makkum, Looiersbuurt [Oude Nieuwbuurt]

‘Bewoners hebben meer woonkwaliteit en privacy’

De Leerlooiersstraat, Doniastraat en Gedempte Putten vormen samen de Looiersbuurt of Oude Nieuwbuurt in Makkum. De Looiersbuurt ligt in de noordelijke uitbreiding van het dorp, tussen de oude hoofdstraat (Buren-Kerkstraat) en de oude zeedijk. Aan de Leerlooiersstraat werden in 1948 en 1950 in lange reeksen meer dan dertig woningen in Delfts Rood gebouwd. Aan de Doniastraat en Gedempte Putten staan enkele woningen

in die traditionalistische stijl. In 2001 vond er een herstructurering in de buurt plaats. In de Leerlooiersstraat werden de lange reeksen doorbroken, op een paar blokjes van drie of vier huizen na. Een deel van de woningen in de straat (10-24 en 26-32) is daarna geprivatiseerd. Daarnaast werden aan de Doniastraat enkele nieuwe gezinswoningen gebouwd, die goed aansluiten bij het Delfts Rood in de Looiersbuurt. „De nieuwbouw heeft ook één bouwlaag en een lage gootlijn. Daar is bewust voor gekozen. Op deze manier is de samenhang in de buurt versterkt”, vertelt Fred van der Werf, projectleider bij woningcorporatie Elken (voorheen De Friese Greiden). De herstructurering in de Looiersbuurt diende verschillende doelen, zegt Van der Werf. „In de eerste plaats wilden we de kwaliteit van de woningen verbeteren. Daarnaast wilden we meer privacy op de achtererven bieden. Omdat de woningen in lange rijen waren gebouwd, liep er een gemeenschappelijk achterpad langs de ondiepe achtertuinen. Hierdoor woonden de mensen niet echt vrij.” De corporatie beperkte zich in de Leerlooiersstraat tot het knippen van de rijen woningen in dubbele woningen en het aanbrengen van nieuwe eindgevels. Hoewel de corporatie op de hoogte was van de cultuurhistorische waarde van de buurt, zijn niet alle ambachtelijke details, zoals de roedeverdeling in de vensters, teruggekomen. „We hebben gekozen voor een betere isolatie van de ramen en hierin passen roeden minder goed”, zegt Van der Werf. Enkele woningen in de wijk hebben wel roeden in de vensters, weet hij. „Maar dat zijn koopwoningen. Die vensters zijn door de eigenaren met een vergunning van de gemeente gewijzigd.” De herstructurering en nieuwbouw in de Looiersbuurt kwam tot stand in nauwe samenwerking met de gemeente Wûnseradiel en een klankbordgroep van bewoners. De bewoners spraken ook mee over de herinrichting van de openbare ruimte. Die herinrichting had als doel om het straatprofiel visueel wat breder te maken. Van der

Werf: „De straten in deze buurt zijn behoorlijk smal. In de oude situatie had je aan weerszijden ook nog eens een verhoogd trottoir. Auto's konden elkaar amper passeren.” De bewoners waren voorstander van het invoeren van eenrichtingsverkeer in de Leerlooiersstraat, Doniastraat en Gedempte Putten, maar de gemeente wilde dat niet. „Die zag meer heil in een natuurlijke oplossing.” Die oplossing werd gevonden in het aanleggen van rabats-troken van gele klinkers. „Deze stroken zijn bedoeld als trottoir. Wanneer twee auto's elkaar tegenkomen kan er één op een strook uitwijken. 's Avonds fungeren de stroken als parkeerplaats, want lang niet iedereen kan zijn auto naast huis kwijt.” Door de gele klinkerstroken ogen de straten breder, en dat vergroot het gevoel van veiligheid. Vanwege die veiligheid heeft de gemeente ook de vuilniswagens uit de straten geweerd. De bewoners moeten hun huisvuil naar ondergrondse inzamelpunten aan de rand van de buurt brengen. „Dat stuitte aanvankelijk op forse bezwaren. Maar tegenwoordig is iedereen er hartstikke tevreden over”, weet Van der Werf. Op sommige plekken oogt de buurt nogal stenig. Erfscheidingen van liguster zijn er bijvoorbeeld niet veel meer te vinden. Van der Werf wijst er op dat in het hart van de buurt, aan de Doniastraat, wel een nieuw plantsoen is aangelegd. „Dit plantsoen dient als compensatie voor het stuk groen dat we even verderop hebben bebouwd.”

Tijdens de werkconferentie geeft Van der Werf een toelichting met beelden. Hij vult aan: ‘Er is gezocht naar een balans tussen huur en koop en door ook nieuwbouw toe te voegen heeft Elken getracht het negatieve imago van de buurt te doorbreken.’ Dit is gelukt. Wat tegenvalt zijn de inkomsten. Ingrijpen zoals in Makkum betekent een grote investering. Elken heeft oog voor het detail, dit is niet altijd het geval bij bewoners. Dit merk je bijvoorbeeld bij verkoop.’

4 Kollum, Julianastraat en omgeving [Kollum Zuid]

‘Nieuwe aanpak verwijst subtiel naar Delfts Rood’

Aan de toenmalige zuidelijke rand van Kollum kwam vanaf 1949 in korte tijd een opmerkelijke buurt tot stand. Een moderne nederzetting met lage bejaardenwoningen aan hofjes, bejaardenoord Colleheim en eenlaags woningen in Delfts Rood. Er kwam bovendien een Groene Kruis-gebouw met consultatiebureau, een ziekenzaal en een badhuis. Voor Friese (en misschien wel Nederlandse) begrippen kende de buurt in sociaal en architectonisch

opzicht een uniek karakter. Een jaar of tien geleden werd duidelijk dat de buurt achteruit holde. Verhoudingsgewijs kwamen er meer jongeren wonen, met als gevolg dat de tuinen minder goed werden onderhouden en de sociale samenhang wat verdween. Bovendien bleken de woningen niet meer aan de eisen te voldoen. Ze waren niet geïsoleerd, vertoonden lekkages en boden geen ruimte voor extra voorzieningen, bijvoorbeeld een moderne badkamer. Wat te doen? Renovatie of nieuwbouw? Voor 27 hofwoningen aan de Johannes Bogermanstraat, de Eskesstraat en Julianastraat en 42 gezinswoningen aan de Julianastraat, Beatrixstraat en de Wilhelminastraat (complexen die behoren tot deelgebied één van het nieuwe stedenbouwkundige plan voor Kollum-Zuid) is het besluit inmiddels genomen. Van de gezinswoningen, ontworpen door architect Andries Baart, zijn zelfs al veertig gesloopt, vertelt Jeroen Kuipers, teammanager Projecten bij Thús Wonen. „We hebben wel overwogen om die huizen te renoveren, maar dat bleek financieel onhaalbaar. Op zich wel jammer, want we waren ons bewust van de historische waarde van de woningen.” Van de vervangende nieuwbouw zijn de eerste huizen inmiddels gereed. Het gaat om veertien twee-onder-een-kap woningen met een warmtepomp in de grond en zonnecollectoren op de daken. „De huizen verwijzen op een subtiel manier naar het Delfts Rood”, zegt Kuipers. Hij doelt op de gebakken rode pannen en bepaalde details in het metselwerk. Maar de woningen hebben geen hoge, smalle schoorstenen en de knikpan op het dak „vind je niet bij de Delftse School”, geeft Kuipers toe. Voor andere deelgebieden in het plan Kollum-Zuid liggen nieuwbouwschetsen klaar, die „iets treffender” met het verleden omgaan, zegt hij.

Voor de 27 woningen aan de hofjes geldt een ander verhaal. Deze huizen hebben lage lange zadeldaken en staan in rijen van twee tot acht woningen. „Dit biedt de mogelijkheid om ze hier en daar samen te voegen. Daardoor vergroot je het volume en hoeft je niet alles te slopen”, aldus Kuipers.

Van de 27 woningen worden er 12 gesloopt en 15 samengevoegd tot 6 woningen. Thús Wonen studeert nog op plannen om deze huizen zoveel mogelijk in oorspronkelijke staat terug te brengen. Dit zou kunnen betekenen dat de orangerode keramische pannen en de originele raamverdeling in ere worden hersteld. Nu liggen er grauwe sneldekkers uit de jaren tachtig op de daken en hebben de woningen grote ramen. Volgens Kuipers staat het vast dat de brede poort, die even voorbij het midden van de Julianastraat toegang geeft tot een binnentuin, wordt gespaard. Dankzij het behoud van de hofjes en de aanleg van plantsoenen en hagen in het nieuwbouwgedeelte krijgt de buurt een besloten, tuindorpachtig karakter, vindt Kuipers. Over het groenonderhoud in de openbare ruimte moeten Thús Wonen en de gemeente Kollumerland goede afspraken maken. „Wij realiseren ons dat het onderhoud bepalend is voor het straatbeeld.” Thús Wonen mikt voor zowel de hofwoningen als de nieuwbouw op een brede doelgroep van senioren, gezinnen en jongeren. „We hebben het liefst een gemengde samenstelling. Dat is voor de leefbaarheid van de buurt het beste”, zegt Jannie Bergsma, teammanager Bewonersbegeleiding. Volgens Bergsma was de overgrote meerderheid van de bewoners van de hofwoningen en de Baartwoningen snel overtuigd van de noodzaak tot nieuwbouw en grootschalige renovatie. „Iedereen zag wel dat het zo niet langer kon, dat er iets moest gebeuren.”

De vernieuwing van Kollum-Zuid is volop gaande en niet alle beslissingen zijn genomen. Bij de nieuw gebouwde woningen met flauwere kappen verwijst het metselwerk van de kopgevels enigszins naar het Delfts Rood, de langsgevels met de vensters en deuren spreken een andere, moderne taal. De voormalige bejaardenwoningen aan de hoven wachten, eventueel na samenvoeging, nog op vernieuwing.

5 Dokkum, Watertorenbuurt en Westerisse

‘Traditioneel en toch vernieuwend’

Binnen de rondweg van Dokkum vormen achttien dubbele woningen aan de Buitentuin en Gedempte Hantumervaart een opmerkelijk gaaf buurtje met Delfts Rood. De woningen bezitten alle specifieke kenmerken en de straten hebben aan beide zijden grasstroken met bomen. De tuindorppachtige sfeer werd in het midden van de twintigste eeuw voortgezet in de Watertorenbuurt, aan de buitenzijde van de rondweg. Hier stonden honderd

woningen in traditionalistische stijl. Deze huizen zijn gesloopt en vervangen door 88 nieuwe woningen, die hier en daar naar het Delfts Rood van de afgebroken huizen verwijzen. „De nieuwe woningen in de Watertorenbuurt zijn opgetrokken van rode baksteen en er liggen rode pannen op het dak. Dat is een knipoog naar het verleden”, zegt Wim Megens, directeur van woningcorporatie Thús Wonen. Volgens Megens is de nieuwbouw „traditioneel en toch vernieuwend”. Het vernieuwende aspect zit hem onder meer in het volume van de woningen en de architectuur met de openslaande deuren naar de tuin, de zinken dakkapellen en het gestapelde metselwerk. „De openslaande deuren zorgen er in feite voor dat de tuin een verlengstuk van de woonkamer wordt.” Megens vertelt dat de sloop van de honderd woningen in de Watertorenbuurt onvermijdelijk was. „De woningen waren bouwtechnisch aan het eind.” Renovatie was geen optie. „Dan zouden de kosten boven de baten zijn uitgegaan.” Het stedenbouwkundige plan voor de nieuwe buurt ging aanvankelijk uit van een tuindorppachtige opzet. Er was bijvoorbeeld plaats ingeruimd voor groenstroken tussen straat en stoep. Het parkeren zou deels binnen de bouwblokken gebeuren. Maar zo is het plan uiteindelijk niet uitgevoerd. Het straatprofiel is stedelijk in plaats van groen geworden. Verantwoordelijk voor die keus is de gemeente Dongeradeel, zegt Megens. „De gemeente kwam tot de conclusie dat het oorspronkelijke plan te duur was. Zo’n tuindorp moet immers wel worden onderhouden. Bovendien bleek het parkeren binnen de bouwblokken problematisch. Daar moest een oplossing voor worden gevonden.” Thús Wonen heeft niet overwogen om de inrichting van de openbare ruimte naar zich toe te trekken, laat Megens weten. „Ons uitgangspunt is: de corporatie is verantwoordelijk voor ‘rood’, de gemeente voor ‘groen’ en ‘grijs’. Als wij het ‘groen’ en ‘grijs’ naar ons toe zouden trekken, zijn we ook verantwoordelijk voor het onderhoud en het oplossen van de parkeerproblemen. Dat moeten

we niet willen.” Van de oorspronkelijke bewoners keerde ongeveer een kwart naar de Watertorenbuurt terug. „Dat was minder dan we hadden verwacht. Je ziet dat mensen bij sloop en nieuwbouw toch vaak van de gelegenheid gebruik maken en verhuizen naar een andere buurt.” Volgens Megens is de kans groot dat de sloop in de Watertorenbuurt op termijn een vervolg krijgt in de Westerisse, waartoe de Buitentuin en Gedempte Hantumervaart behoren. „Als ik eerlijk ben is het Delfts Rode buurtje in deze straten ook aan sloop toe. De woningen zijn feitelijk op. Bovendien zijn er onvoldoende uitbouw mogelijkheden. Daar zijn vooral de funderingen niet op berekend.” Het lot van de Westerisse hangt mede af van de toekomstplannen die de gemeente heeft met de wijken tussen de Rondweg en het centrum (binnen de bolwerken). Over die plannen wordt momenteel nog volop nagedacht. Zolang er geen besluiten zijn gevallen, blijven de woningen in de Buitentuin en Gedempte Hantumervaart in de verhuur. Problemen bij de woningtoewijzing zijn er nog niet echt, zegt Megens. „Er is op dit moment nog voldoende belangstelling voor deze goedkope woningen, vooral van een- en tweepersoonshuishoudens. Maar dat maakt een herstructurering van de wijk niet minder noodzakelijk.”

Wim Megens voegt tijdens de werkconferentie hieraan toe: ‘In de watertorenbuurt was de onderhoudsstaat zo slecht, dat renovatie niet kon worden terugverdiend. Daarnaast waren de woningplattegronden zo klein, dat de vertaalslag naar de toekomst moeilijk kon worden gemaakt. De grootste slaapkamer had bij wijze van spreken een maat, die nu vergelijkbaar is met een inloopkast. Dit leidde tot nieuwbouw. De grote kwaliteitsslag zit in de woonkwaliteit. Door de grote ramen komt er bijvoorbeeld veel licht binnen en is er een betere binnen-buiten relatie.

6 Heerenveen, Tuindorp

‘Nieuwbouw met respect voor verleden’

Tussen 1948 en 1950 kwam in Heerenveen Midden een tuindorppachtige wijk tot stand met ruim zeventig woningen in de stijl van het Delfts Rood. Na twee generaties bleken de woningen bouwkundig en woontechnisch niet meer te voldoen. Renovatie met funderingsversterking bleek voor de meeste huizen geen optie: dat zou net zo duur uitpakken als nieuwbouw. Deze huizen zijn de afgelopen jaren gesloopt en vervangen door nieuwe

woningen. Behoud van de sfeer van het oude tuindorp was daarbij het uitgangspunt. Vooral de gemeente Heerenveen hechtte sterk aan dit streven, vertelt Corina Neelis, projectleider wonen en woonomgeving bij de gemeente. „Heerenveen was zich tien jaar geleden, toen de eerste gesprekken over de toekomst van de wijk werden gevoerd, al bewust van de architectonische en cultuurhistorische waarde van deze buurt. Dat bewustzijn heeft onze houding steeds bepaald.” Woningcorporatie Accolade maakte de sloop- en nieuwbouwplannen samen met de bewonerscommissie en de gemeente. Na jarenlang overleg kwamen er uiteindelijk 64 nieuwe woningen, waarvan 24 levensloopbestendig. Bij zestien huizen uit het oude Tuindorp – die van een steviger type zijn – wordt wel groot onderhoud gepleegd. Deze woningen krijgen nieuw sanitair, centrale verwarming, dubbel glas en dakisolatie. De 64 nieuwe woningen zijn uiteraard royaler en comfortabeler dan hun voorgangers. „Maar in de hoofdvorm en gevelindeling zijn ze identiek. We hebben ook de schouder-tjes bij de goten terug laten komen. Op de daken staan schoorstenen. Die hebben natuurlijk geen functie meer. Het is puur vormtaal”, aldus Oscar Haffmans, namens Accolade nauw betrokken bij het project. De respectvolle omgang met het gedachtegoed van de Delftse School heeft zich ook vertaald in de inrichting van de openbare ruimte en de erfscheiding. „Het groen was grotendeels uit de wijk verdwenen”, zegt Neelis. „Daarom zijn we extra zuinig geweest op de nog bestaande bomen en planten we nu nieuwe boompjes.” Accolade draagt een steentje bij, vertelt Haffmans. „Wij planten bij de nieuwe woningen standaard ligusterhaagjes. De corporatie is eigenaar van die haagjes en laat ze drie jaar lang kosteloos door een hovenier onderhouden. Hierna moeten de bewoners voor de hovenier betalen of de haagjes zelf gaan onderhouden.” De corporatie treedt ook sturend op bij de inrichting van de achtererven. „Daar was in de loop van de jaren een ratjetoe aan schuurtjes ontstaan. We hebben op elk erf

van de nieuwbouw een schuur naar keuze gebouwd: groot, middelgroot of klein. Vanaf de straatkant zien die schuurtjes er echter hetzelfde uit. Zo krijg je een mooi strak beeld”, aldus Haffmans. Tijdens de werkconferentie vertelt Haffmans meer over het voortraject: ‘In eerste instantie werd uitgegaan van behoud van dit karakteristieke Delfts Rode tuindorp. In het begin van de planvorming bleek de bouwkundige staat van enkele woningen al zo slecht, dat deze moesten worden afgebroken. Bij nader onderzoek bleek dat er woningen op oude sloten zijn gebouwd, wat de slechte staat en het wegzakken van de woningen verklaarde. Ondanks deze tegenvaller wilden corporatie, gemeente en bewoners toch het liefst de overige woningen behouden. Dit bleek echter niet haalbaar. Constructief onderzoek wees uit dat de funderingen van alle woningen zo slecht waren dat extra toevoegingen aan de woningen, zoals isolatie, niet mogelijk zouden zijn. Verbeteren van deze ontoereikende fundering zou een enorme investering vragen en niet meer dan 25 jaar extra levensduur opleveren. Na tien jaar planvorming werd de pijnlijke beslissing genomen om toch te slopen. Alle partijen waren het eens dat de structuur en de architectuur van het Delfts Rood in de nieuwbouw moesten terugkomen’.

7 Stavoren, Schans

‘Wooncomfort en uitzicht over binnenhaven’

Aan de Schans en Houtland in Stavoren werd in 1948 een reeks dubbele woningen in Delfts Rood gebouwd. In 2005 zijn deze 22 woningen gesloopt en vervangen door nieuwbouw. Op de zichtlocatie staan nu acht grondgebonden woningen (vier koop en vier huur) en veertien seniorenappartementen in twee woonlagen. Volgens Toby ten Hoeve, technisch vastgoedadviseur bij WoonFriesland, was vervangende nieuwbouw op deze

plek de enige optie. „Renovatie was echt uitgesloten. Daarvoor mankeerde er teveel aan de oude woningen. Het metselwerk was bijvoorbeeld heel slecht. Het was niet lonend om nog in de huizen te investeren. In andere plaatsen in de Zuidwesthoek, zoals Koudum, Warns en Hemelum, hebben we wel voor het renoveren van Delfts Rood-woningen gekozen. Maar die huizen waren er lang niet zo slecht aan toe.” De nieuwbouw in Stavoren bestaat uit twee-onder-een-kap woningen met een garage naast het huis. De woningen hebben een voor- en achtertuin en staan via het open vaarwater in verbinding met de Friese Meren en het IJsselmeer. De nieuwbouw herinnert niet aan de geschiedenis van het Delfts Rood op deze locatie. De woningen hebben bijvoorbeeld niet één, maar twee bouwlagen en een zolder. Kenmerken van de traditionalistische bouwstijl zijn niet aangebracht. „Het terugbrengen van die kenmerken speelde hier niet. Er is door de bewoners ook niet om gevraagd”, zegt Ten Hoeve. Als erfscheiding is aan de straatkant wél een haag geplant, waarvoor de huurders een onderhoudscontract met de corporatie kunnen afsluiten. Het appartementencomplex staat op de hoek van de Schans en het Houtland. De veertien huurappartementen zijn geheel gelijkvloers en beschikken over een balkon of terras. Op de begane grond van het complex is een huisartsenpraktijk gevestigd. In het complex is een lift aanwezig. „De hele inrichting is op senioren gericht”, zegt Ten Hoeve. „Dat is een bewuste keus geweest. Er was in Stavoren behoefte aan woonruimte voor ouderen.” Het oorspronkelijke bouwplan voor het appartementencomplex sloot beter op de historische bebouwing aan dan het ontwerp dat uiteindelijk is uitgevoerd. Het eerste plan werd bijgesteld na opmerkingen van de welstandscommissie, legt Ten Hoeve uit. „Van de welstandscommissie mocht de link naar vroeger wel iets minder prominent. De commissie zag liever een hoekpand met een wat modernere uitstraling. Om die reden hebben we de franje er wat uitgehaald en staat er nu een vrij strak

gebouw.” De bewoners die naar de stek zijn teruggekeerd zijn tevreden met hun nieuwe woning, zegt Ten Hoeve. „Voor die mensen is het wooncomfort belangrijk. Bovendien hebben ze vanuit hun appartement een prachtig uitzicht over de binnenhaven van Stavoren.”

Sloop en nieuwbouw hebben in 2005 plaats gevonden, toen er nog geen aandacht werd gevraagd voor zorgvuldigheid bij Delfts Rood. De nieuwbouw vormt een duidelijke stadsrand en is goed geled. Bij gebruik van echt rode baksteen, het warme rood van de geborgenheid, was er een aardige link geweest met het verleden. De beplatingdetails doen zo’n verwijzing evenmin goed.

8 Surhuisterveen, Langelaan en Teake Schuilengalaan

‘Geen lichtvaardig besluit over sloop’

Aan de Langelaan in Surhuisterveen staat een reeks lage en brede twee-onder-een-kap woningen in de stijl van de Delftse School. De huizen werden gebouwd in 1950. De woningen aan de Langelaan zijn klein en hebben een eenvoudige architectuur. Opvallend zijn de flauwe zadeldaken met schoorstenen op de naald. De woonkamer is aan de ene kant van de hal gesitueerd, de drie slaapkamers aan de andere kant. De huizen hebben

diepe achtertuinen en tussen de voortuin en het trottoir een groenstrook. Hier en daar staat nog een boom als herinnering aan de lindelaan. Stichting Woningbouw Achtkarspelen (SWA) pleegt alleen nog noodzakelijk onderhoud aan de woningen, vertelt directeur Riekele Heida. „Eigenlijk zijn deze woningen af en niet meer van deze tijd. De daken en kozijnen zijn slecht en niet alle bewoners hebben een cv-ketel. Wij zorgen ervoor dat de huizen wind- en waterdicht blijven en laten de schilder komen, voor het laatst in 2009.” Sloop is een optie, maar SWA wil daar geen lichtvaardig besluit over nemen. Heida: „Sommige bewoners wonen al jaren in de straat. Zij zijn tevreden met hun woning en de buurt. Bij deze mensen kan een sloopbesluit veel emoties oproepen. Daar moet je als verhuurder rekening mee houden. Als we tot sloop besluiten, moeten we goede alternatieven hebben en daar rustig met de bewoners over praten.” Mocht het in de toekomst inderdaad tot vervangende nieuwbouw komen, dan zal de woningbouwstichting vermoedelijk kiezen voor levensloopgeschikte woningen: woningen met een slaapkamer, douche en wc op de begane grond en twee of drie slaapkamers, douche en wc boven. „Dergelijke woningen zijn geschikt voor zowel senioren, gezinnen als starters. En dat zijn voor ons belangrijke doelgroepen”, verklaart Heida. SWA zal zeker geen koopwoningen gaan bouwen. „Dat beschouwen wij niet als onze taak. Wij zijn er voor de mensen met een smalle beurs in Achtkarspelen. Die mensen zijn over het algemeen afhankelijk van een huurwoning.” Ook het verkopen van bestaande huurwoningen ligt niet op de weg van de woningbouwstichting, vindt Heida. „SWA heeft momenteel meer dan dertienhonderd woningzoekenden. Als de behoefte aan huurwoningen zo groot is, verkopen we liever niet.” Toch is dat laatste in het verleden wel eens gebeurd, onder meer met een flinke reeks woningen in Delfts Rood aan de Teake Schuilengalaan in Surhuisterveen. Deze woningen werden gebouwd in 1947 met garantie

van de industrie en volgens afspraak verhuurd aan deze bedrijven. De bedrijven (Riemersma kindergagens, Rivel fietsen, AVEK bedden) verhuurden de woningen vervolgens aan werknemers, die na tien jaar het recht op koop hadden. „Onder gunstige voorwaarden. Dat was de afspraak”, zegt Heida. Aan de verkoop waren geen voorwaarden verbonden: de kopers waren vrij om de woning naar eigen inzicht te verbouwen. SWA heeft ook later geen middelen ingezet om eenduidigheid in het gevelbeeld, de kleuren en het groen te bewerkstelligen. Toch zijn de woningen na de privatisering niet al te sterk gewijzigd. Daardoor is de cultuurhistorische waarde en stedenbouwkundige samenhang in de Teake Schuilengalaan intact gebleven. „Gelukkig wel, want het is een mooie buurt”, aldus Heida.

De lage woningen aan de Langelaan, een type dat in kleinere aantallen ook in andere dorpen in Achtkarspelen zijn te vinden, worden in de volksmond de ‘beverhokken’ genoemd. Niet terecht, want ze zijn niet krappere dan andere gezinswoningen, omdat ze een grote breedte kregen. Ze komen in Friesland op een rijtje van minder brede woningen in Broeksterwoude na, verder niet voor. De privatisering van de Delfts Rode woningen heeft niet alleen aan de Teake Schuilengalaan plaats gevonden maar in alle dorpen, bijvoorbeeld ook in de Haersma de Withstraat en de Irenestraat in Buitenpost. Nergens heeft het tot ernstige wijzigingen geleid, al vertelt de collectie uiteenlopende deuren wel dat veel nieuwe eigenaren hun eigen weg zijn gegaan. De gemeente zou hier stimulerende middelen kunnen inzetten om weer samenhang terug te brengen, wat ook geldt voor erfscheidingen met ligusterhagen.

9 Aldeboarn, Jancko Douwamastrjitte

‘Dit zijn prima woningen voor starters’

Aan de Oostkant van Aldeboarn ligt het gebied ‘Swet-tebuorren en omgeving’. In nauwe samenwerking met een stedenbouwkundig adviesbureau en bewoners uit de buurt werken woningcorporatie Elkien en de gemeente Boarnsterhim hier aan een grondige wijkvernieuwing. Onderdeel van die vernieuwing is de privatisering van een rij dubbele woningen in Delfts Rood aan de Jancko Douwamastrjitte.

De woningen, gebouwd in 1949, staan langs het westelij-ke deel van de straat, tegenover het groengebied van de begraafplaats. Elkien heeft er bewust voor gekozen om de woningen te handhaven, zegt Marcel Blaauwwiek-el, projectontwikkelaar bij de corporatie. „De woningen zijn uitgevoerd in rode baksteen, hebben orangerode pannen en andere kenmerkende details. Het beeld is karakte-ristiek voor de vroegste naoorlogse volkshuisvesting. Dat willen we graag behouden. Bovendien verkeren de woningen technisch nog in goede staat. Het zijn prima starterswoningen.”

De grootste veranderingen langs het westelijke deel van de Jancko Douwamastraat vinden plaats in de openbare ruimte. Hiervoor is de gemeente verantwoordelijk. Een van de belangrijkste ingrepen in de openbare ruimte is het aanleggen van extra parkeerplaatsen in de straat, vooral bedoeld voor bezoekers van de begraafplaats. Dat is niet ten koste gegaan van de groenstroken tussen het trottoir en de straat. Die stroken zijn op sommige plaat-sen behoorlijk breed.

De bewoners kunnen hun auto naast de woning kwijt. Aan de achterzijde van de woningen loopt een smal achterpad dat uitkomt op de Swettebuorren. Hier staan aan weerszijden van de straat twee blokjes van twee woningen in Delfts Rood, eveneens in 1949 gebouwd. In de straat stonden voorheen nog enkele woningen van hetzelfde type, maar die zijn gesloopt. „Deze vier blokjes staan eigenlijk in het verlengde van de huizen aan de Jancko Douwamastrjitte. Die onderlinge samenhang heb-ben we niet willen aantasten. Bovendien vormen de wo-ningen aan de Swettebuorren een mooie overgang naar de nieuwbouw verderop in de wijk”, verklaart Blaauwwie-ke het besluit om de woningen te handhaven.

Ook het Delfts Rood aan de Swettebuorren wordt gepri-vatiseerd. Voordat de woningen werden verkocht, heeft Elkien de huizen aan de buitenkant opgeknapt. Blaauw-wiekel: „We hebben ze laten schilderen, het voegwerk is hersteld en het houtrot gerepareerd. De hokjes en bergingen op het achtererf zijn wel gesloopt, maar dat tast het beeld vanaf de straatkant niet aan.”

Bij de overdracht aan de kopers is een contract voorge-legd dat er aan de kwaliteit van de woningen niets mocht worden gewijzigd. Vrij spoedig bereikte een van de leden van de Delfts Rood-werkgroep een klacht van een van de bewoners, omdat de bureen een dakbrede dakkapel wilden gaan plaatsen. De WABO bleek, ondanks het contract, een belemmering voor de gemeente om in te grijpen. Het welstandtoezicht heeft nog wel geadviseerd om de maten van de dakkapel iets terug te brengen. Het was beter geweest als de corporatie voor de verkoop, ter verruiming van de slaapzolder, een iets grotere en bij de stijl passende kapel had laten aanbrengen.

10 Bolsward, Florencestraat

‘Ingrepen uit het verleden teruggedraaid’

De Florencestraat ligt helemaal aan de westelijke flank van Plan Zuid in Bolsward. Rond 1948 werden er twee rijen woningen gebouwd in de stijl van het Delfts Rood. In de loop van de jaren verloor het buurtje geleidelijk aan karakter. De plannen voor een grootschalige aanpak van Plan Zuid, uitgevoerd aan het begin van deze eeuw, heeft het beeld veranderd. Woningstichting De Friese Greiden (tegenwoordig Elkien) besloot de veertien woningen in de

Florencestraat te privatiseren, maar niet nadat bepaalde ingrepen uit het verleden ongedaan waren gemaakt. Zo werd het dakleer op de kapellen verwijderd en kregen de grote woonkamervensters nieuwe kozijnen en een omlijsting. „Op de dakkapellen hebben we bovendien topjes aangebracht”, vertelt Fred van der Werf, project-leider bij Elkien en in het verleden nauw betrokken bij de plannen voor Plan Zuid in Bolsward.

De woningen aan de Florencestraat zijn voor de verkoop samengevoegd. „Er is van twee woningen één nieuwe woning gemaakt. In één geval is dat nog niet gelukt. Zo’n samenvoeging lukt alleen als je er met de bewoners uit kunt komen en dat is daar nog niet het geval”, zegt Van der Werf.

Kopers hadden geen invloed op de wijzigingen aan de buitenkant van de woningen. „Die ingrepen zijn door de gemeente Bolsward vastgelegd in het nieuwe bestem-mingsplan. In de woning mochten de kopers wél hun gang gaan. Ze wisten dus precies onder welke voorwaar-den ze het huis kochten.”

Door deze aanpak wist de corporatie te voorkomen dat de buurt het historische karakter helemaal zou kwijtra-ken. In plaats daarvan is dat karakter juist versterkt, vindt Van der Werf. Dat komt door de ingrepen die met de vergroting van de woningen hebben plaatsgevonden. Van der Werf: „In de vergrote woningen is op de plaats van elke vervallen deurpartij een staand venster ge-plaatst. Die vensters hebben geprofileerde bovendorpels gekregen en dat correspondeert met de vensterindeling van de woonkamerramen. Boven het staande venster zitten bovendien dezelfde lijsten als boven de woonka-mervensters. De woningen hebben ook nog de oorspron-kelijke houten deuren met kruisroeden teruggekregen. Daarmee vertonen ze weer alle kenmerken van het Delfts Rood, en dat was ook de bedoeling.”

Voor de werkconferentie leidt Fred van der Werf een brede groep deskundigen en betrokkenen rond door Bolsward Zuid en langs de Florencestraat. De aanpak van de Florencestraat heeft ongeveer tien jaar geleden

plaatsgevonden. Het blijkt dat bij aanvang van de aanpak in Bolsward Zuid een aantal medewerkers van Elkien een gezamenlijke cursus heeft gevolgd over de karakteris-tieken van het Delfts Rood en de andere karakteristieke architectuur in Bolsward Zuid. Er is waardering ontstaan voor de traditionele bouwstijlen in deze buurt en dat heeft vruchten afgeworpen. Het beeld is nog altijd overtuigend. De deskundigen zijn verrast door het krachtige, samen-hangende gevelbeeld. Het is nauwelijks te zien dat de woningen zijn samengevoegd en de woningen ogen fris en ambachtelijk. De verzorgde tuinen en gevels bewijzen dat de bewoners ook trots zijn op hun woningen. Ligu-sterhagen zouden voor nog meer samenhang zorgen.

11 Bolsward, Pater Brugmanstraat en omgeving

‘Originele bouwtekeningen als inspiratiebron’

In de oorlog kwamen 33 kleine volkswoningen tot stand in Plan Zuid in Bolsward. De woningen werden ontworpen door gemeentearchitect G.T. van der Zee. Ze staan aan de Pater Brugmanstraat, de Hid Herostraat, de Parkstraat en de Pieter Coopmansstraat. Aan het eind van de vorige eeuw leek het wijkje in Delftse School-stijl zo goed als versleten. Groot onderhoud was jarenlang uitgesteld, omdat woningstichting De

Friese Greiden (nu Elkien) twijfelde over wat het met de buurt moest doen. Uiteindelijk werd besloten tot renovatie, als onderdeel van een totaalplan voor Bolsward-Zuid. In dat plan werden elders in de wijk huurwoningen gepri-vatiseerd. „Met de opbrengsten uit de verkoop hebben we de 33 huurwoningen kunnen opknappen”, zegt Fred van der Werf, projectleider bij woningcorporatie Elkien. Hij was destijds als bouwkundig opzichter intensief betrokken bij de renovatie van de woningen. De woningen hebben één bouwlaag, een flinke kap, orangerode dakpannen en voorgevels met twee staande vensters. De zijgevels hebben schoulers, op de eindgevels staan stevige schoorstenen en de daken zijn voorzien van kapellen. Bij de renovatie kregen de woningen een passende voordeur terug. Die deuren hebben kleurige accenten en bovenlichten met kruisroeden. „Oorspronkelijk zaten er soortgelijke deuren in deze woningen”, vertelt Van der Werf. „Dat bleek uit de originele bouwtekeningen die we in de archieven hadden gevonden.” Op de vraag of het denkbaar is dat in een volgende fase de roedeverdeling in de vensters terugkeert, antwoordt Van der Werf: „Die kans lijkt me niet groot. Je kunt in kunststofkozijnen natuurlijk met plakroeden gaan werken, maar dat wordt al gauw kitscherig.” De renovatie werd tevens aangegrepen om de aluminiumkozijnen te vervangen door kunststofkozijnen met authentieke uitstraling. Ook de witte tussendorpels in de vensters werden verwijderd. „Die elementen horen niet in deze huizen thuis”, zegt Van der Werf. De woningen kregen ook dak- en vloerisolatie, een nieuwe keuken en nieuw sanitair. De huur ging er niet door omhoog. Alleen het samenvoegen van twee slaapkamers werd doorberekend. „Maar die samenvoeging gebeurde alleen op vrijwillige basis”, aldus Van der Werf. De woningcorporatie wilde de huurwoningen in dit deel van Bolsward betaalbaar houden. „In deze wijk wonen veel een- en tweepersoonshuishoudens, starters en mensen met een smalle beurs. Die groepen moesten ook na de renovatie de huur kunnen opbrengen.”

Om parkeerproblemen in de buurt op te lossen, heeft de gemeente Bolsward een deel van de groenstrook in de Pater Brugmanstraat opgeofferd. De buurt heeft desondanks een groen karakter behouden, mede dankzij de nog aanwezige erfscheidingen van liguster.

Voorafgaand aan de werkconferentie wordt tijdens de rondleiding door de buurt van Fred van der Werf het beeld bevestigd. Bolsward Zuid is mede door het Delfts Rood een groene tuindorpachtige woonomgeving. Opvallend zijn niet alleen de vele hagen, maar ook de ruime plantsoenen en royale bomen, waar duidelijk goed op wordt gepast.

12 Wolvega, Pieterslaan en Leeuwerikstraat

‘Deze woningen zijn heel gewild’

De Pieterslaan en de Leeuwerikstraat zijn de eerste straten die na de oorlog in Wolvega-Noord werden aangelegd. Aan de Pieterslaan kwamen vijf dubbele woningen in de trant van de Delftse School, aan de Leeuwerikstraat drie dubbele woningen. Samen vormen de woningen een goed verzorgd buurtje in traditionalistische stijl. „En dat willen we graag zo houden. Uit liefde voor de bouwkunst”, zegt Adri Bakker, hoofd technische dienst bij

Woningstichting Weststellingwerf. In 2006 vond er groot onderhoud aan de woningen plaats. Ingrepen waren noodzakelijk om het wooncomfort te verbeteren. De woningen kregen centrale verwarming, een bijkeuken, nieuwe mastgoten en kunststofkozijnen met dubbele beglazing. De schoorstenen verloren hun functie, maar staan nog fier op de daken. „Dat hoort zo bij deze woningen”, vindt Bakker. Het plaatsen van kunststofkozijnen heeft het karakter van de woningen nauwelijks aangetast. De kenmerkende roedeverdeling in de vensters is namelijk gehandhaafd. „Voor ons was het verwijderen van de roedeverdeling geen optie. We wilden de uiterlijke vorm van de vensters hoe dan ook behouden”, vertelt Bakker. In de nieuwe situatie zijn plakroeden op het glas bevestigd. Bakker: „Er zitten ook roeden in het glas, maar die zijn nogal iel. Als we het daar bij hadden gelaten, had je vanaf de straat een heel ander beeld gekregen. Daarom hebben we aan de buitenkant dikkere roeden op het glas aangebracht. Zo blijven de verhoudingen goed en zie je amper dat de kozijnen van kunststof zijn.” Voorafgaand aan het onderhoud in 2006 sprak de corporatie uitvoerig met de bewoners. De bewoners gingen akkoord met de voorgestelde veranderingen, ook met de aanbouw van een bijkeuken. Bij een vorige renovatie in 1991 waren zij daar nog op tegen. „Toen hikten de mensen nog tegen de bijbehorende huurverhoging aan. Nu lag het anders. Iedereen had behoefte aan wat extra ruimte en bovendien moest de cv-ketel een plek krijgen.” De woningen aan de Pieterslaan en Leeuwerikstraat doen een bescheiden huur. Het gaat dan ook om kleine woningen, met beneden van origine een kamer, een slaapkamer, een toilet en een keuken. Om wat meer ruimte te creëren is in bijna alle gevallen de wand tussen woon- en slaapkamer verwijderd. Bij de woningen hoort een royale achtertuin van wel dertig meter diep. De woningstichting bemoeit zich niet met het beheer van de erven. „Dat is eigen”, luidt het standpunt. Bakker vertelt dat het buurtje wordt bewoond door een gemêleerde groep bewoners. „De leeftijd van de huidige

bewoners varieert van circa 35 tot 75 jaar. De meeste bewoners wonen er al jaren. Er zijn weinig mutaties. Als er al eens iemand weggaat, merken wij dat deze woningen heel gewild zijn. Er reageren zo honderd belangstellenden op het vrijgekomen huis. Verhuurtechnisch is dit buurtje een geweldig product voor ons. Ook dat is een reden om er zuinig mee om te springen.”

Tijdens de werkconferentie gaat Adri Bakker nog wat dieper in op de geschiedenis van de woningen, die in 1948 zijn gebouwd voor 12.500 gulden. Zo kregen de woningen in 1967 een douche, waarvan de kosten 1800 gulden bedroegen. In 1991 werden de woningen gerenoveerd. De roeden waren voorheen verwijderd uit praktische overwegingen. Een bewoonster had uitgerekend dat zij wekelijks 44 ruitjes schoonhield. Het groot onderhoud uit 2006 betekende een flinke investering. De woningcorporatie heeft hiervoor gekozen, omwille van het oorspronkelijke beeld, inclusief roeden, dakkapellen en de karakteristieke schoorstenen, want ‘Delfts Rood zonder schoorsteen is als een koe zonder hoorns’. Of hij het een volgende keer weer zo zou doen? Bakker geeft aan dat dit afhangt van de plek, het moment en de staat van de bebouwing. ‘Het is steeds opnieuw een kwaliteitsafweging. Zo zijn er voorbeelden in de voorraad van Weststellingwerf waar het historische beeld minder rijk was, waardoor de keuze kon worden gemaakt om aanpassingen te doen, die verder af staan van het oorspronkelijke beeld.’

13 Balk, Julianastraat

‘Historisch bewustzijn kwam pas later’

In de Julianastraat in Balk staan aan weerszijden twintig dubbele woningen in de traditionalistische stijl van de Delftse School. De woningen werden in 1976 al eens grondig gerenoveerd en kregen in 2006 een nieuwe opknapbeurt. De huizen zijn gewild, vertelt Aant Kingma, opzichter Projecten bij Wonen Zuidwest Friesland. „Ze staan dicht bij het centrum en hebben royale erven. Bovendien zijn ze goed onderhouden.”

Aan de woningen is in de loop van de tijd behoorlijk wat versleuteld, zonder dat de hoofdvorm werd aangetast. In de jaren zeventig kregen de huizen grotere dakkapellen en in de jaren tachtig maakten de vensters met de historische roedeverdeling plaats voor grote vensters zonder verdeling.

Bij de renovatie in 2006 werden de houten kozijnen vervangen door kunststofkozijnen en kregen de woningen dubbel glas. De kenmerkende detaillering bij deuren, vensters en dakkapellen is toen niet teruggebracht. En dat had wellicht wel moeten, zegt Kingma nu. „We hebben destijds geen moment stil gestaan bij de cultuur-historische waarde van deze woningen. Er is dus ook niet nagedacht over het terugbrengen van karakteristieke elementen. We zijn ons pas later bewust geworden van de waarde van deze woningen. Nu zouden we het waarschijnlijk anders hebben aangepakt.”

Volgens Kingma kunnen de woningen in de Julianastraat zeker weer voor veertig jaar mee. Wellicht moet er in de toekomst nog wat worden gedaan aan het isoleren van de spouw en de vloer. De daken zijn goed geïsoleerd en de lateien boven de raamkozijnen werden in 2006 hersteld. Dat laatste was nodig, omdat er grote scheuren in het metselwerk boven de kozijnen waren geconstateerd. De scheuren waren ontstaan doordat de kozijnen uit de jaren tachtig niet bestand bleken tegen de belasting. Het probleem werd verholpen met het ‘total wall concept’, een systeem waarbij roestvrijstalen wapeningsstaven in de voegen worden aangebracht om het metselwerk te verstevigen.

Bij veel woningen in de Julianastraat is op het erf bijgebouwd. De corporatie maakt daar geen punt van, laat Kingma weten. „Zolang het achter de woning is, kan er veel. Die soepelheid houdt de woningen aantrekkelijk voor huurders.” Van de oorspronkelijke erfscheiding met ligusterhaagjes is vrijwel niets meer over. „De tuinrichting laten we aan de bewoners over. We zouden wel bepaalde eisen kunnen stellen, maar dat doen we niet. We willen de bewoners niet teveel betuttelen.”

Kingma geeft toe dat het straatprofiel behoorlijk ver-

steend is geraakt. Mogelijk krijgt de Julianastraat in de toekomst weer een groener karakter. Plannen hiervoor moeten in samenwerking met de gemeente tot stand komen.

Aant Kingma vertelt tijdens de werkconferentie, dat in een aantal woningen de oorspronkelijke bewoners nog altijd met plezier wonen. Zij hebben de tijd meegemaakt dat de bewoners zich wasten in de tobbe bij het aanrecht. Nu, na zestig jaar, heeft iedereen een badkamer en zijn de stoepjes verruimd tot rollatorbreedte. Omdat in de afgelopen jaren het straatprofiel niet is meegenomen bij de vernieuwing van de woningen. wordt samen met de gemeente gekeken of het mogelijk is de oorspronkelijke lommerrijke straat te herstellen. Hierover meer informatie in het hoofdstuk werkprojecten.

14 Harlingen, Prinses Beatrixstraat, Kimswerderweg

‘Voorlopig is sloop niet aan de orde’

De Kimswerderweg en Prinses Beatrixstraat zijn de eerste straten die na de oorlog in Harlingen-Zuid werden aangelegd. Aan de parallel lopende straten staan in totaal 47 woningen in Delfts Rood. De woningen werden gebouwd in 1948 naar een ontwerp van architect J.J.M. Vegter. De huizen bezitten bijna alle specifieke kenmerken van de traditionalistische bouwstijl en vormen een beeldbepalend, samenhangend buurtje.

De Kimswerderweg en Prinses Beatrixstraat maken deel uit van het plan Zuid, waarvoor De Bouwvereniging in 2005 een visie heeft ontwikkeld. Hierin is voor een aantal straten herstructurering en nieuwbouw gepland. De gemeente Harlingen heeft vervolgens, in nauwe samenwerking met De Bouwvereniging, voor het gebied een nieuw bestemmingsplan opgesteld. De bewoners van het Delfts Rood aan de Kimswerderweg en in de Prinses Beatrixstraat kregen destijds te horen dat hun huizen nog minimaal vijftien jaar in stand zullen worden gehouden.

„De komende jaren zal duidelijk worden welke toekomstwaarde de woningen hebben”, zegt Auke de Vries, manager technische zaken bij De Bouwvereniging. Op dit moment is sloop niet aan de orde. De woningen verkeren bouwtechnisch in goede staat en zijn gemakkelijk verhuurbaar. „Als de woningen blijven staan zullen we op termijn wel flink aan de slag moeten met de daken en de vloeren. Daar moet echt wat aan gebeuren, vooral op het gebied van de isolatie”, zegt De Vries.

In het verleden werden al ingrepen gedaan om het wooncomfort te vergroten. Zo is in een groot aantal woningen de douche (indien aanwezig) uit de inpandige berging verplaatst naar boven. In de Prinses Beatrixstraat ging dat koste van een kleine slaapkamer, aan de Kimswerderweg ten koste van een grote slaapkamer. In dat grote slaapvertrek is naast de douche een inloopkast geplaatst. De woningen in de Prinses Beatrixstraat en aan de Kimswerderweg zijn klein, er moet gewoekerd worden met de ruimte. Dat geldt ook voor de 21 woningen in de Koningin Wilhelminastraat, een paar straten verderop in hetzelfde plangebied. Ook deze woningen zijn ontworpen door Vegter. De huizen werden gebouwd in 1949 en staan in een lange rij aan de westkant van de straat. Ze worden veelal bewoond door eenpersoonshuishoudens en kleine gezinnen, net als de woningen in de Prinses Beatrixstraat en aan de Kimswerderweg. Het verloop onder de bewoners in de Koningin Wilhelminastraat is laag, vertelt De Vries. „Een teken dat de mensen hier met plezier wonen. Ze zijn ook wel trots op hun buurt, denk ik.” Toch zullen de woningen aan de Koningin Wilhelmina-

straat in de toekomst worden gesloopt. De Vries: „In ons Herontwikkelingsplan Zuid staat dat we deze woningen willen vervangen door nieuwbouw. De gemeenteraad van Harlingen heeft dit plan goedgekeurd, maar heeft wel gevraagd de sloop van de woningen te zijner tijd nog eens in heroverweging te nemen.”

De woningen in de Koningin Wilhelminastraat krijgen normaal onderhoud, maar er staan geen grootschalige renovaties op stapel. „Dergelijke investeringen zijn op dit moment onverantwoord”, aldus De Vries.

In Harlingen loopt intussen een werkproject. Er wordt gekeken of het mogelijk is in de Beatrixstraat en aan de Kimswerderweg de woningen energiezuiniger te maken en tegelijkertijd het woonprogramma te verruimen. De oorspronkelijke plannen laten zien dat de buurt nagenoeg niet is veranderd. Wel heeft de buurt in de loop van de jaren met respect enige renovatie ondergaan. Niet al het groen is nog aanwezig, mogelijk kan dit worden meegenomen bij toekomstige ingrepen.

15 Marrum, Kerkstraat en Ringweg

‘Meer uitstraling, minder onderhoud’

Op en rond de terp in Marrum ligt een opvallend buurtje van zes dubbele woningen in Delfts Rood. Vijf dubbele woningen staan in de Kerkstraat, het resterende blokje is te vinden aan de Ringweg. De huizen werden in 2009 gerenoveerd. Tijdens die renovatie zijn de dakkapellen uit de jaren tachtig vervangen door kapellen die beter bij de historische setting passen. De nieuwe kapellen kregen bitu-

mineuze dakbedekking. Daarnaast werden de houten goten vervangen door kunststofgoten en de keramische dakpannen door geprofileerde oranje betonpannen. Voorts werden de daken geïsoleerd, kwam er overal dubbel glas, is het metselwerk hersteld en zijn de oude schoorstenen vervangen door nieuwe exemplaren. Dit laatste was een bewuste keus, vertelt Gerlof Gerlofsma, hoofd onderhoud bij Wonen Noordwest Friesland. „Die schoorstenen hebben meestal geen functie meer en zo'n vervanging kost uiteraard geld. Voor ons was dat geen reden om er vanaf te zien. De schoorstenen zijn kenmerkend voor woningen in deze stijl, ze horen er bij.” Datzelfde geldt natuurlijk voor de roedeverdeling in de vensters en de voordeuren. De vensters hebben hier en daar ontlastingsbogen, de voordeuren zijn van glaspaneel met een borstwerinkje, tussendorpel en bovenlicht. De kans dat de roeden in de vensters en deuren terugkeren, acht Gerlofsma niet groot. „Over het vervangen van de huidige deuren valt in de toekomst misschien nog te praten. Maar het terugplaatsen van roeden in de vensters is wat ons betreft uitgesloten. Dat zou kapitaalsvernietiging zijn. Bovendien is het onderhoud duurder. Het is ook maar de vraag of de bewoners het zouden willen. De kans is groot dat ze niet meer op die kleine ruitjes zitten te wachten.” Wonen Noordwest Friesland is vast van plan de zes dubbele woningen in de Kerkstraat en aan de Ringweg in stand te houden, zegt Gerlofsma. „Het zijn prima huizen voor een- en tweepersoons huishoudens. En dat is een belangrijke doelgroep voor ons, blijkt uit de huidige woningtoewijzing.” Door de renovatie in 2009 kan de corporatie jaren vooruit met de woningen. Wel moet er nog iets gebeuren aan het sanitair op de bovenverdieping. „Op de verdieping zit nu een piepkleine douche, die er in 1983 is ingezet. Die douche kan eigenlijk niet meer. We hebben plannen om de kleinste slaapkamer op te offeren voor een grotere douche. Dan blijven er nog twee slaapkamers over, genoeg voor de doelgroep voor deze woningen.” Volgens Gerlofsma zijn de bewoners tevreden over de

renovatie in 2009. „En wij ook. De woningen hebben nu een betere uitstraling, zijn energiezuiniger en vragen minder onderhoud. Precies wat we voor ogen hadden.”

Tijdens de werkconferentie geeft Gerlofsma een toelichting over de beleidsmatige keuzes in Marrum: ‘In Marrum is heel bewust ervaring opgedaan met de aanpak van het Delfts Rood van Wonen Noordwest Fryslân. Noordwest kiest voor een duidelijke koerswijziging nu er krimp wordt verwacht na 2025. Terwijl op dit moment nog 80% van de woningvoorraad wordt bewoond door gezinnen en 20% door een- en tweepersoons huishoudens, zal deze verhouding in de toekomst andersom liggen. Dit biedt kansen voor het Delfts Rood. Noordwest Fryslân ziet deze woningen dan ook als een zeer waardevol woningtype, waarvan het casco voldoende ruimte biedt voor de toekomstige vraag. De woningen in Marrum zijn nu onderhoudsarm, de woningen hebben label B tot C, lage exploitatiekosten, ze hebben hun karakteristieke uitstraling behouden en de bewoners zijn tevreden. Kortom, een geslaagde eerste aanpak.’

16 Stiens, Kakewei

‘Betaalbare gezinswoningen vlakbij het centrum’

In 1948 werden aan de Kakewei in Stiens zeven dubbele woningen in de trant van de Delfste School gebouwd. Aan de Ritske Boelemastrjitte, een zijstraat van de Kakewei, staat een identieke dubbele woning uit dat jaar. Alle woningen werden in 2005 en 2006 ingrijpend gerenoveerd. Dat de woningen zouden worden gerenoveerd en niet gesloopt, stond van meet af aan vast, vertelt Toby ten

Hoeve, technisch vastgoedadviseur bij WoonFriesland. „We zijn ons steeds bewust geweest van de cultuurhistorische waarde van dit buurtje. Daarom willen we deze huizen graag in stand houden. Voor sloop was ook geen technische reden. Er mankeert niet veel aan het casco van deze huizen. We hebben ze altijd goed onderhouden.” De bewoners zaten ook niet op nieuwbouw te wachten, zegt Ten Hoeve. „De huurders lieten weten dat ze graag in hun eigen huis wilden blijven. Dat kan ik mij ook wel voorstellen. Het zijn betaalbare gezinswoningen met diepe voor- en achtertuinten, op loopafstand van het centrum. Wat wil je nog meer?” Bij de grootschalige renovatie kregen de woningen een nieuwe keuken, dubbel glas, dak- en vloerisolatie en een ruimere badkamer op de bovenverdieping. Om dit laatste mogelijk te maken, werd een van beide vensters in de zijgevel dichtgemetseld. Op de voor- en achterschilden kwamen nieuwe dakkapellen. Zonder de zadeldakjes van vroeger. Die waren bij een vorige renovatie in de jaren tachtig al verdwenen. De nieuwe kapellen op het achterschild zijn vrij fors uitgevallen, geeft Ten Hoeve toe. „Maar de slaapkamers zijn er wel groter door geworden. Dat is voor de bewoners belangrijk.” De woningen kregen nieuwe glaspaneeldeuren met twee ruitjes. Het plaatsen van deuren met roeden is niet overwogen, zegt Ten Hoeve. De roeden kwamen ook niet terug in de grote woonkamervensters, die wel een klein uitzetraampje hebben. „Het is eigenlijk een onderhoudsverhaal. Vensters en deuren zonder roeden zijn voor ons gemakkelijker te onderhouden. Zo simpel is het.” Om toch een eenduidig beeld te houden, koos de corporatie voor alle woningen dezelfde voordeur uit. „Meestal laten wij de bewoners uit drie deuren kiezen. In dit geval hebben wij die keus gemaakt.” Ook op het achtererf doet WoonFriesland aan ‘sturing’. Als erfscheiding zijn identieke stalen hekwerken met klimop geplaatst. „De insteek is dat alles een beetje groen blijft. Maar helemaal in de hand hebben wij dat niet. De mensen moeten zelf voor het onderhoud zor-

gen.” Aan de achterzijde staan kleine, gemetselde hokjes tegen de woningen aan. Bij de renovatie werden deze hokjes met hout, passend groen geschilderd, bekleed en geïsoleerd. „Je kunt er nu rustig een wasmachine in zetten. Het is er vorstvrij”, zegt Ten Hoeve. Auto's kunnen op het erf worden geparkeerd. Sommige bewoners hebben op het achtererf een garage gebouwd, die via de oprit naast de woning is te bereiken. Parkeerproblemen zoals in de rest van de wijk zijn aan de Kakewei dan ook niet aan de orde, zegt Ten Hoeve.

Toby ten Hoeve geeft aanvullende informatie tijdens de werkconferentie: ‘In Stiens is het budget voor de herstructurering gecombineerd met het budget voor planmatig onderhoud. Dit gaf de benodigde armslag. Het energielabel is nu B tot C, dankzij isolatie van het dak en de plafonds. Ook zijn nieuwe ketels geplaatst en tochtafdichting. De ingrepen in de keukens en badkamers zijn modern. Kortom, er is veel verbeterd. Wij geloven dat als je de klanten wilt behouden, je aandacht moet besteden aan de kwaliteit binnen de woning. Alles bij elkaar tevreden klanten en een tevreden corporatie. De karakteristieke woningen zijn gebleven, de royale achtertuinten, prachtige blokhagen en een nieuw plantsoen maken het beeld compleet. Klanten worden overigens in hun huurcontract gewezen op het belang van de hagen’.

17 Lemmer, Zuiderzeestraat en omgeving

‘Wij kiezen voor de meest praktische oplossing’

In de periode van 1946 tot 1950 heeft het Gemeentelijk Woningbedrijf in Lemsterland veel kunnen bouwen. In Lemmer kwamen ten noorden van het centrum bijna honderd woningen in het traditionalisme van de Delftse School tot stand. De woningen zijn diverse keren gerenoveerd en voldoen aan de eisen die de huidige bewoners stellen. Toch kan er voor bepaalde complexen een moment

komen dat er voor sloop en nieuwbouw wordt gekozen, zegt directeur Yeb Tiemensma van Lyaemer Wonen. „Daarin moet je eerlijk zijn. Als de investeringen en de onderhoudskosten onrendabel worden, is het wellicht verstandiger om te slopen. Voorlopig is dat niet aan de orde, want er is voldoende vraag naar deze woningen. Maar dat kan veranderen. Bijvoorbeeld als de mensen meer eisen gaan stellen aan energiezuinigheid.” De cultuurhistorische waarde van de woningen speelt bij de afweging geen rol, laat Tiemensma weten. „Wij kiezen voor de meest praktische oplossing.” De woningen staan aan verschillende straten en in buurtjes met een eigen karakter. De huizen aan de Zuiderzeestraat zijn gebouwd in lange rijen met de voordeur direct aan de stoep. Achter de woningen bevindt zich sinds de jaren zeventig een kleine uitbouw voor de cv-ketel, wasmachineaansluiting en douche. Verplaatsing van de douche naar de bovenverdieping, is geen optie, zegt Johan Groenewoud, opzichter techniek en ontwikkeling bij Lyaemer. „Dan zou de dakkapel moeten worden vergroot. En dat willen we niet. Grotere dakkapellen zouden het beeld verstoren.” De Zuiderzeestraat is een smalle straat met eenrichtingsverkeer. Aan de noordzijde zorgt een grasstrook met bomen tussen stoep en straat voor enige levendigheid. Enkele jaren geleden liet de gemeente de straat verbreden, maar dat ging ten koste van de stoepbreedte. Vanwege het ruimtegebrek is het parkeren in de Zuiderzeestraat ‘problematisch’, zegt Groenewoud. Dat ligt anders in de Willem Barendszstraat en de Jacob van Heemskerkstraat. Deze straten liggen tegenover elkaar aan een ruim plantsoen met voldoende parkeergelegenheid in de vakken. Tot dit complex kunnen ook enkele woningen in de Cornelis Houtmanstraat en de Abel Tasmanstraat worden gerekend. De woningen, vrijwel allemaal twee-onder-een-kap, werden in 1990 grondig gerenoveerd. Ze kregen onder meer nieuwe dakkapellen van bescheiden formaat, een nieuwe vloer en vervangende dakbedekking op de bijkeukens. De originele vensterindeling met roeden kwam niet terug.

„En we hebben ook nu geen plannen in die richting. De bewoners vragen er niet om en voor ons is de huidige vensterindeling in het onderhoud veel gemakkelijker”, zegt Groenewoud. De woningen rond het plantsoen hebben ondiepe achtertuinen, net als de huizen in de Zuiderzeestraat overigens. Elders in Friesland kregen woningen in Delfts Rood vaak wel een royaal achtererf. Al was het maar voor de moestuin. In Lemmer is daar nooit behoefte aan geweest. „Hier halen ze het eten vanouds uit zee”, verklaart Groenewoud.

Groenewoud vult zijn verhaal aan tijdens de werkconferentie: ‘De woningen van Lyeamer zijn gewild, vooral in de Willem Barendszstraat en de Jacob van Heemskerkstraat. Veel woningen van Lyaemer hebben een uitbouw of tussenbouw gekregen voor de cv ketel, de wasmachineaansluiting en douche. Deze voldoen niet meer en bewoners vragen om een oplossing. Daarnaast geeft Groenewoud aan dat de woningen onvoldoende ruimte bieden voor het huidige en toekomstige gebruik. De woningen zouden bij voorkeur ook energiezuiniger gemaakt moeten worden, Lyaemer wil daarom onderzoeken welke oplossingsrichtingen antwoord bieden op al deze vraagstukken. Bij elke ingreep let Lyaemer op de kosten, de woonkwaliteit, de populariteit, de doelgroep, het energielabel en de toekomstwaarde van de woningen.’

Samen met het onderzoeksteam zijn verschillende opties in beeld gebracht. U vindt deze in het hoofdstuk werkprojecten.

Conclusies

Veel corporaties onderkennen dat er wat met het bestand van Delfts Rode woningen moet gebeuren. Ze zijn na twee generaties gebruik aan een aanpak toe. Sommige complexen zijn nog van een dusdanige kwaliteit dat met gewoon onderhoud kan worden volstaan, andere moeten grootschaliger worden aangepakt. De effectiviteit van de investeringen is vanzelfsprekend een belangrijk uitgangspunt, maar ook de verhuurbaarheid van deze kleine woningen met bescheiden huren wordt bij beslissingen gewogen. Steeds is de beperkte woonruimte een dilemma. Voor sommige doelgroepen is die voldoende, maar om een gevarieerd demografisch woonlandschap mogelijk te maken, zal er iets aan de woonvoorzieningen moeten gebeuren. Het samenvoegen van twee kleine tot een ruime woning is een succesvolle optie gebleken; het uitbreiden van de woning een andere. Het ruimte scheppen in een buurt of straat door rijwoningen te knippen een derde mogelijkheid.

Uit de interviews blijkt dat de bewoners gewoonlijk zeer tevreden wonen in de oude huizen, dat ze uitnodigen tot een sociale binding, behalve als de woningen al te veel technische gebreken zijn gaan vertonen. De meeste corporaties zijn zich bewust dat de objecten, straten en buurten in Delfts Rood niet alleen gevoelswaarde maar ook cultuurhistorische waarde bezitten. Een enkele stichting heeft deze waarden niet bij de beslissingen mee laten wegen. Een andere heeft zelfs details, zoals roeden in de vensters in kunststof teruggebracht. Deze constateert dat deze woningen zeer gewild zijn bij huurders. Er zijn complexen die door ernstige mankementen aan de fundering of het opgaande werk niet waren te handhaven;

andere, hechtere woningen zijn zonder de niet materiële waarden te wegen vervangen door nieuwbouw. Bij sloop en nieuwbouw is nu eens in een volstrekt andere stijl, dan weer met een knipoog naar het verleden of zelfs met een duidelijke referentie naar de traditie van het Delfts Rood gebouwd.

Over verlevendigende onderdelen en detailleringen van bijvoorbeeld dakkapellen, deuren en roedeverdeling in de vensters blijkt verschillend te worden gedacht. De ene corporatie stelt dat de huurders het niet willen, terwijl de andere aangeeft dat juist deze verfijningen op prijs worden gesteld en de woningen gewild maken. De beheerders laten wel blijken alles zo onderhoudsarm te willen uitvoeren, bijvoorbeeld vensterindelingen in kunststof.

Aan een verzorgde en passende openbare ruimte bij het Delfts Rood is in het verleden niet veel aandacht besteed. Het Delft Rood kan niet zonder groen was bij corporatie en overheden nauwelijks een thema. Hoe zeer ligusterhagen ook gewaardeerd worden als traditionele erfafscheidingen, ze zijn lastig te handhaven, zo klinkt het.

In het verleden, zo blijkt, heeft bij een gebrek aan referenties, de financiële (on)haalbaarheid en de te geringe woonkwaliteit het dikwijls gewonnen van de socioculturele waarden. Met genoeg heeft het onderzoeksteam ervaren dat door het proces van inventarisatie, waardestelling, werkconferenties en onderzoek naar activiteiten in het verleden en verwachtingen van de toekomst het bewustwordingsproces heeft verbreed en verdiept.

Een propere verkoop

Twijzel, De Wedze, groen maakt plaats voor de auto

Buitenpost, Haersma de Withstraat, aanbouw verstoort karakter

Corporaties verkopen al jarenlang woningen uit hun bezit. Dit wordt veelal gedaan om financiering van onrendabele toppen in de nieuwbouw rond te krijgen. Ook gaat men tot verkoop over om een beter passende voorraad aan te bieden voor hun huurders. Zo zijn er bijvoorbeeld meer seniorenwoningen nodig en is minder behoefte aan gezinswoningen. Verkoop van woningen zou je zelfs als een prestatie-eis van een corporatie kunnen zien. Immers in het Besluit Beheer Sociale Huursector (B.B.S.H), de 'grondwet' van de corporatiesector, staat dat zij het eigen woningbezit dienen te bevorderen in het kader van de leefbaarheid. Kortom, huurders die kunnen kopen zouden inderdaad gestimuleerd moeten worden om een eigen woning te verwerven.

De praktijk is dikwijls minder idealistisch. Soms worden woningen verkocht die duur zijn in onderhoud, slecht verhuurbaar zijn, niet meer aan eisen van deze tijd voldoen of woningen waarbij grote investeringen verwacht worden in de toekomst. Qua exploitatie is het dan aantrekkelijk deze woningen te verkopen. Het levert veel geld op. Bovendien wordt dan op toekomstige onderhoudsuitgaven bespaard. Minder courante woningen worden uit de voorraad verwijderd. De grote vraag is of dit een verantwoord beleid is. 'Winkeldochters' de deur uit doen past niet bij een zorgvuldig volkshuisvestingsbeleid!

Bij Delfts Rood-woningen gaat het bij de woningcorporaties bijna altijd om een kwetsbare voorraad. De woningen zijn klein, licht gebouwd en vaak nauwelijks geïsoleerd. Ook het voorzieningenniveau in de woning is dikwijls aan de schrale kant, tenminste als zij niet grondig gerenoveerd is. Verkoop aan huurders of andere gegadigden moet dan ook met grote zorgvuldigheid plaats vinden. Wanneer individuele woningen uit een reeks van woningen worden verkocht, kan dat het karakter van het ensemble aantasten: andere dakpannen, andere deuren, andere kleuren, niet passende aanbousels en grotere ramen. En onderhoudsarme tuinen met schrale erfafscheidingen in plaats van mooi passende ligusterhagen. Daardoor kan de kwaliteit van het geheel ernstig worden aangetast. Bovendien kan na verkoop van een deel van de woningen een complete renovatie van het complex woningen moeilijk meer plaatsvinden.

Verkoop is alleen wenselijk als de woningen ook in de toekomst 'waardevol' kunnen blijven. Als de woningen na een aantal jaren om een of andere planologische reden het veld moeten ruimen, dan staat een onzorgvuldige privatisering gelijk aan het paard achter de wagen spannen. Verkoop is alleen verantwoord als er ook ten aanzien van de leefbaarheid een goed onderbouwde visie aan ten grondslag ligt. Uit onderzoek (het rapport: De baat op straat) blijkt duidelijk, dat verkoop van woningen een bijdrage kan betekenen voor de leefbaarheid van buurt of dorp. Iedere verkochte sociale huurwoning zou een leefbaarheidwinst opleveren die een maatschappelijke waarde vertegenwoordigt van € 10.000,=.

In Bolsward heeft een woningcorporatie Delfts Rood-woningen samengevoegd. Van twee kleine is steeds één ruime gemaakt. De casco's zijn in stijl aangepast in het bijzonder aan de straatzijde, de fundamenteen zijn gecontroleerd en zonodig hersteld en de doorbraak tussen de twee woningen is verantwoord uitgevoerd. Daarna zijn de woningen pas verkocht. Voor koop in onder meer de Florencestraat was een grote belangstelling: er werden prachtige en ruime gezinswoningen geschapen. De huurders die kopers werden, waren zeer tevreden en maakten er woningen van met toekomstwaarde. Met zorgvuldige verkoop kunnen meer gemêleerde wijken worden gecreëerd en dit heeft een positief effect op de leefbaarheid en de beeldvorming van straat en wijk.

Verkoop van woningen kan een waardevol instrument zijn bij een noodzakelijke herstructurering. Maar het onderste segment uit de woningvoorraad zo maar verkopen is onverstandig beleid, hoewel het financieel voor de corporatie wel een verleidelijke aanpak is. De kans is groot dat de woning in de toekomst zijn waarde niet behoudt. Dit gevaar bestaat vooral in krimpregio's. Het is niet denkbeeldig dat de kwaliteit van woning achteruit holt omdat de koper de woning in de toekomst niet kan onderhouden. Dan heeft er natuurlijk geen verantwoord volkshuisvestingbeleid plaatsgevonden. Verkoop van Delfts Rood-woningen door woningcorporaties is wel mogelijk maar dient met grote zorgvuldigheid plaats te vinden. Er moet dan een goed toekomstperspectief zijn voor deze woningen. Ontbreekt dit perspectief dan is sloop waarschijnlijk verstandiger dan verkoop.

Slechte zorg voor het groen doet afbreuk aan de samenhang van de woningen

Aanpak is een maatschappelijk belang

Veel complexen Delfts Rood-woningen worden nu gekenmerkt door een ‘sleets’ karakter. Dat leerde een woningschouw in Fryslân. Een groot aantal woningen voldoet niet meer aan de hedendaagse normen op het gebied van wooncomfort en energiezuinigheid. Dit bezit van de woningbouwcorporaties behoort veelal tot de voorraad die vraagt om een duidelijke koers: verlengen we de levensduur met daaraan gekoppeld een stevige renovatie of kiezen we op afzienbare termijn voor vervangende nieuwbouw. Een onduidelijke koers van pappen en nathouden is voor bewoners en voor de leefbaarheid van de buurt een slechte keuze.

De voorraad van 2200 Delfts Rood-woningen bevindt zich voor een groot deel in de gevarenszone. Er is slechts een klein gedeelte grondig gerenoveerd, waardoor het voldoet aan de eisen van deze tijd. Op de vraag wat de corporatie met deze woningen wil, behoort een duidelijk antwoord te komen. Ook huurders en gemeenten kunnen de constructieve vraag stellen hoe de corporatie met deze voorraad om wil gaan. Het zou aanbeveling verdienen om de aanpak van deze woningen in de prestatieovereenkomst tussen gemeente en corporaties op te nemen. Immers wanneer de corporatie besluit tot zorgvuldige renovatie van deze goedkope voorraad, dan zal de gemeente de openbare ruimte aan moeten pakken. Als de Delfts Rood-woningen worden gerenoveerd en de openbare ruimte krijgt geen enkele aandacht, dan is renovatie van een buurt of straat half werk. Bij de meeste voorbeeldprojecten werken gemeente en corporatie samen om een belangrijke buurt- of wijkvernieuwing te realiseren.

Voor starters kunnen de kleine Delfts Rood-woningen aantrekkelijk zijn. Ze liggen vaak tegen het centrum van stad en dorp aan. De ligging is meestal gunstig. Er kleeft ook een nadeel aan. Veel jongeren willen graag een goedkope woning huren, maar hebben weinig belangstelling voor een tuin. Het resultaat is dan vaak dat tuinen worden verwaarloosd of versteend. Het ontbreken of verwaarlozen van het bij Delfts Rood-woningen zo passende groen blijkt dan de woning en de samenhang tekort te doen. Slechte zorg voor het groen doet afbreuk aan de ensembles en buurten met deze woningen. Experimenten waarbij onderhoudsarme tuinen worden aangelegd en waarbij het onderhoud van de ligusterhagen in de huur worden meegenomen zijn nog spaarzaam. Toch is het niet verstandig aan jongeren een stuk tuin te verhuren waar ze geen behoefte aan hebben en dat geldt uiteraard ook voor andere huurders. Bij een keuze van en voor huurders zou de wens van een (te onderhouden) tuin gepeild kunnen worden. Er kunnen onderhoudsvriendelijke tuinen worden aangelegd waarbij het onderhoud van de belangrijke ligusterhaag bij de woningcorporatie blijft. Dit onderhoud kan verrekend worden in de huur. In het volgende hoofdstuk wordt met verschillende werkprojecten aangetoond dat de woningen na herinrichting en eventuele uitbreiding aantrekkelijk kunnen worden gemaakt voor starters, maar zeker ook voor de belangrijke doelgroepen als senioren en kleine gezinnen.

Daar waar Delfts Rood-woningen grondig zijn gerenoveerd, blijken ze goed verhuurbaar te zijn. Deze aantrekkelijkheid wordt vanzelfsprekend sterk mede bepaald door de bescheiden huurprijs. Bij vervangende nieuwbouw wordt de huurprijs aanzienlijk hoger. Hoeveel Delfts Rode woningen de komende jaren nieuwe kansen zullen kunnen krijgen, is nog onduidelijk. De corporaties zullen daarin met huurders en gemeenten de koers moeten bepalen. Zowel sloop als renovatie en alle mogelijkheden daar tussenin van deze woningen stellen de woningcorporaties voor lastige dilemma's. De voorbeeld- en werkprojecten kunnen een inspiratiebron zijn voor dit keuzeproces.

Lemmer, C. Houtmanstraat

Echtenerbrug, Hoofdweg

Dokkum, Dr. Nic.Radbodustrjitte

De toekomstwaarde in sociaal-historisch perspectief

Een onderwerp van onderzoek was hoe de rijtjes, straatjes en buurtjes in de ruimtelijke context zijn komen te staan. Ze zijn ze dorpsranden gaan vormen (bijvoorbeeld Akkrum, Easterein en Sint-Nicolaasga), op de oude terp getrokken (bijvoorbeeld Marum) of gaten in de bebouwingswanden gaan vullen. Gemeenten, die in de wederopbouwtijd leidend waren bij het realiseren van de toegewezen woningcontingenten, hebben soms in overleg met de corporaties, de keuzen gemaakt. Hierbij bleek steeds gestreefd te zijn naar een zo coherent mogelijke structuur en een zo samenhangend mogelijk beeld.

Ook bij steden en grotere plaatsen zijn de opgaven in deze zin ingevuld. Het resultaat zijn dorpse enclaves die ruim een halve eeuw na hun stichting in de stedelijke drukte nog steeds kleinschalige gebieden zijn die onderdak bieden aan coherente gemeenschappen, zoals de Zeeheldenbuurt in Leeuwarden, de Zuiderzeestraat en omgeving in Lemmer, de Westerisebuurt in Dokkum en het tuindorp in Heerenveen-Midden. In deze laatste plaats heeft sloop en nieuwbouw plaats gevonden met behoud van de sfeer. In de Dokkumer Watertorenbuurt is hetzelfde effect bereikt met een veel eigentijdser oplossing.

Delfts Rood spreekt de taal van het geborgene en past in het naoorlogse denken over de gemeenschapszin. Het resultaat is dat deze huizen zich als vanzelfsprekend thuis voelen in de dorpen. De warme geborgenheid van een halve eeuw terug wordt wellicht niet meer ervaren, maar zowel gemeenten, corporaties als bewoners streven nu naar leefbaarheid. Geborgenheid of leefbaarheid verschillen alleen in hun tijdsdimensie.

De werkgroep heeft dit sociaal-maatschappelijke aspect onderzocht en is tot aansprekende voorbeelden gekomen. Bij buurtjes en straatjes was dit al gauw duidelijk, maar zelfs bij een inpassing van een blokje van een dubbele woning, zoals in de kleine dorpen Spannum en Kûbaard, was dit op de allerkleinste schaal te ervaren. De positionering, hoofdvorm, materiaalgebruik en kleur zijn basiskwaliteiten voor de gemeenschapszin van de bewoners, kwaliteiten waar zelfs bij de huidige praktijk van dorps in- en uitbreidingen van geleerd kan worden.

De sociaal-historische achtergrond van het bouwen voor de smalle beurs is evident en deze blijkt nog steeds valide. De kleine woningen lenen zich goed voor de groep van één- en tweepersoonshuishoudens, in het bijzonder voor starters. Het zijn juist deze starters die de kleine en middelgrote dorpen willen vasthouden om van een gedifferentieerde bevolking verzekerd te blijven. De woningen, die in veel gevallen lijden van achterstallig onderhoud, dienen dan door renovatie wel bij de tijd gebracht te worden. De differentiatie in de bevolkingsopbouw kan nog sterker bevorderd worden door herinrichting en uitbreiding van de woningplattengronden. Juist deze woningen, veelal gelegen op ruime erven, bieden daartoe de mogelijkheden, zoals bij de hierop volgende werkprojecten aantonen. Bovendien zal de mogelijkheid tot samenvoeging onder ogen moeten worden gezien, temeer daar in een deel van de gebieden waar de woningen te vinden zijn bevolkingskrimp is voorzien.

Bovendien biedt een ander sociaal-historisch aspect aantrekkelijke perspectieven voor het heden en de toekomst. In de jaren omstreeks 1950 kreeg in de sfeer en stijl van het Delfts Rood de zorg voor zelfstandig wonende senioren, toen 'ouden van dagen' genoemd, gestalte. De opmerkelijkste, maar helaas deels gesloopte en door nieuwbouw vervangen buurt is Kollum-Zuid. Deze nederzetting bestond uit eengezinswoningen en een flink aantal woningen voor zelfstandig wonende bejaarden, een bejaardenoord en een Groene Kruisgebouw met ziekenzaal en badhuis. Deze en andere, nog wel bestaande oplossingen kunnen voor de actuele wensen op de woningmarkt op sociaal-maatschappelijke, stedenbouwkundige en karakteristieke, ontspannen architectonische aspecten tot voorbeeld dienen.

Genoemde, geslaagde vernieuwingsprojecten in Heereveen en Dokkum, zullen in de nabije toekomst budgettair wellicht moeilijk mogelijk meer zijn. Voor nieuwe projecten is innovatie en creativiteit noodzakelijk. In vervolg op dit onderzoek zullen corporaties met de provincie pilotprojecten opzetten om de energetische prestaties van de schraal gebouwde Delfts Roodwoningen te verbeteren. Bij de warme geborgenheid van het Delfts Rood hoort op de warmte te worden gelet.

Dokkum, Watertorenbuurt (KAW)

Stavoren, Schans, nieuwbouw in plaats van Delfts Rood

Vette knipoog naar het verleden

In het zuiden van Heerenveen Midden, bij de Oude Molenweg, is ruim zestig jaar geleden een tuindorpje ontwikkeld, prachtig van woonsfeer. De woningen waren ten end; ze moesten gesloopt. Ik kon wel janken. De nieuwbouw die er nu verrijst, troost me wel een beetje, of hou ik mezelf voor de gek?

Heerenveen was laat met het bouwen van volkswoningen in het kader van de Woningwet en toen dit in de jaren 20 wat op gang kwam, moesten de bouwactiviteiten spoedig worden gestaakt omdat de crisis uitbrak. Tachtig woningen was de magere balans voor de sterk groeiende plaats. Na de oorlog ging Heerenveen de achterstand in de volkshuisvesting in een rap tempo inhalen. In een paar jaar tijd - tussen 1948 en 1950 - kwamen in het noorden aan de Anjelierstraat en Azaleastraat enkele rijtjes woningen, verder naar het zuidwesten aan de Van Dekemalaan en de Sieger van der Laanstraat lange rijen en nog zuidelijker kon tussen de Oude Molenweg en de Lutzen Wagenaarstraat een tuindorpje worden ontwikkeld. Met elkaar goed voor ruim 120 woningen.

Deze wederopbouwoningen kregen allemaal eenzelfde, traditionalistische stijl. Een stijl die het optimisme en de geborgenheid van de naoorlogse maatschappij uitdrukt. Het is het traditionalisme dat zich vanuit de Delftse Technische Hogeschool als een olievlek over Nederland uitbreidde. Vanaf het midden van de jaren 30 werden ook op de Leeuwarder MTS aankomende architecten en directeurs van gemeentewerken in deze stijl onderwezen.

Delftse School wordt het genoemd en de volkshuisvesting wordt wel met 'Delfts Rood' aangeduid, omdat de huisjes dikwijls van rode steen en met orangerode pandaken zijn gebouwd. Ze hebben één volledige verdieping met een hoog zadeldak tussen puntgevels, met schoorstenen op de daknaald, al dan niet met dakkapellen, schouderdjes bij de goten.

Soms, maar niet altijd, zijn ze verrijkt met ambachtelijke details. Woningen met een fraaie hoofdvorm en een evenwichtige gevelindeling, maar verder hoogst eenvoudig. Het zijn archetypische huizen die wij als kinderen tekenden en die de kinderen nu nog tekenen. Compleet met rookpluim uit de grote schoorsteen, al is dat ver-

den tijd. Juist bij de Oude Molenweg en omgeving vormden deze tijdloze woningen een prachtig tuindorpje.

Nu de huizen na twee generaties gebruik aan hun pensioen toe zijn, blijken ze bouwkundig en woon-technisch niet meer te voldoen, hoe plezierig de

Het nieuwe tuindorp in restijl. FOTO'S LC | JAN DE VRIES

mensen er ook wonen. Maar renoveren of zelfs restaureren loont soms ook de moeite. Jarenlang is overlegd hoe het nu verder moest met het Heerenveense tuindorpje, totdat enige tijd geleden bleek dat de funderingen zo slecht waren dat renovatie niet meer mogelijk was.

Architect Auke de Vries uit Drachten moest voor het wijkje nieuwe woningen in het bestaande ritme ontwerpen die duidelijk de sfeer van geborgenheid van ruim zestig jaar geleden zouden gaan oproepen. Daar kun je veel kanten mee op. Hier is, na gepuzzel met moderne, praktische en wat diepere plattegronden, gekozen voor woningen die bijna letterlijk het idioom van het Delfts Rood van de vroegere huizen oppakken.

De hoofdvorm is hetzelfde, de kappen zijn scherper en op de hoeken lijken hoge schoorstenen te staan. Maar deze zijn nep; schoorstenen zijn niet meer nodig en om 'het feest op het dak' (zoals een belangrijk theoreticus over de Delftse School het aangaf) toch op te roepen kwamen hoge brede pinakels op de hoeken.

De architectuurtaal is bijna letterlijk aan het Delfts Rood ontleend. Als je op detail gaat kijken zijn er wel kleine verschillen met de oude woningen. Op de dakschilden staan voor en achter kapellen in vrij strakke vormen in een beplating die zinken materiaal suggereert. In het midden schieten de kappen van de dubbele woningen door tot een luifel boven de deuren. De deuren kregen geen boven- maar zijlichten. Voor het venster Ritme is sterk gekeken naar het verleden, maar ze kregen moderne raamvullingen. Ongeveer op de plaats waar een garagebedrijf stond is een rijtje van vier woningen gekomen met boven de ingangen geen doorschietende dakschilden maar luifels op stevige consoleconstructies. Achter, aan de Van Lidtstraat, is nog zo'n rijtje gebouwd.

Retro-architectuur, historiserend bouwen zijn in Nieuwe herenhuizen in de dertiger jaren stijl en dergelijke gemakzuchtige namaak worden overal aangeboden. Het lijkt soms alsof we in de 21ste eeuw niet wat nieuws meer kunnen bedenken. En nu dit tuindorp in Heerenveen. Mijn verstand zegt dat het bijna letterlijk nabouwen van de woningen van zestig jaar geleden niet kan, maar mijn gevoel is getroost omdat de heerlijke sfeer van het lekkere wijkje weer terug is. Het gaat per slot om tijdloze woningen, die al vanaf de 17de eeuw voorkomen. Toch: de knipoog naar het verleden is wel erg vet. Op allerlei aspecten had het creatiever, eigentijds gekund.

- PETER KARSTKAREL

De oude situatie van het tuindorpje.

Aanstekelijke details architectuur

Materiaalkeuze is sober en komt uit de regio

Soms een toepassing van (ambachtelijke) details in het metselwerk: boerenvechtwerk, trasramen en "muizentandjes"

Eenvoudige schouder: van klein naar groot

Rijker vormgegeven schouder

Eenvoudige schoorstenen

Rijker vormgegeven schoorstenen

Bouwstenen architectuur

- De architectuur wordt vooral bepaald door gebruik en ambachtelijkheid
- Overall is de vormgeving in de hiërarchie van de dingen zichtbaar (een voordeur is belangrijker dan de achterdeur; de woonkamer krijgt een groter/voornamer kozijn dan de slaapkamer; er zijn begin en eind aangebracht en boven en onder)
- De materiaalkeuze is sober en komt uit de regio
- De plattegronden zijn ontworpen vanuit het gebruik en kostenbesparing

Eenvoudige dakkapellen: vrij in het dakvlak of op de goot gelegen

Incidenteel voorkomende bijzondere dakkapellen: verdeling in het kozijn, door de goot gezakt of uit het dak gesleept

Entreepartijen met originele deuren: vaak één kleine opening

Entreepartijen met nieuwe deuren

Erkers komen met name bij particuliere woningen veel voor

Originele kozijnindelingen

Aanstekelijke details stedenbouw

Bouwstenen van het Friese Delfts Rood in de jaren vijftig

Dit zijn de belangrijkste bouwstenen voor de plaatsing van de gebouwen aan de straat:

-Herhalende reeksen van woningblokken, voorzien van (diepe) achtertuinen en voortuinen met hagen.

-Om herkenbaarheid en identiteit aan een lange straat te verschaffen, kregen straten soms een eigen karakteristiek, door een boog, een knik, de beëindiging middels een 'knijpende' rooilijn, een verbreding in het profiel, bajonethoeken of bijzondere hoekaccenten.

-De ruimte die ontstaat door verbijzonderingen in de stedenbouwkundige verkaveling biedt plaats aan groene hoven en groenplantsoenen.

Dit zijn de belangrijkste groene bouwstenen:

-Veel straten zijn recht en hebben lange doorgaande groenstroken met bomen en hagen. De continuïteit van deze groenstroken, hagen en bomenrijen geeft kwaliteit aan het straatbeeld.

-De groene voortuinen en soms diepe achtertuinen, omzoomd met hagen (vooral liguster, maar ook beuk, meidoorn) geven het straatbeeld de kenmerkende sfeer, ook als er geen ruimte is voor bomen.

-Bomen in de bredere profielen, ze stonden vaak in grasstroken.

-In de smalle straten werden voortuinen opgesierd met één soort grote heester of kleine boom, zoals gouden regen, magnolia of japanse kers.

-Groene hoven en plantsoenen, met of zonder bomen, wel of niet omzoomd met een haag, bieden ruimte aan speelplaatsen, verblijfsplekken, paden en heden ten dage ook aan parkeerplaatsen.

Bouwstenen voor het Friese Delfts Rood in de toekomst

Inspiratie en bouwstenen voor de plaatsing van de gebouwen aan de straat:

-Kijk of het mogelijk is herkenbaarheid van een lange straat te behouden of op nieuwe manier terug te brengen, bijvoorbeeld door een boog, een knik, de beëindiging middels een 'knijpende' rooilijn, een verbreding in het profiel, bajonethoeken of bijzondere hoekaccenten.

-Tracht onnodige onderbrekingen of veranderingen in de herhalende reeksen van woningblokken te voorkomen, inclusief de voortuinen met hagen.

-De ruimte die ontstaat door verbijzonderingen in de stedenbouwkundige verkaveling kunnen opnieuw plaats bieden aan groene hoven en groenplantsoenen.

Bouwstenen voor het groen:

-Probeer onderbrekingen in de groenstroken en bomenlanen te voorkomen. Als het nodig is om ruimte te maken voor parkeren, kies dan bijvoorbeeld voor groen aan één zijde van de straat en parkeer aan de andere zijde: dit biedt meer ruimte aan ontspannen parkeren en meer ruimte voor gezond en aaneengesloten groen. Voorkom dat auto's tussen de bomen moeten worden geparkeerd, bomen hebben ruimte nodig.

-Biedt de straat te weinig ruimte voor een groenstrook met bomen, onderzoek dan of er draagvlak is voor bomen in de voortuin, of op de erfscheiding, waarbij de grootte van de bomen afhankelijk is van de diepte van de voortuin.

-Kijk of het mogelijk is te voorkomen dat hagen verdwijnen, of dat onderbrekingen ontstaan in de hagen rond de tuinen. Het belangrijkste is het voorkomen van het aantal onderbrekingen van de hagen aan de straat. Onderzoek bijvoorbeeld ook of bewoners het eerste deel van hun oprit kunnen delen.

-Creëer draagvlak voor het planten en beheren van hagen rond de (voor)tuinen en tussen de erven. Onderzoek welke vorm van beheer past bij een buurt. Stimuleer bewoners om hieraan mee te werken. Ook kunnen in huurcontracten afspraken worden gemaakt over het onderhoud van de hagen.

Parkeren:

-Kijk of het mogelijk is met bewoners afspraken te maken om eigen auto's op het erf te parkeren. Bij voorkeur tussen de hagen. Dit versterkt het groene straatbeeld. Indien mogelijk, plaats de auto zo ver mogelijk achter op het erf, of in een binnen- of achterhof. -Soms zijn diepe tuinen te diep om nog als tuin te worden gebruikt en kunnen deze deels worden benut om gemeenschappelijke parkeerhoven, groene binnenhoven en achterpaden te ontwikkelen.

-In de relatief smalle straten zouden auto's bij voorkeur aan één zijde kunnen worden geparkeerd om een rustig straatbeeld te verkrijgen.

-Voorkom dat auto's tussen de bomen moeten worden geparkeerd, bomen hebben ruimte nodig en een straat met bomen en auto's geeft een onnodig rommelig straatbeeld.

Verlichting:

-Probeer, als het Delfts Rood slechts in een straat of kleine buurt voorkomt, verlichting toe te passen, die aansluit bij het dorp.

-Pas, waar mogelijk, verlichting toe die functioneel en terughoudend is qua kleur en vormgeving.

-Indien een buurt groot genoeg is om verlichting op buurtniveau te kiezen, kijk dan of het mogelijk is verlichtingsarmaturen te vinden, die aansluiten bij het oorspronkelijke beeld, en maak de vertaalslag naar de toekomst, passend bij de (ver)nieuw(d)e vormgeving van straat en woningen.

Hagen

Bomenlanen

Parkeren

Stratenpatronen

Verlichting

Plantsoenen

Aanstekelijke details interieur

De vernieuwing van de woninginrichting omstreeks 1950

De meeste mensen richtten na de oorlog en in de jaren-vijftig hun huizen in met erfstukken en krijgertjes in een grote variatie aan stijlen, robuuste meubelen met balpoten, wel 'old finish' genoemd. Daarbij kwam de potkachel of, voor mensen die wat meer te besteden hadden, de haard in de woonkamer te staan, de enige verwarmde ruimte in huis. De kleine woonkamer was dan al gauw vol.

De Stichting Goed Wonen deed vanaf 1946 missiewerk om ruimte, licht en lucht in de woonvertrekken en andere ruimten van het huis te scheppen. Zij presenteerde op verschillende manieren aan het Nederlandse volk een moderne inrichting en deed dit in samenwerking met specifiek op de nieuwe huisinrichting gerichte bedrijven. Goed Wonen richtte de pijlen op het publiek dat in de nieuwe woningwetwoningen mocht trekken, waarbij nadruk werd gelegd op het ideaal van het gezinsleven. Zij deed dit met een tijdschrift, een toonzaal, voorlichtingsfilms en met het inrichten van modelwoningen. Goed Wonen ging daarbij nogal rigide te werk door alles wat zij niet voorstonden met 'fout' te bestempelen en alleen de lichte, open inrichting als 'goed' te promoten. Zij die er middelen voor hadden richtten hun interieurs stijlvol in volgens de nieuwe trends. Bij deze smaakopvoeding ging het om strakke en lichte meubelen waarmee veel ruimte kon worden gewonnen.

Frêle tafels met dunne scheve poten, transparante stoelen, eenvoudige wand- en andere meubelen van Pastoe, van rotan gevlochten meubelen uit Noordwolde van Rohé en andere fabrikanten, boekenrekjes van kleurig gemoffelde schapjes tussen constructies van metaaldraad van Tomado werden populaire producten.

Als het kon beuren kwam er een eenvoudige Bruynzeel-keuken met daarin het keukengerei en rekjes in de kelderkast van, alweer, Tomado uit Dordrecht. Op een gaskomfoor, waarop ook de ijzeren strijkijzers moesten worden opgewarmd, en enkele petroleumpitten konden de maaltijden in BK pannen uit Kampen worden bereid. Als de dis eenvoudig maar verantwoord moest worden gedekt, kon dit onder meer met het in pasteltinten geproduceerde Fris aardewerk uit Edam, dat dankzij de betaalbaarheid zo populair werd, dat het de vraag soms niet aankon.

Allemaal nieuwe, eenvoudige en betaalbare, maar ook frisse producten, waarmee de nieuwe tijd na de oorlog met optimisme kon worden ingegaan. Toch bleven veel gezinnen, gewoontegetrouw, hangen in de 'old finish'. Want Goed Wonen, vooral op de Randstad gericht, zal aan Friesland grotendeels voorbij zijn gegaan.

Bruynzeel keuken

Fris aardewerk

Pastoe

Tomado

Hoofdstuk 5

De toekomst van het Delfts Rood: restaureren en innoveren

Na de provinciebrede inventarisatie van alle Delfts Rood-projecten konden tijdens werkgroepsessies waarderings in cultuurhistorische, architectonische en stedenbouwkundige zin worden vastgesteld. Deze zijn leidend, maar niet dwingend voor het vervolgproces gebleven. Toen deden zich projecten voor waarbij al vernieuwingen hadden plaats gevonden en waarvan geleerd zou kunnen worden. Projecten van gehele of gedeeltelijke renovatie, cascoherstel en samenvoeging waarop verkoop volgde, tot sloop en nieuwbouw. Er waren voorts enkele projecten die volop in ontwikkeling waren en die tijdens het onderzoek naar Delfts Rood hun beslag kregen.

Tijdens het onderzoek kwamen bij overlegmomenten met de corporaties een flink aantal ensembles ter sprake waar op korte termijn of in de nabije toekomst iets aan moest gebeuren. De corporaties stonden in de meeste gevallen voor een keuze tot een aanpak. Uit deze opgaven is in samenspraak met de corporaties een aantal gekozen om nader te bestuderen, waarbij rekening is gehouden met de richting die betreffende corporaties aangaven. Bij deze keuze is er tevens naar gestreefd, om met een beheersbaar en dus beperkt aantal opgaven, toch een redelijk breed scala aan oplossingen te kunnen presenteren. De hierna behandelde vernieuwingsprojecten zijn het resultaat van deze onderzoeken.

De werkprojecten maken duidelijk dat voor een aantal ensembles van Delfts Rood gevarieerde mogelijkheden bestaan om ze met respect voor de sociaal-culturele waarden van de wederopbouwgeschiedenis een nieuwe toekomst

te gunnen. Zowel qua wooncomfort, als architectuur en stedenbouw, kunnen ze vooruit, mochten de voorstellen gevolgd worden. Bij deze diepgaande onderzoeken zijn niet alleen de herinrichting en uitbreiding van de woningen ter noodzakelijke verbetering van het wooncomfort onder de loep genomen, maar tevens de stedenbouwkundige ligging, de straatprofielen, groen en erfafscheidingen en voorzieningen voor het parkeren bestudeerd. Bij sommige projecten waren ze het belangrijkste thema van het onderzoek. Bij deze stedenbouwkundige studies is ook de partij van de gemeente betrokken, als verantwoordelijke voor de openbare ruimte.

De werkprojecten kunnen voor andere, soortgelijke projecten die een vernieuwingsslag behoeven ten voorbeeld strekken. Dit werkboek dient daarom als verzameling voorbeelden hoe met Delfts Rood kan worden omgegaan. Juist omdat de manieren van aanpak bij zowel de voorbeeldprojecten uit hoofdstuk 4 als de werkprojecten in dit hoofdstuk zo veelvormig zijn, kunnen zij het debat en de overwegingen in de toekomst bevorderen.

De mogelijkheden van aanpak variëren van een zorgvuldige onderhoudsslag, al dan niet met isolerende maatregelen, renovatie waarbij karakteristieken van het Delfts Rood worden hersteld, herinrichting ten gunste van het wooncomfort, verschillende manieren van uitbreiding waardoor gevarieerde doelgroepen kunnen worden bediend, samenvoeging, renovatie en verkoop, sloop en nieuwbouw, herinrichting of reconstructie van de openbare ruimte. Bij elk van de oplossingen zal vervolgens vanzelfsprekend gekeken moeten

worden of de voorgestelde aanpak wel lonend is. Bij een aantal van de werkprojecten is de energetische opgave ter sprake gekomen. Enkele corporaties zullen waarschijnlijk aan deze opgave een vervolgstudie wijden. Het was geen onderwerp van studie voor de werkgroep.

Steeds lag aan het zoeken naar oplossingen de grote cultuurhistorische waardering en belevingswaarde van deze alledaagse maar kenmerkende architectuur ten grondslag. Tijdens de goed bezochte studiesessies en overlegmomenten met vertegenwoordigers van provincie en gemeente was te merken dat deze waardering post heeft gevat en groeiende is. Tijdens de overleggronden met vertegenwoordigers van de corporaties over de voorbeeld- en werkprojecten werd dit bevestigd. Latente voornemens tot sloop en nieuwbouw zijn gedurende het proces in veel gevallen gekenterd in nieuwsgierigheid naar wat er dan wel mogelijk is om de woningen een nieuw leven te gunnen. Voorts werd voor potentiële krimpgebieden ingezien dat samenvoeging van twee kleine woningen tot één grote, een goede optie kan zijn. Lieten de corporaties aanvankelijk blijken de Delfts Roodwoningen uitsluitend geschikt te achten voor alleenstaanden en starters, gaandeweg werd ingezien dat ze na herinrichting en uitbreiding zijn te (her)gebruiken voor veel gevarieerder bewonersgroepen, waardoor genuanceerde demografische kansen ontstaan voor straten en buurten. De leefbaarheid wordt hiermee gediend.

Bij dit palet aan mogelijkheden gaat het om één hoofdkleur: het rood van de geborgenheid.

Akkrum, Sinnebuorren

Harlingen, Prinses Beatrixstraat en Kimswerderweg

Lemmer, Jacob van Heemskerkstraat en omgeving

Sint-Jacobiparochie, Van Wijngaardenstraat

Balk, Julianastraat

Sint-Nicolaasga, Jonkheer F.J.J. van Eijsingastraat en Wilhelminastraat

Werkproject Akkrum

inleiding

In Akkrum Sinnebuorren wordt al langere tijd nagedacht over een aanpak voor de herstructurering. Er is enkele jaren geleden een stedenbouwkundig plan gemaakt voor Akkrum Zuid. De vraag lag toen al voor hoe om te gaan met de Delfts Rode woningen. De afweging sloop of renovatie was en is niet eenvoudig, en mede naar aanleiding van de discussie hierover is het onderzoek naar Delfts Rood in Friesland gestart. Sinnebuorren is een van de weinige straten met samenhangend Delfts Rood aan weerszijden. Ook het straatprofiel en de bomen zijn nog nagenoeg zoals oorspronkelijk beoogd. De woningen kennen echter een minimale bouwkundige uitvoering. De wanden en fundering zijn ondergedimensioneerd. Ook blijkt het zuidelijk deel van de straat ooit op een sloot te zijn gebouwd, door de inklinking zijn de woningen hier in een penibele staat. Woningcorporatie Elken legt het vraagstuk ‘hoe te herstructureren met respect voor de waardevolle samenhang van deze straat en inachtneming van de bouwtechnische problemen’ voor aan de werkgroep. Zelf denkt Elken aan sloop en nieuwbouw van de zuidzijde en verkoop van een verbeterd casco aan de noordzijde (als kluswoningen). De doelgroep bestaat in eerste instantie uit een- en tweepersoons huishoudens.

De werkgroep komt tot de volgende suggesties:

Architectuur:

- De structuur (beukmaat) van de bestaande woningen biedt mogelijkheden voor het verbeteren van de woningen voor tweepersoonshuishoudens of in het geval van een hele rij van vijf woningen het realiseren van bijvoorbeeld een logeerkamer voor twee groepen van acht personen.
- Bij renovatie van de bestaande gevels inzetten op het behoud van de gootconstructie en het herstel van de oorspronkelijke kozijnverdelingen en vormgeving van de dakkapellen en voordeuren.
- Door enkele (niet dragende) wanden te doorbreken, ontstaan grotere open ruimten die beter voldoen aan de huidige woonwensen betreffende de inrichtingsmogelijkheden.
- Om de bruikbaarheid van de woningen voor een tweepersoonshuishouden te verbeteren, moet er aandacht zijn voor het realiseren van een berging op de begane grond (eventueel in combinatie met een bijkeuken). Er kan een uitbouw aan de achterzijde gerealiseerd worden.
- Een nieuwbouwwoning die moet aansluiten bij de huidige bebouwing mag eigentijds vormgegeven zijn, maar moet minimaal de volgende typische Delfts Rode eigenschappen bevatten: de kenmerkende verhouding van het hoofdvolume in combinatie met schoorstenen aan de uiteinden, kozijnen waarvan de afmetingen samenhangen met de grootte van de achterliggende ruimten en de voordeur die verbijzonderd wordt door een kader. De aanwezigheid en vormgeving van dakkapellen, de gootconstructie, schouders, gesloten voordeuren en een plint zijn hieraan ondergeschikt. Dat geldt ook voor het kleur- en materiaalgebruik mits de woningen nog wel het ambachtelijk karakter behouden.
- Er kan een goede Delfts Rode nieuwbouwwoning als gezinswoning en als levensloopbestendige woning gerealiseerd worden. Bij de gezinswoning kan gekozen worden voor varianten met de entree aan de voor- of zijkant. Bij de levensloopvariant kan de entree alleen aan de voorzijde gerealiseerd worden, omdat alleen in dat geval een plattegrond ontwikkeld kan worden waar alle verblijfsruimten voldoende licht en uitzicht hebben.

Stedenbouw:

- Inzetten op de samenhang van de buurt en beide zijden van de straat.
- Respecteren en opfrissen van het tuindorpkarakter, door de straatindeling met groenstrook, bomen en voortuinen met groene erfscheidingen.
- Herstellen hagen, ook tussen de erven.
- Versmallen rijbaan, eenrichtingsverkeer mogelijke oplossingsrichting.
- Parkeren op eigen terrein via de achterhoven en in achtertuinen.
- Bezoekersparkeren in de straat (langs).

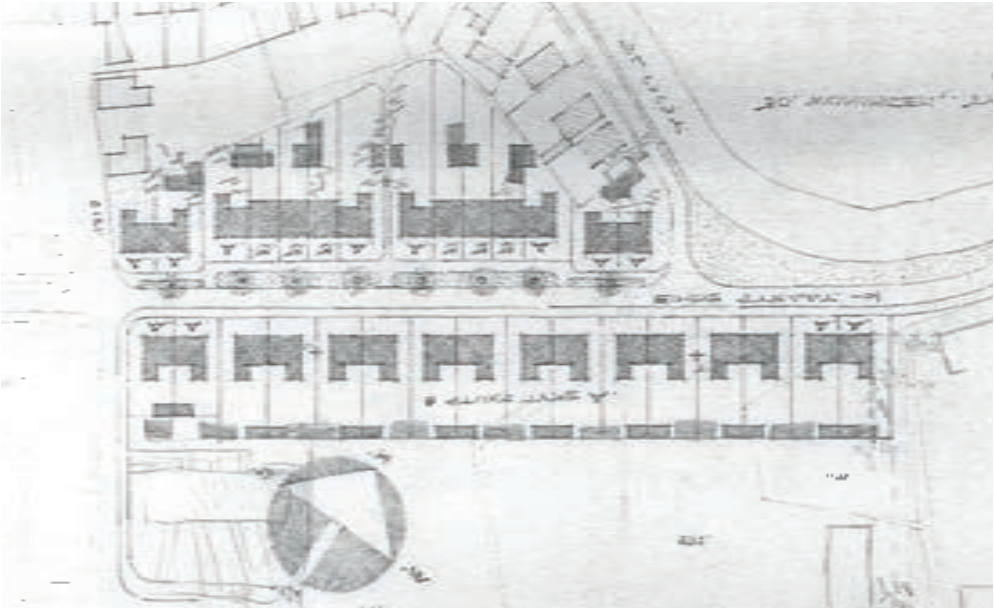
Alle suggesties voor herstructurering van de Sinnebuorren passen in het stedenbouwkundig plan voor Akkrum Zuid.

Bestaande situatie Akkrum, Sinnebuorren

Historische foto Akkrum, Sinnebuorren

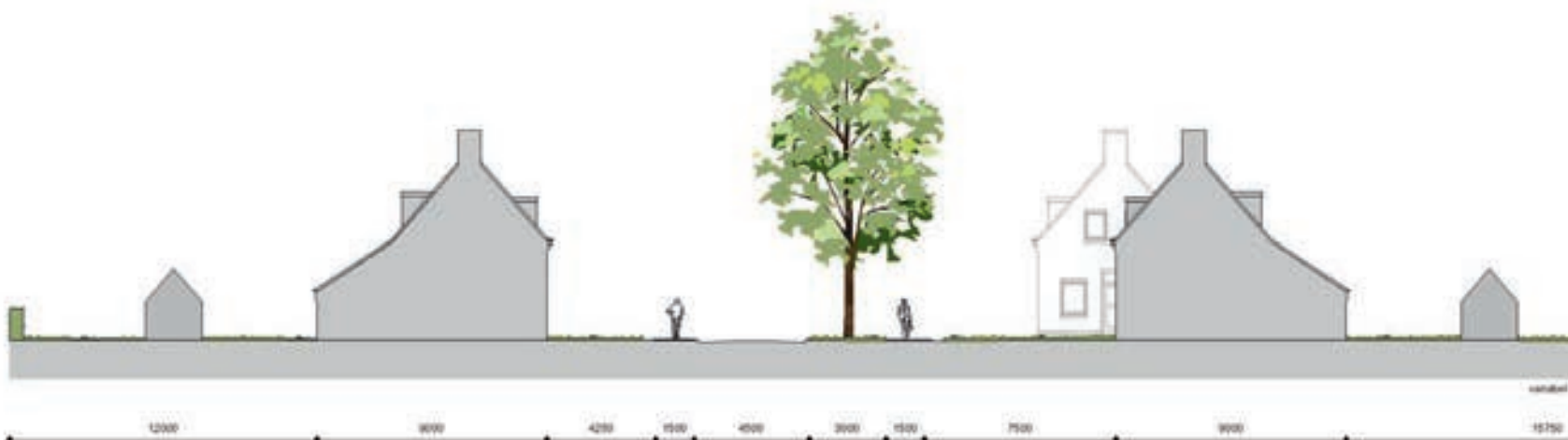

Oorspronkelijk stratenplan getekend door architect A. Baart

bestaande stedenbouwkundige situatie

Masterplan Sinnebuorren
In het masterplan worden de oorspronkelijke groenstroken teruggebracht. Het parkeren vindt nu achter de woningen plaats.

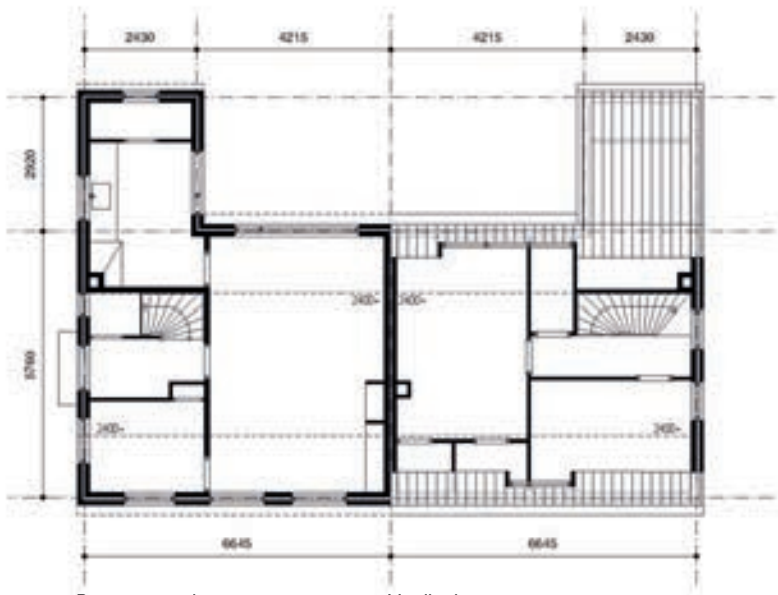

Stedenbouwkundig profiel
De hagen zijn verdwenen.

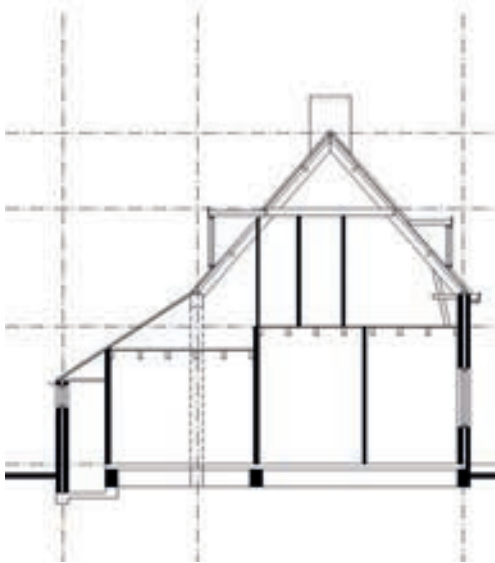

Perspectief
Bijzonder zijn de twee terugliggende rijen waardoor er een stedenbouwkundige ruimte gevormd wordt.

bestaande architectonische situatie

Begane grond Verdieping

Doorsnede

Voorgevel

Plattegrond tweekapper

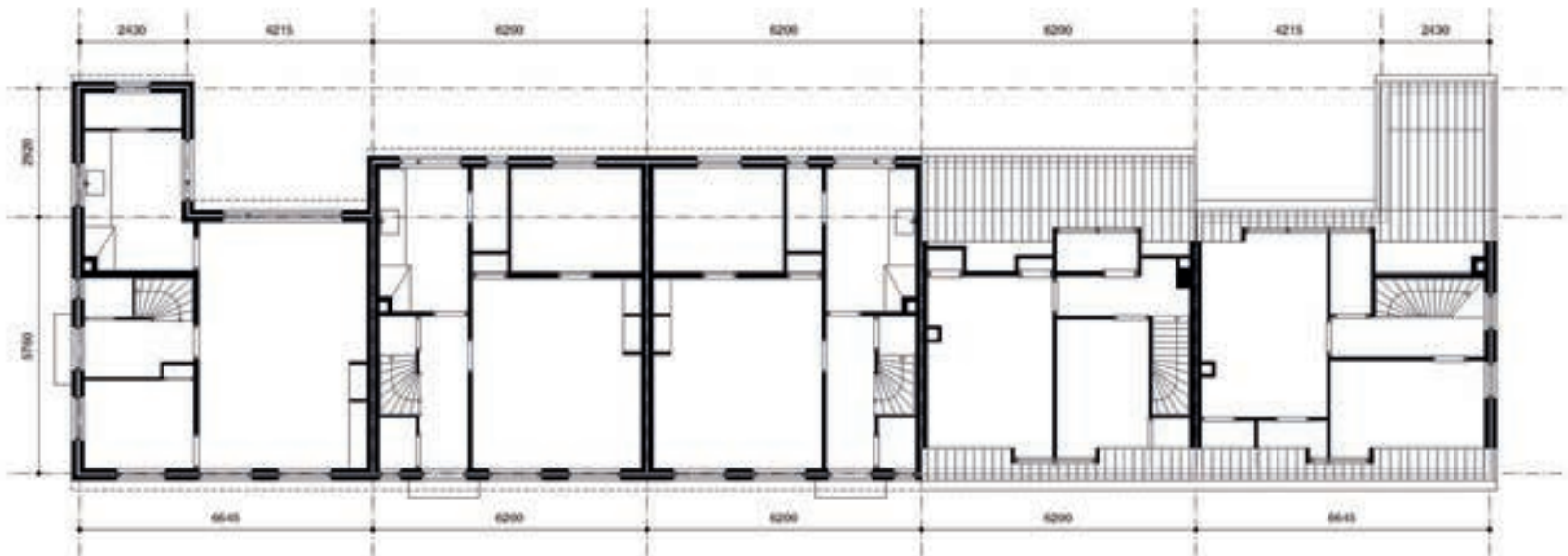
De begane grond bevat een grote woon/eetkamer, een aparte keuken en een kleine ruimte aan de voorzijde dat oorspronkelijk als slaapkamer gebruikt werd en nu als berging. Op de verdieping bevinden zich twee slaapkamers en een kleine badkamer.

Doorsnede tweekapper

Bijzonder is dat het dakvlak van de aanbouw zich vanuit het hoofdvolume vormt.

Voorgevel tweekapper

De oorspronkelijke kozijnverdelingen en dakkapellen zijn verdwenen.

Begane grond

1e Verdieping

Voorgevel

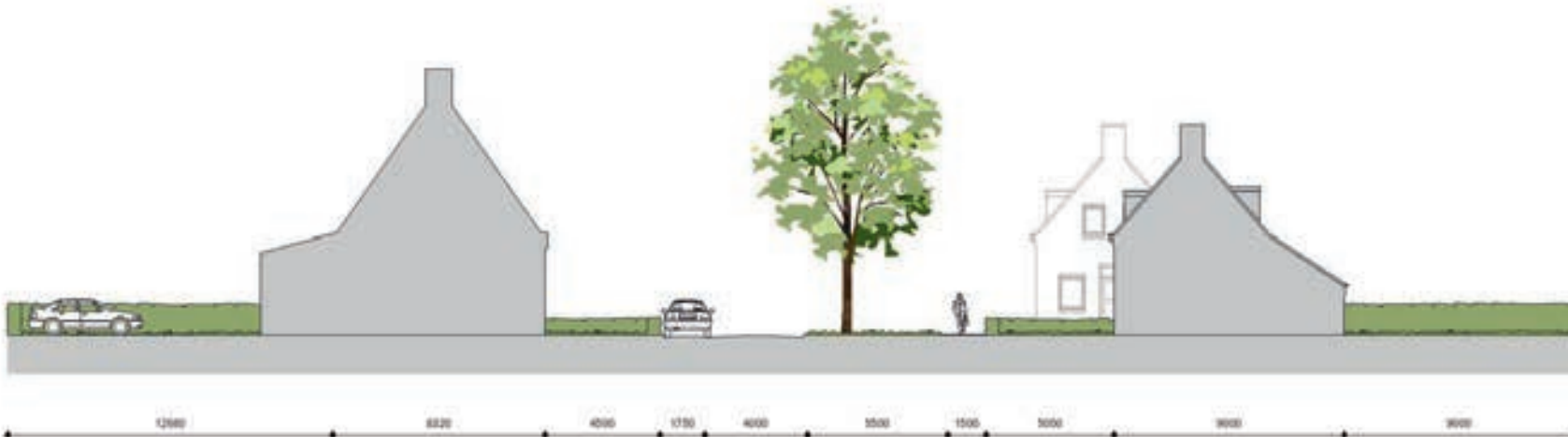
Voorgevel rijwoning

De oorspronkelijke kozijnverdelingen, voordeuren en dakkapellen zijn verdwenen.

variant 1: nieuwe stedenbouwkundige situatie

Nieuwe situatie
In de twee rijen aan de noordzijde komen logeergebouwen. Het parkeren maakt daar plaats voor een gezamenlijke tuin. Aan de zuidzijde maken de tweekappers plaats voor nieuwbouw.

Stedenbouwkundig profiel
De hagen worden teruggebracht. Bij de nieuwbouw woningen wordt geparkeerd in de eigen achtertuin.

Perspectief
De hagen maken het karakter van een tuindorp compleet.

variant 1: nieuwe architectonische situatie

Plattegrond tweekapper

Op de begane grond worden wanden doorbroken waar- door de keuken en de bergruimte bij de woonkamer worden getrokken. Door herinrichting van de verdieping worden grotere slaapkamers en een grotere badkamer gereali- seerd.

Zijgevel en vorgevel tweekapper

Het terugbrengen van oorsponkelijke architectonische kenmerken als de raamverdelingen, de gesloten deuren en de vormgeving van de dakkapellen geven de woningen meer karakter.

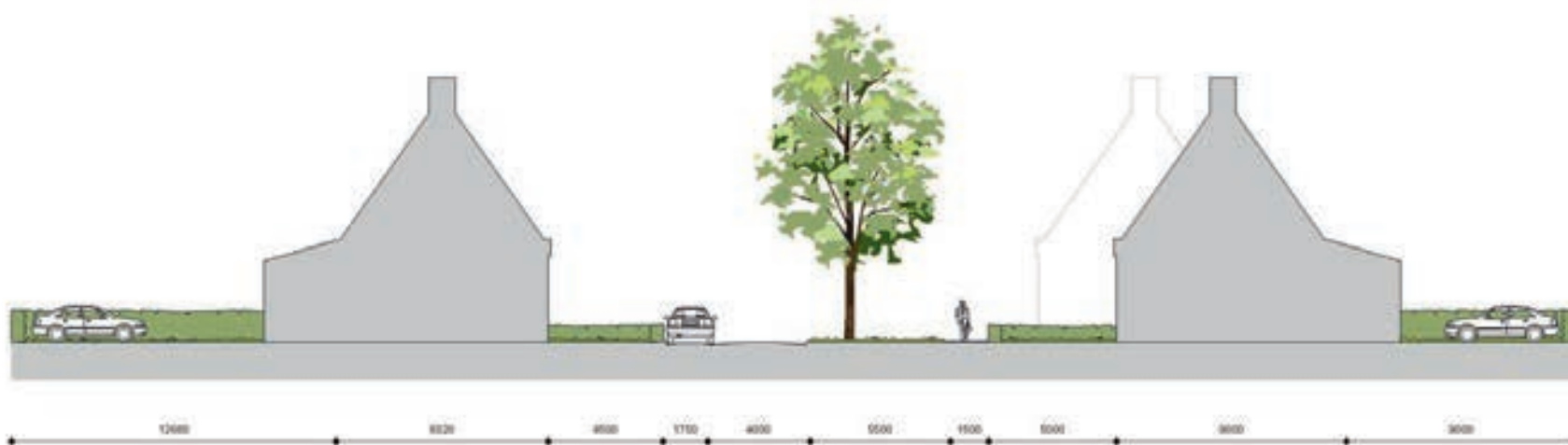
Vorgevel rijwoning

Het terugbrengen van oor- spronkelijke architectoni- sche kenmerken geven de woningen meer karakter.

variant 2: nieuwe stedenbouwkundige situatie

Nieuwe situatie
De gehele bestaande bebouwing wordt vervangen door nieuwbouw.

Stedenbouwkundig profiel
De hagen worden teruggebracht. Er wordt geparkeerd in de eigen achtertuin.

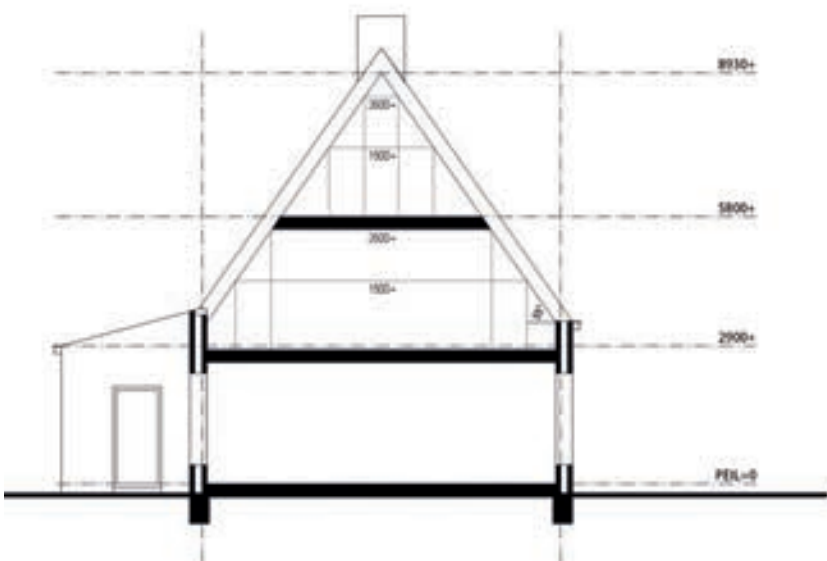
Perspectief
De hagen maken het karakter van een tuindorp compleet.

variant 2: nieuwe architectonische situatie

Tweekapper

De entree is aan de voorkant gesitueerd, de dakkapellen zijn op de gootlijn geplaatst en één glasvlak van de woonkamer is tot aan de grond doorgezet.

Doorsnede

Voor de nieuwbouwwoningen is er een doorsnede ontwikkeld die de typische verhoudingen van het oorspronkelijke Delfts Rood in zich heeft.

Rijwoning

De dakkapellen liggen in het dakvlak, er komt een betonband ter plaatse van de gootlijn en de glasvlakken van de woonkamer zijn tot aan de grond doorgezet.

Gezinswoning entree voorkant

De begane grond als doorzontype met de keuken in een nis. Op de verdieping bevinden zich drie slaapkamers.

Levensloopwoning

Achter het hoofdvolume worden een slaapkamer en badkamer op de begane grond gesitueerd.

Gezinswoning entree zijkant

De indeling van de hal wordt anders als de voordeur in de zijgevel gerealiseerd wordt.

perspectieven nieuwbouw

Vogelvluchtperspectief

Een Delfts Rode nieuwbouwwoning moet minimaal de volgende typische eigenschappen bevatten: de kenmerkende verhoudingen van het hoofdvolume in combinatie met schoorstenen aan de uiteinden, kozijnen waarvan de afmetingen samenhangen met de grootte van de achterliggende ruimten en de voordeur die verbijzonderd wordt door een kader. Het kleur- en materiaalgebruik is hieraan ondergeschikt, mits het ambachtelijke karakter behouden blijft.

Perspectief

Ook als de gevelmaterialen veranderen, blijven de woningen een Delfts Rood karakter houden.

Werkproject Harlingen

inleiding

De woningen aan de Beatrixstraat en de Kimswerderweg zijn architectonisch van hoge waarde. Ze liggen op een beeldbepalende plek in de stad aan een belangrijke verkeersader. Het zijn echter zeer kleine woningen. Een tendens van verrommeling wordt zichtbaar. Het oorspronkelijke plan is ontworpen door oud rijksbouwmeester ir. J.J.M. Vegter. De woningcorporatie De Bouwvereniging heeft de gemeente beloofd de woningen minimaal nog vijftien jaar te laten staan. De studie van de werkgroep kan mogelijk bijdragen aan een overweging de woningen voor een langere termijn te behouden. De vraag van de corporatie aan de werkgroep is gericht op het vergroten van de bruikbaarheid van de woningen voor een-en tweepersoons huishoudens en het versterken van het tuindorpkarakter.

De werkgroep komt tot de volgende suggesties:

Architectuur:

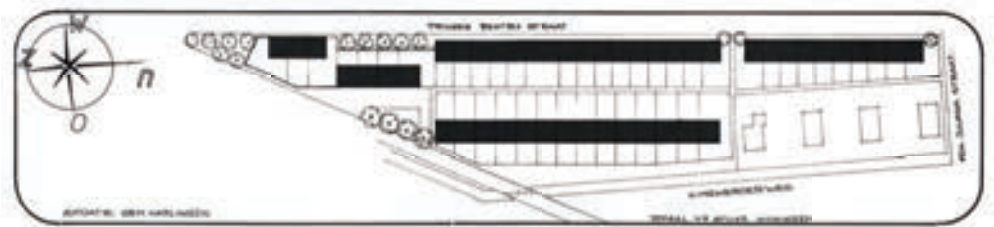
- Het project bevat twee woningtypen: woningen met een kleinere beukmaat aan de Prinses Beatrixstraat en woningen met een grotere beukmaat aan de Kimswerderweg. In beide gevallen is het mogelijk goed indeelbare woningen te realiseren voor tweepersoonshuishoudens of om twee woningen van hetzelfde type samen te voegen tot één gezinswoning.
- Bij renovatie van de bestaande gevels inzetten op plaatsen van nieuwe meer gesloten buitendeuren. Voor de rest bevatten de woningen nog alle oorspronkelijke elementen en details. Soms zijn deze wel aangepast en vernieuwd, maar passen bij het Delfts Rode karakter.
- Door enkele (niet dragende) wanden te doorbreken, ontstaan grotere open ruimten die beter voldoen aan de huidige woonwensen betreffende de inrichtingsmogelijkheden.
- Om de bruikbaarheid van de woningen te verbeteren moet er aandacht zijn voor het realiseren van bergingen op de begane grond. Er kunnen losse bergingen achter in de tuin gerealiseerd worden. In dit geval wordt aanbevolen deze bergingen wel met een scheidingswand te koppelen aan de woning zodat verrommeling van het achtergebied wordt voorkomen. Vermeden wordt nu dat bewoners verschillende erfscheidingen gaan plaatsen, wat in de huidige toestand wel gebeurd is.
- Nieuw te realiseren losse bergingen of uitbouwen in de achtertuin moeten eenvoudig van vorm zijn en ondergeschikt aan de woonblokken qua kleur en materialisering worden vormgegeven.

Stedenbouw:

- Versterken van het tuindorpkarakter, door het oorspronkelijke stratenplan van ir. J.J.M. Vegter als inspiratie te gebruiken.
- Respecteren en opfrissen van het tuindorpkarakter, door de straatindeling met groenstroken en bomen, groene overhoeken en voortuinen met groene erfscheidingen.
- Aandacht voor herstel van het groen met bomen waar ruimte is (overhoeken), zoals ter plaatse van de terugliggende woningen en aan de kop van de straat.
- Herstellen hagen, ook tussen de erven.

Bestaande situatie Harlingen, Beatrixstraat

boven: Harlingen, Beatrixstraat

onder: Oorspronkelijk stratenplan door ir. J.J.M. Vegter

Historische foto Harlingen, Viaduct Kimswerderweg

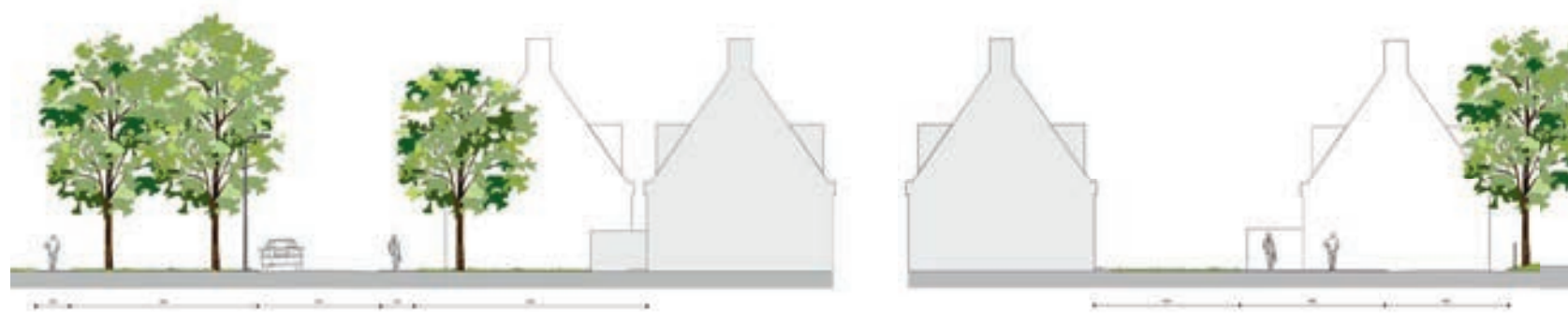
Historische foto Harlingen, Kimswerderweg

bestaande stedenbouwkundige situatie

Bestaande situatie

Het plan bestaat uit twee typen woningen met een verschillende beukmaat. Oorspronkelijk waren er een aantal bijzondere groene plekken in de openbare ruimte gesitueerd. In de huidige toestand zijn deze verdwenen.

Stedenbouwkundig profiel

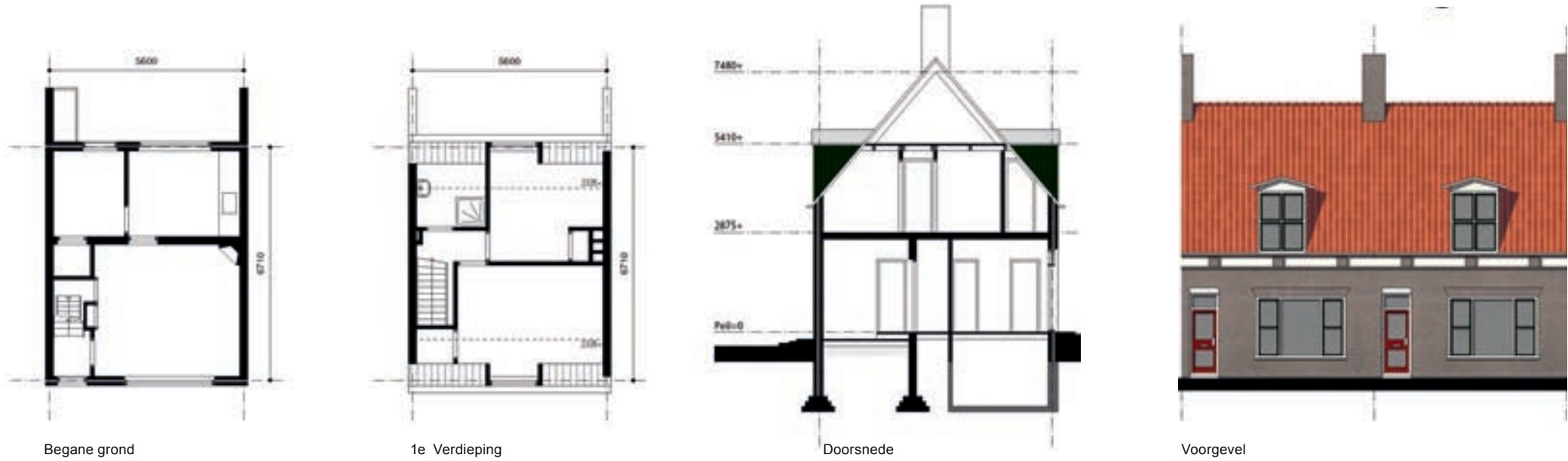
De hagen zijn verdwenen aan de Prinses Beatrixstraat (links) en de Kinswenderweg (rechts).

Perspectief

Bijzonder is dat het tweede blokje woningen aan de Prinses Beatrixstraat is gedraaid. Ook in het achtergebied zijn geen hagen meer gesitueerd. In de huidige toestand is dit een rommelig achtergebied met schuttingen en zelfgebouwde bergringen.

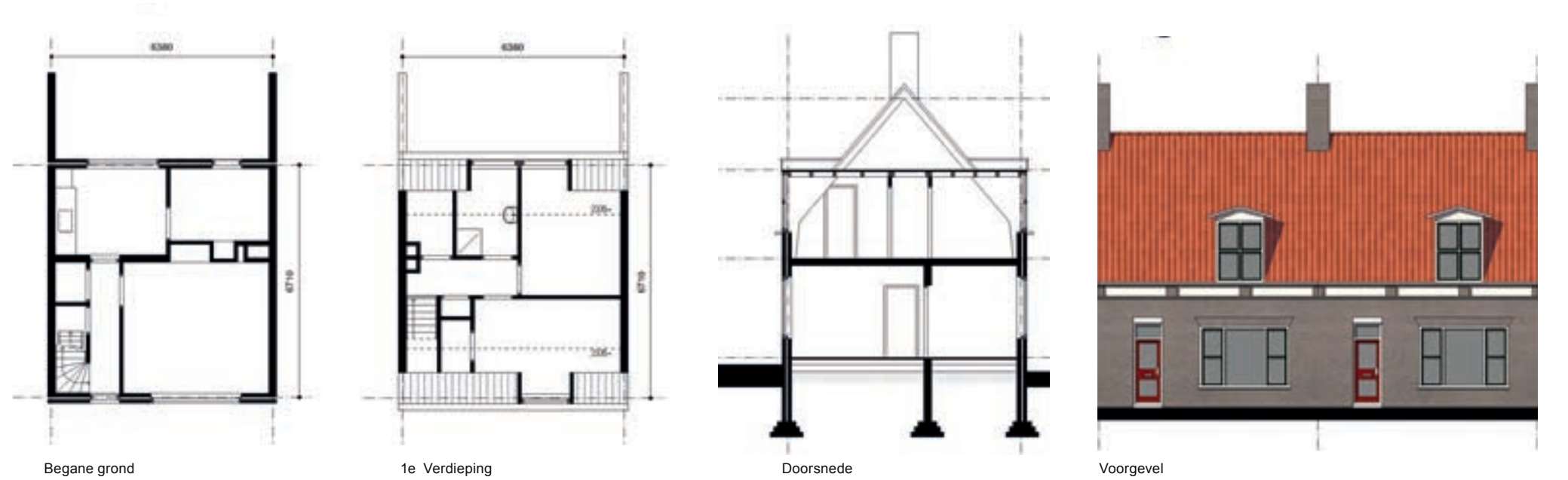
bestaande architectonische situatie type A en type B

Plattegrond type A
De begane grond en de verdieping bestaan uit kleine moeilijk indeelbare ruimten.

Doorsnede type A
De doorsnede heeft de typische Delfts Rode verhoudingen met een borstwering op de verdieping. Alle woningen hebben een kelder.

Voorgevel type A
De kozijnen en dakkapellen zijn eens vervangen, maar bevatten nog wel de Delfts Rode stijlkenmerken. Alleen de voordeur met grote glasvlakken passen niet in dit beeld.

Plattegrond type B
De begane grond en de verdieping bestaan uit kleine moeilijk indeelbare ruimten. De woningen van type B hebben een grotere beukmaat dan de woningen van type A.

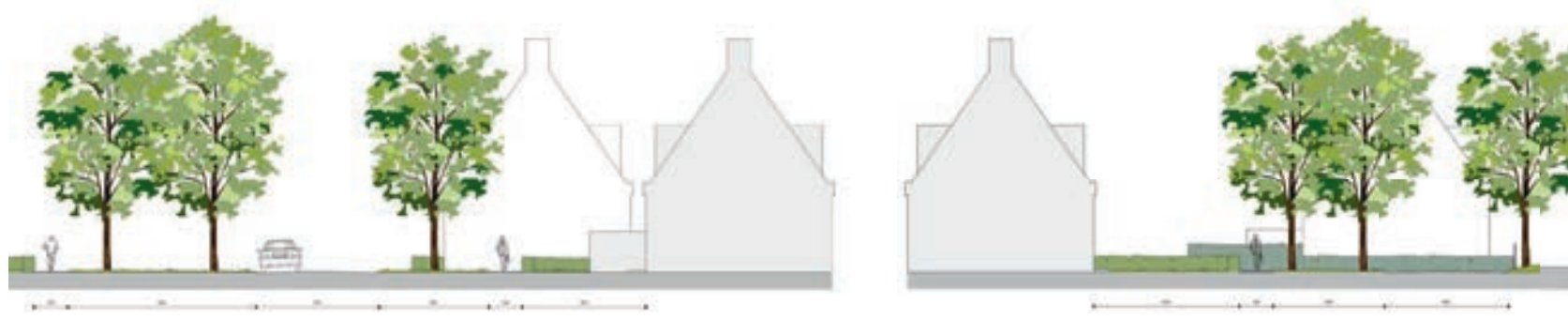
Doorsnede type B
De doorsnede heeft de typische Delfts Rode verhoudingen met een borstwering op de verdieping.

Voorgevel type B
Net als de kozijnen en dakkapellen van de woningen van type A zijn deze ook bij type B eens vervangen. Ook hier past de voordeur niet het kenmerkende Delfts Rode beeld.

nieuwe stedenbouwkundige situatie

Nieuwe situatie
De oorspronkelijke groenstructuur met bomen en hagen is teruggebracht (donkergroene kleur).

Stedenbouwkundig profiel
De hagen aan de Prinses Beatrixstraat (links) en de Kinswerderweg (rechts) zijn teruggebracht.

Perspectief
De verrommeling van het achtergebied wordt tegengegaan door nieuwe losstaande bergingen te plaatsen en deze met een muurtje te koppelen aan de woningen. Op deze manier wordt het plaatsen van schuttingen en zelfgemaakte bergingen voorkomen.

nieuwe architectonische situatie type A

Voorgevel

Voorgevel type A

Op de afbeelding is een suggestie voor een gewijzigde kozijnindeling gegeven. Wat betreft de entree zijn er de typische dichte deuren toegepast in combinatie met de levensbomen daarboven.

Plattegrond type A Tweepersoonshuishouden

Door wanden open te breken ontstaat er een doorzonwoning. Op de eerste verdieping is er een grote slaapkamer gerealiseerd. Er zijn mogelijkheden voor een tweede slaapkamer door middel van het plaatsen van een tussenwand.

Plattegrond type A Gezinswoning

Door twee woningen samen te voegen ontstaat er een prima eengezinswoning. Door op de begane grond een slaapkamer te realiseren is de woning tevens levensloopbestendig. Op de verdieping bevinden zich nog twee slaapkamers.

Perspectief

Te zien zijn de teruggebrachte bomen aan de Prinses Beatrixstraat.

Tweepersoonshuishouden
Begane grond

1e Verdieping

Gezinswoning
Begane grond

1e Verdieping

nieuw architectonische situatie type B

Voorgevel

Voorgevel type B
Op de afbeelding is een suggestie voor een gewijzigde kozijnindeling gegeven. Wat betreft de entree zijn er de typische dichte deuren toegepast in combinatie met levensbomen daarboven. Om de entree is tevens een kader toegepast.

Plattegrond type B Tweepersoonshuishouden
Door wanden open te breken ontstaat er een doorzonwoning. Op de eerste verdieping is een grote slaapkamer gerealiseerd.

Plattegrond type B Gezinswoning
Door twee woningen samen te voegen ontstaat er een prima eengezinswoning. Door op de begane grond een slaapkamer te realiseren is de woning tevens levensloopbestendig. Boven bevinden zich nog drie slaapkamers.

Perspectief
Te zien zijn de teruggebrachte bomen aan de Kimswerderweg.

Werkproject Lemmer

inleiding

Rondom het plantsoen van de van Heemskerkstraat en Wilem Barendszstraat staan Delfts Rode woningen en zogenoemde polderwoningen. Deze laatste zijn groter dan de Delfts Rode woningen, maar door de ligging rond een royaal plantsoen en doordat gevelstenen en dakpannen overeenkomen is er een samenhangend beeld ontstaan en een zeer gewilde buurt. Het plantsoen is nagenoeg onveranderd gebleven. Op de historische foto's zijn de net aangeplante bomen al te zien. Wel zijn er eind vorige eeuw lange stroken langspaarkeerplaatsen gerealiseerd ten koste van het plantsoen. Hierdoor zijn de bomen in de verdrukking geraakt en heeft het groene lommerrijke beeld aan kracht ingeboet. De Delfts Rode woningen zijn in redelijk goede staat. Woningcorporatie Lyaemer Wonen benaderde de werkgroep met de vraag mee te denken over verschillende oplossingsrichtingen voor de tussenbouw, die bij veel woningen in haar voorraad is toegepast tussen de woning en de schuurtjes. De tussenbouw bood destijds ruimte aan een deel van de keuken, een toilet en douche. Deze tussenbouw voldoet niet meer aan de wooneisen, er is sprake van vochtoverlast en scheurvorming. Daarbij moet er ruimte gezocht worden voor modern en ruimer sanitair. De bewonersdoelgroep waaraan wordt gedacht bestaat uit een- en twee persoons huishoudens.

De werkgroep komt tot de volgende suggesties:

Architectuur:

- Het project bevat drie woningtypen: twee typen tweekappers en één vrijstaande woning. Voor de tweekappers aan de Cornelis Houtmanstraat is het alleen mogelijk om een goede woning te realiseren voor een tweepersoons huishouden. Van deze woning kan bijvoorbeeld geen levensloopwoning gemaakt worden, omdat de uitbouw die daarvoor noodzakelijk is de daglichttoetreding in de gebruiksruijnte aan de achterzijde van de woning belemmert. Voor de overige tweekappers en de vrijstaande woning is het wel mogelijk om naast een variant voor een tweepersoons huishouden een levensloopvariant te realiseren.
- Bij renovatie van de bestaande gevels inzetten op het behoud van de gootconstructie en het herstel van de oorspronkelijke kozijnverdelingen en vormgeving van de dakkapellen en voordeuren.
- Door enkele (niet dragende) wanden te doorbreken, ontstaan grotere open ruimten die beter voldoen aan de huidige woonwensen betreffende inrichtingsmogelijkheden.
- Bij de nieuw te realiseren uitbouwen in de achtertuin voortborduren op de Delfts Rode kenmerken zorgt voor eenheid. De uitbouwen moeten eenvoudig van vorm, ondergeschikt aan het hoofdvolume en traditioneel qua kleur en materialisering zijn.

Stedenbouw:

- Respecteren en opfrissen van het tuindorpkarakter, door de oorspronkelijke aanleg van de woningen rond het plantsoen te herstellen en versterken.
- Opfrissen van de straatinrichting, het groen en de bomen.
- Aandacht voor herstel van het groen waar de langspaarkeerplaatsen zijn gemaakt.
- Waar mogelijk parkeren op eigen erf (gebeurt nu ook al hier en daar), in plaats van op straat, bij voorkeur achter de voorgevelrooijlijn.
- Indien mogelijk uitgaan van eenrichtingsverkeer, bezoekersparkeren op de straat (langsrichting) aan de woningzijde, opdat de bewoners over de auto's het groen zien.
- Herstellen hagen, ook tussen de erven.

Historische foto Lemmer, links: Willem Barendszstraat, rechts: J. van Heemskerkstraat

Bestaande situatie Lemmer, Willem Barendszstraat

Historische foto Lemmer, bergingen bij Cornelis Houtmanstraat

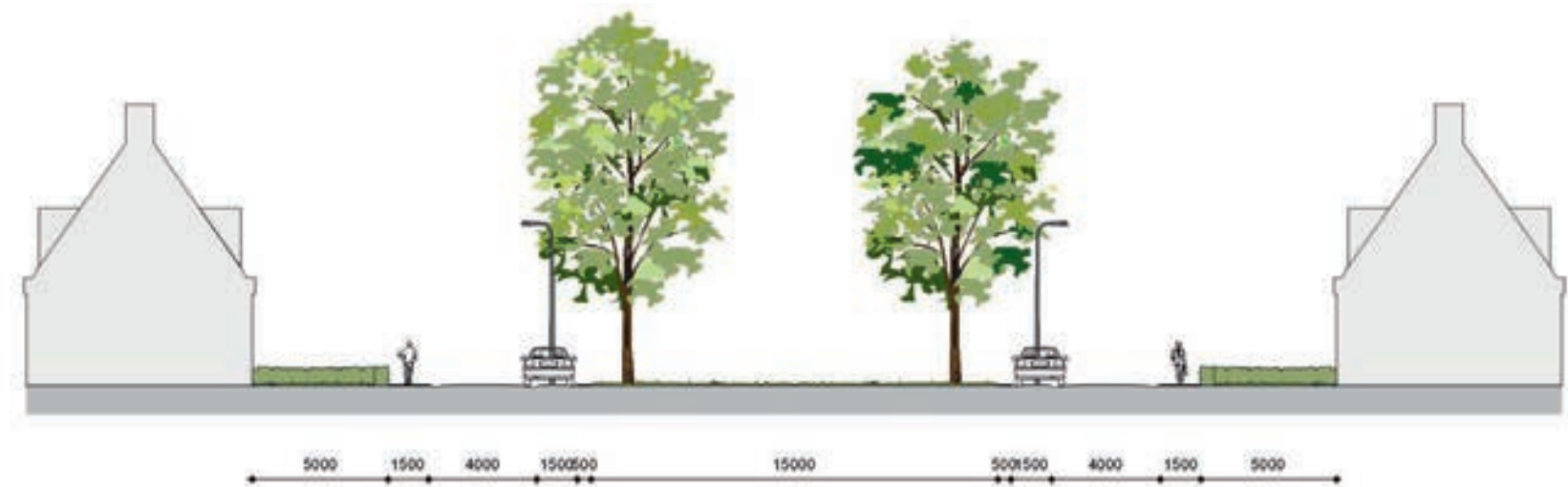

Historische foto Lemmer, Willem Barendszstraat

bestaande stedenbouwkundige situatie

Bestaande situatie
Het parkeren vindt plaats naast de woningen en langs het groen in de hof. In vergelijking met de oorspronkelijke situatie heeft het parkeren een strook van het groene veld ingenomen.

Stedenbouwkundig profiel
Bijna alle oorspronkelijke groene hagen zijn nog intact.

Perspectief
Rond het groen bevindt zich een rijbaan voor automobilisten en fietsers met een aparte stoep voor voetgangers.

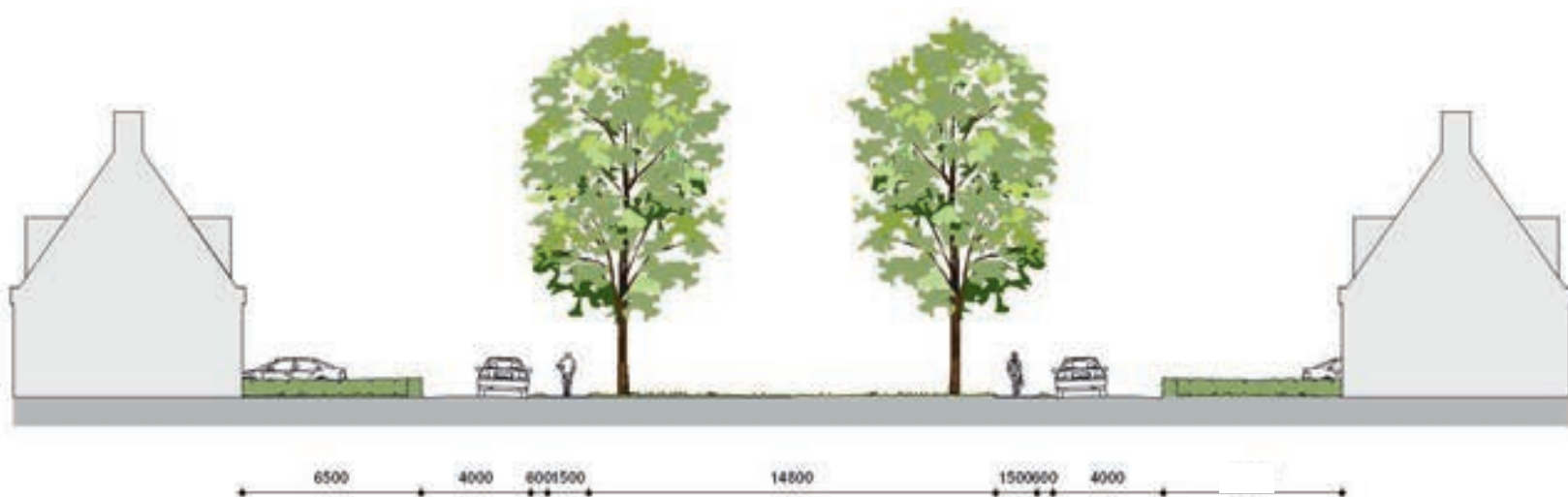
Nieuwe situatie

De oorspronkelijke grootte van het groene veld is weer hersteld. Het parkeren vindt nu alleen nog plaats naast de woningen.

Stedenbouwkundig profiel

Waar groene hagen zijn verdwenen, worden deze weer teruggebracht.

Perspectief

Rond het groen bevindt zich alleen nog maar een rijbaan waar ook op geparkeerd wordt. De voortuinen van de woningen grenzen meteen aan deze rijbaan. Voor voetgangers worden paden in het groen gesitueerd.

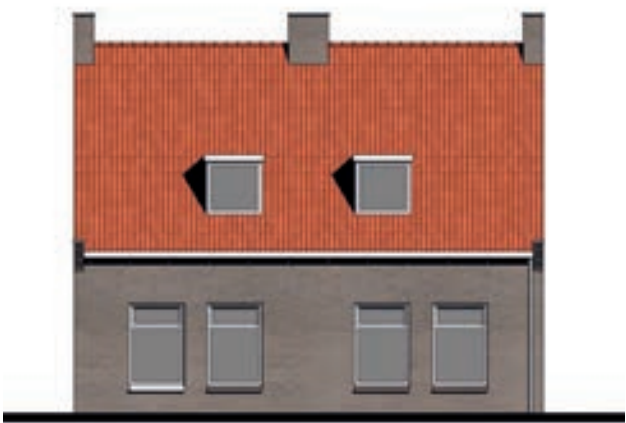

bestaande architectonische situatie C. Houtmanstraat

Begane grond

1e Verdieping

Vorgevel

Achtergevel

Plattegrond

De begane grond bestaat uit kleine aparte ruimten. De badkamer is erg klein. Op de verdieping bevinden zich slaapkamer die moeilijk in te delen zijn met een tweepersoonsbed en kledingkasten.

Gevels

De oorspronkelijke kozijnverdelingen, dakkapellen en voordeuren zijn verdwenen. De later gerealiseerde tussenbouw (tussen de woning en berging in de tuin) past niet goed bij het karakter van de woning.

Zijgevel

nieuwe architectonische situatie C. Houtmanstraat

Begane grond

1e Verdieping

Vorgevel

Achtergevel

Plattegrond

Door op de begane grond enkele wanden te doorbreken, ontstaan er grotere open ruimten die meer mogelijkheden bieden voor de inrichting. Tevens wordt er een nieuwe grotere badkamer gerealiseerd. De verdieping wordt anders ingericht met als gevolg dat er grotere slaapkamers gemaakt kunnen worden.

Gevels

De oorspronkelijke kozijnverdelingen worden teruggebracht en ook de dakkapellen en voordeuren passen weer bij het karakter van Delfts Rood. Ook komen er openslaande deuren naar de achtertuin. De nieuwe aanbouw krijgt dezelfde stijkenmerken als de woning.

Zijgevel

bestaande architectonische situatie J. van Heemskerkstraat en W. Barendszstraat

Plattegrond

De begane grond bestaat uit kleine aparte ruimten. Uit praktisch oogpunt is het lastig dat de badkamer zich op de begane grond bevindt en het keukenblok erg klein is. Op de verdieping bevindt zich in ieder geval een goede hoofdslaapkamer.

Gevels

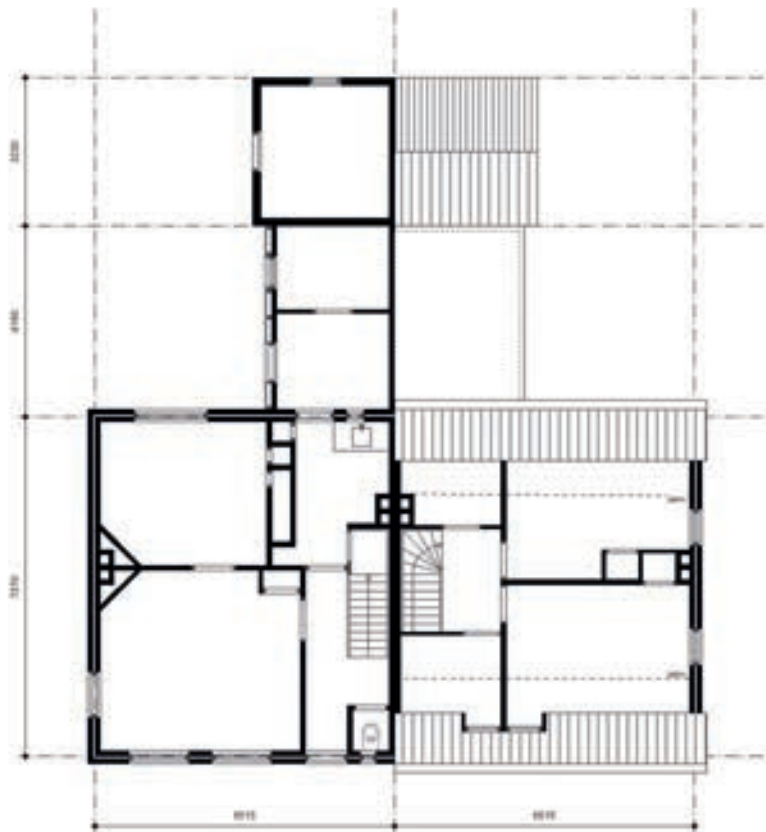
De oorspronkelijke kozijnverdelingen, dakkapellen en voordeuren zijn verdwenen. De later gerealiseerde tussenbouw (tussen de woning en berging in de tuin) past niet goed bij het karakter van de woning.

Voorgevel

Zijgevel

Begane Grond

1e Verdieping

nieuwe architectonische situatie J. van Heemskerkstraat en W. Barendszstraat

Plattegrond

Door op de begane grond enkele wanden te doorbreken, ontstaan er grotere open ruimten die meer mogelijkheden bieden voor de inrichting. De badkamer wordt verplaatst naar de verdieping. Voor de bruikbaarheid van de woning is dit beter en tevens ontstaat er ruimte voor een grotere keuken en bijkeuken. Op de verdieping worden de vaste kasten verwijderd, zodat er een prima tweede grote slaapkamer ontstaat.

Gevels

De oorspronkelijke kozijnverdelingen worden teruggebracht en ook de dakkapellen en voordeuren passen weer bij het karakter van Delfts Rood. Om de entree komt een kader. De tussenbouw krijgt dezelfde stijlmerken als de woning.

Voorgevel

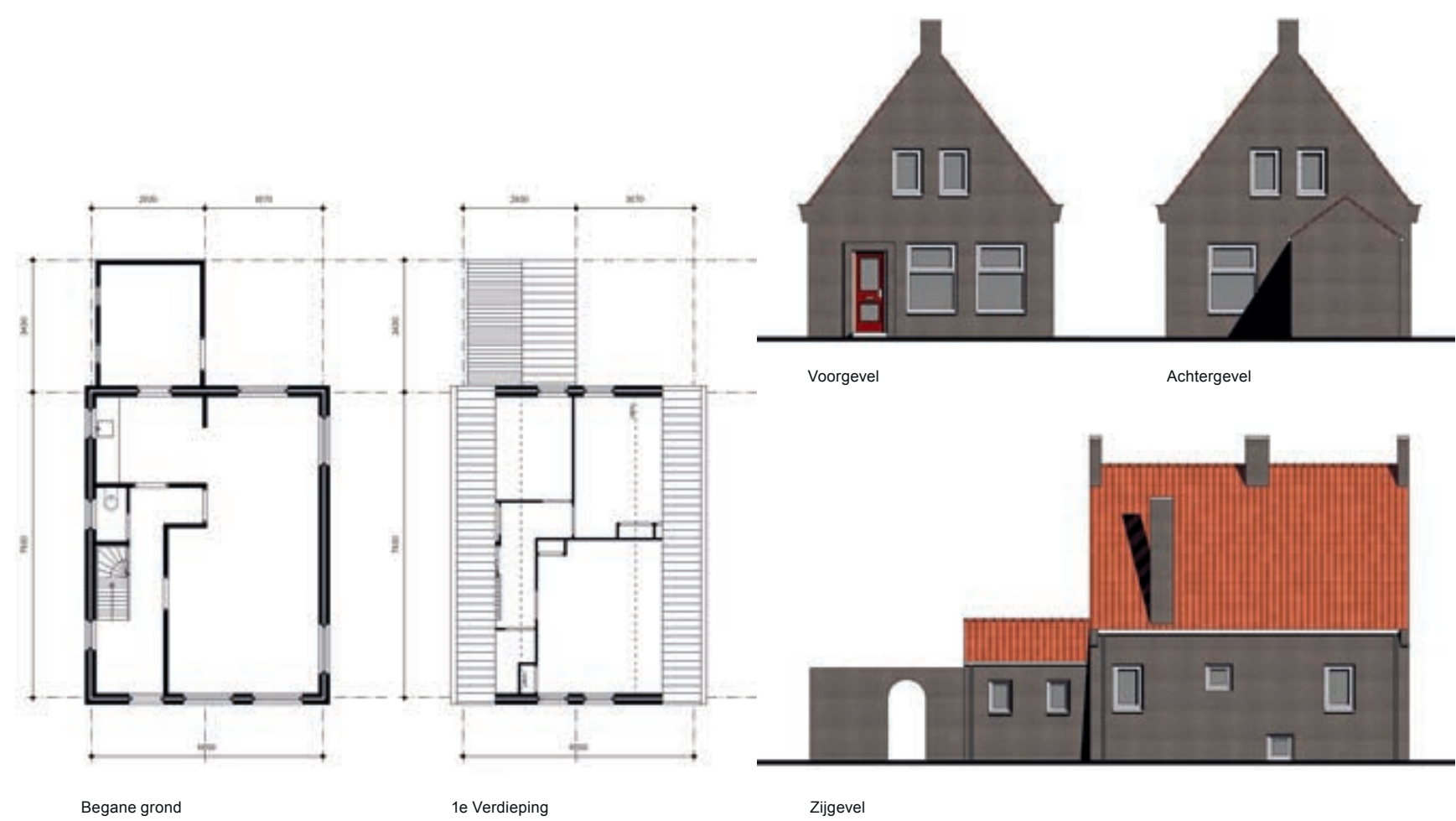
Zijgevel

Begane Grond

1e Verdieping

bestaande architectonische situatie A. Tasmanstraat

Plattegrond
De open plattegrond op de begane grond voldoet aan de huidige woonwensen. De verdieping bevat drie slaapkamers.

Gevels
De oorspronkelijke kozijnverdelingen, dakkapellen en voordeuren zijn verdwenen.

nieuwe architectonische situatie A. Tasmanstraat

Plattegrond
Op de begane grond komt een aanbouw met een slaapkamer en badkamer die de woning levensloopbestendig maakt. Via de bijkeuken kan de tuin bereikt worden.

Gevels
De oorspronkelijke kozijnverdelingen worden teruggebracht en ook de dakkapellen en voordeuren passen weer bij het karakter van Delfts Rood. Vanwege de levensloopbestendigheid van de woning wordt er een bredere voordeur geplaatst. De randen van het verwijderde metselwerk worden in stijl afgewerkt door middel van een kader.

Werkproject Sint-Jacobiparochie

inleiding

Langs de Van Wijngaardenstraat liggen twee bijzondere Delfts Rode woningblokken haaks op de doorgaande weg en het voormalige traject van de Noord Friesche Lokaal Spoorweg (spoorlijn Leeuwarden-Anjum, nu 't Spoorronksy genoemd). Op het oude spoortraject is een royale groenstrook ontstaan, die nauwelijks is aangekleed en nog weinig relatie heeft met de bebouwing en het dorp.

De onderhoudsstaat van de woningen aan de Van Wijngaardenstraat is redelijk. Wel moet er geïsoleerd worden en zijn de sanitaire voorzieningen minimaal. De woonruimtes zijn klein. Woningcorporatie Noordwest Fryslân stelt een open vraag aan de werkgroep: 'Neem de ruimte om uiteenlopende oplossingen in beeld te brengen'. De doelgroep waar de corporatie aan denkt bestaat uit een- en twee persoonshuishoudens.

Rond de Delfts Rode woningen aan de Van Wijngaardenstraat staan veel verschillende woningtypes. Tussen de Delfts Rode woningen van één laag met een kap, staan jaren zestig woningen van twee lagen met een kap. Hieromheen staan voornamelijk woningen van één laag met een kap, sommige van voor de Tweede Wereldoorlog, in de zelfde kleurstelling als het Delfts Rood. De werkgroep stelt voor om de samenhang in de buurt te vergroten. Zowel in de architectuur, als in stedenbouwkundige zin, door de tuindorpkarakteristiek een nieuwe impuls te geven.

Sint-Jacobiparochie ligt in een krimpregio. Dit vraagt tevens om een verdunningsstrategie, oftewel minder woningen. Om de kwaliteit, maar ook de samenhang in de buurt de vergroten wordt voorgesteld om de jaren zestig woningen te slopen. Het onderzoek laat zien hoe met minder woningen en nieuwe groene ruimtes meer samenhang en kwaliteit kan worden toegevoegd.

De werkgroep komt tot de volgende suggesties:

Architectuur:

- De structuur van het hoofdvolume geeft mogelijkheden voor het realiseren van goede woningen voor een tweepersoonshuishouden. Levensloopvarianten zijn ook mogelijk, maar niet op elke plek. De uitbouwen aan de achterzijde van de woningen die daarvoor nodig zijn, kunnen in verband met de al geplaatste garageboxen niet op elke plek gerealiseerd worden.
- Door enkele (niet dragende) wanden te doorbreken, ontstaan grotere open ruimten die beter voldoen aan de huidige woonwensen betreffende inrichtingsmogelijkheden.
- Bij renovatie van de bestaande gevels inzetten op het behoud van de gootconstructie en het herstel van de oorspronkelijke kozijnverdelingen en vormgeving van de dakkapellen en voordeuren.
- Nieuw te realiseren uitbouwen in de achtertuin moeten eenvoudig van vorm zijn en ondergeschikt aan de woonblokken qua kleur en materialisering worden vormgegeven.

Stedenbouw:

- Nieuwe impuls voor de openbare ruimte met tuindorpkarakter, door nieuwe hoven, de straatindeling met groenstroken en bomen en voortuinen met groene erfscheidingen. Meer doen met de ligging aan de doorgaande weg en/of de groenstrook van de oude Noord Friesche Lokaal Spoorweg.
- Verdunnen van het totaal aantal woningen, middels sloop van de omliggende woningen. De karakteristiek en samenhang van de buurt versterken.
- Door minder woningen ontstaat meer ruimte voor groen met betekenis voor het dorp en de directe omgeving; een meer parkachtige aankleding van de spoorzone en royaal, eenvoudig, maar overtuigend straatgroen. Aandacht voor nieuwe hoven, die de relatie leggen met de spoorzone en/of de van Wijngaardenstraat. Door het koppelen van verschillende openbare ruimtes ontstaat een ruimere groene dorpscontext, met kijk-, wandelgroen en speelgroen, passend bij het Delfts Rood, met ruimte voor verdere invulling met speel-, gebruiks- of verblijfsfuncties, bij voorkeur in overleg met de bewoners.
- Verbeteren en opfrissen van de bestaande straatinrichting van de van Wijngaardenstraat, het groen en de bomen, kijken of er kansen liggen de straatinrichting in zijn geheel op te frissen.
- Aandacht voor herstel van de laanbomen en het groen langs de doorgaande weg van de van Wijngaardenstraat, waar nu de langspaarkeerplaatsen zijn gemaakt. Hier de bomen in een doorgaande groenstrook planten en de auto's niet tussen de bomen, maar op of in een doorgaande strook langs de weg plaatsen. Waar mogelijk parkeren op eigen erf (gebeurt nu ook al hier en daar), in plaats van op straat en bezoekersparkeren op de straat in langsrichting aan de woningzijde, opdat de bewoners over de auto's het groen beter kunnen zien.
- Herstellen en toevoegen hagen, ook tussen de erven.

Bestaande situatie Sint-Jacobiparochie, van Wijngaardenstraat

Historische luchtfoto Sint-Jacobiparochie

bestaande stedenbouwkundige situatie

Bestaande situatie
De twee Delfts Rode blokken zijn geplaatst in twee kleine straatjes haaks op de Van Wijngaardenstraat. Het parkeren vindt plaats achter de woningen in de later geplaatste garageboxen.

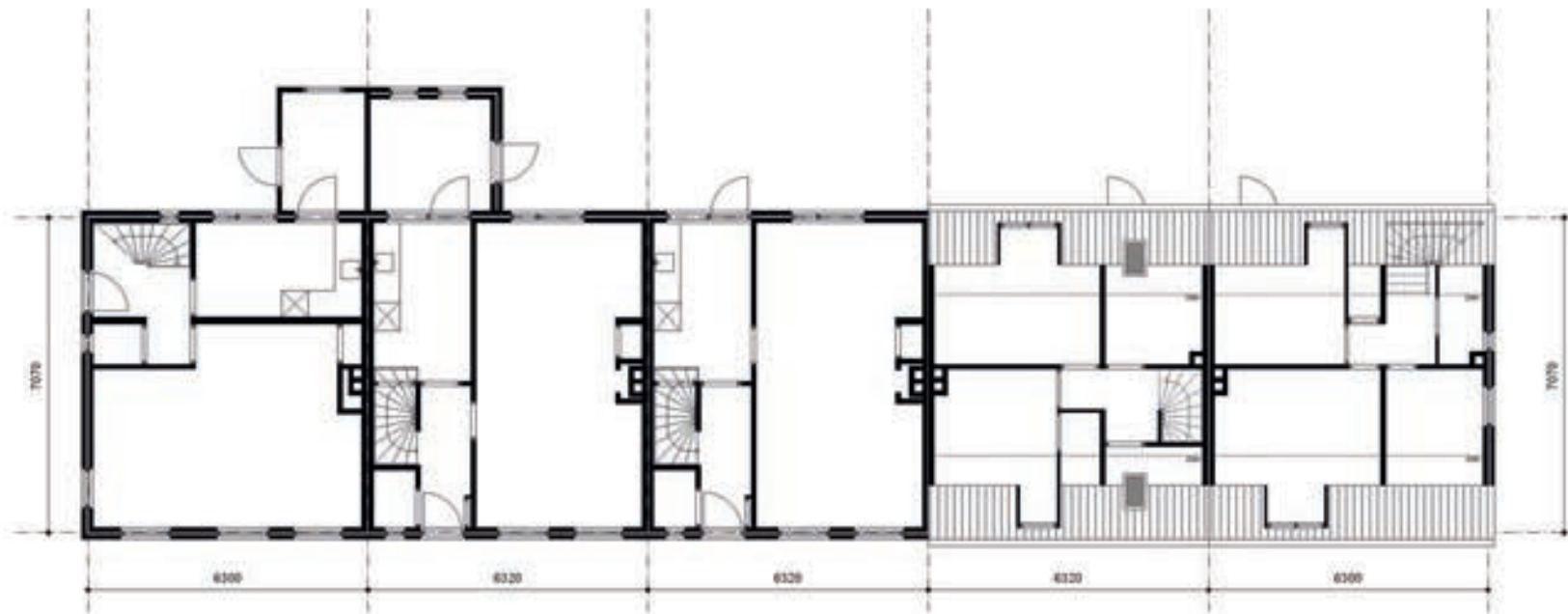

Stedenbouwkundig profiel
Bijna alle oorspronkelijke groene hagen zijn nog intact. Bijzonder is de koppeling met de groene zone waar een spoorlijn gelegen heeft.

Perspectief
De rijwoningen tussen de twee Delfts Rode blokken passen niet bij het karakter van Delfts Rood. Ze zijn aan het eind van de jaren '60 gebouwd met het kenmerkende uiterlijk uit die tijd. Ook zijn deze woningen veel groter: twee bouwlagen met een kap.

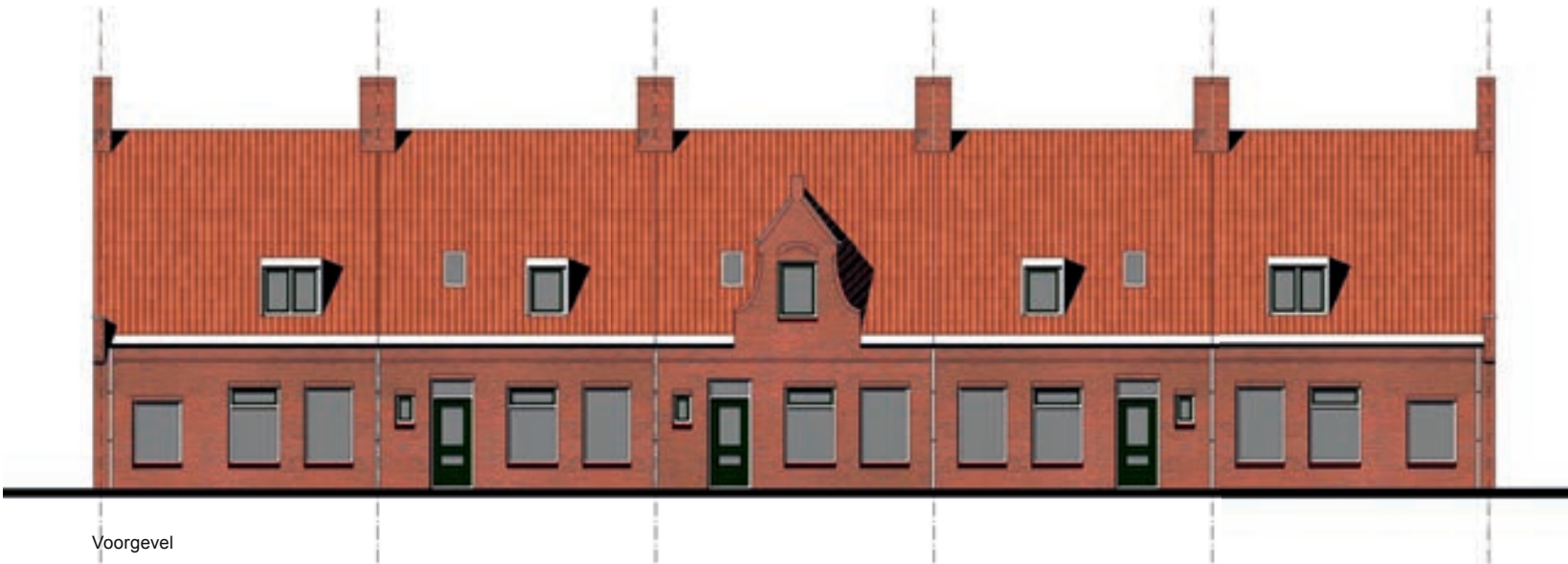
Plattegronden
De rijen bevatten twee verschillende typen (de hoekwoningen en de tussenwoningen). Met name bij de hoekwoningen bestaat de plattegrond uit veel kleine aparte ruimten.

Begane grond

1e Verdieping

Voorgevel
Opmerkelijk is de verbijzondering van de middelste woningen van de rijen en de rijke details in het metselwerk. De oorspronkelijke kozijnverdelingen, dakkapellen en voordeuren zijn verdwenen. De oorspronkelijke gootconstructie is nog wel aanwezig.

Voorgevel

Doorsnede
Delfts Rode doorsnede met de kenmerkende dakhelling en borstwering op de verdieping.

Zijgevel
De oorspronkelijke kozijnverdelingen, dakkapellen en voordeuren zijn verdwenen.

Doorsnede

Zijgevel

variant 1: nieuwe stedenbouwkundige situatie

Nieuwe situatie
Op de precieze plaats van de jaren '60 woningen komen nieuwbouwwoningen in de Delfts Rode stijl. Door het realiseren van een speelveldje wordt de koppeling met de groene zone versterkt. Het parkeren voor de nieuwbouw vindt plaats aan de Van Wijngaardenstraat en achter de woningen.

Stedenbouwkundig profiel
Waar de hagen zijn verdwenen, worden deze weer teruggebracht. De boomstructuren aan de Van Wijngaardenstraat en in de groene zone, waar een spoorlijn gelegen heeft, worden versterkt.

Perspectief
De nieuwbouwwoningen krijgen het Delfts Rode karakter. Hierdoor en in combinatie met het plaatsen van hagen ontstaat het karakter van een tuindorp.

Plattegronden

Door op de begane grond enkele wanden te doorbreken, ontstaan er grotere open ruimten die meer mogelijkheden bieden voor de inrichting. Bij een aantal woningen is er tevens ruimte voor het plaatsen van een aanbouw op de begane grond met een slaapkamer en een badkamer die de woning levensloopbestendig maken. Bij de tussenwoningen wordt de verdieping anders ingericht met als gevolg dat er grotere slaapkamers gemaakt kunnen worden.

Begane grond

1e Verdieping

Voorgevel

Gevels

De oorspronkelijke kozijnverdelingen worden teruggebracht en ook de dakkapellen en voordeuren passen weer bij het karakter van Delfts Rood. Bij de levensloopbestendige woningen wordt er een bredere voordeur geplaatst. De randen van het verwijderde metselwerk worden in stijl afgewerkt door middel van een kader. De uitbouwen krijgen een ambachtelijke uitstraling. Het gevelmateriaal bestaat uit pannen. De kleur komt overeen met die van het metselwerk en de pannen zodat het volume in het geheel opgaat.

Linker zijgevel

Rechter zijgevel

variant 2: nieuwe stedenbouwkundige situatie

Nieuwe situatie
Door nieuwe woonblokken te realiseren tegenover de bestaande Delfts Rode blokken ontstaan er twee groene hoven. Deze hoven verbinden het geheel met de groene zone waar een spoorlijn gelegen heeft. Het parkeren van de nieuwbouw vindt plaats voor de woningen in de hoven.

Stedenbouwkundig profiel
Waar de hagen zijn verdwenen, worden deze weer teruggebracht. De boomstructuren aan de Van Wijnhuizenstraat en in de groene zone worden versterkt.

Perspectief
De nieuwbouwwoningen krijgen het Delfts Rode karakter. Hierdoor en in combinatie met het plaatsen van hagen rondom de tuinen en bomen in de hoven ontstaat het karakter van een tuindorp.

variant 3: nieuwe stedenbouwkundige situatie

Nieuwe situatie

Door twee nieuwe woonblokken te realiseren tegen de groen zone aan, waar een spoorlijn gelegen heeft, ontstaat een hof. Het parkeren van de nieuwbouw vindt plaats voor de woningen in de hof.

Stedenbouwkundig profiel

Waar de hagen zijn verdwenen, worden deze weer teruggebracht. De boomstructuren aan de Van Wijnsgaardenstraat en in de groene zone worden versterkt.

Perspectief

De nieuwbouwwoningen krijgen het Delfts Rode karakter. Hierdoor en in combinatie met het plaatsen van hagen rondom de tuinen en bomen in de hof ontstaat het karakter van een tuindorp.

perspectieven

Perspectief

De oorspronkelijke kozijnverdelingen, dakkapellen en voordeuren worden teruggebracht. Samen met de verbeterde groene structuur wordt het Delfts Rode karakter versterkt.

Perspectief

Door de gevels wit te kleuren ontstaat er een chique beeld.

Werkproject Balk

inleiding

De woningen langs de Julianastraat in Balk zijn onlangs flink gerenoveerd. De straat en de tuinen zijn echter niet aangepakt. De woningcorporatie Wonen Zuidwest Fryslân en gemeente Gaasterlân-Sleat zijn enthousiast over het in beeld brengen van de verbeterkansen voor de openbare ruimte en de erfscheidingen door de werkgroep. De vraag aan de werkgroep was te kijken naar de mogelijkheden. Al snel bleek historisch fotomateriaal voorhanden van het oorspronkelijke groene straatbeeld. Hier is te zien hoe lommerrijk de straat ooit was. De rijbaan is in de afgelopen decennia verbreed en door de inpassing van parkeerplaatsen op straat zijn veel bomen gekapt en groenstroken verdwenen. In gezamenlijkheid ontstond het voorstel om de komende jaren te proberen het oorspronkelijke straatbeeld met een stevige bomenlaan te herstellen. Omdat de verkeerssituatie in Balk mogelijk enige veranderingen zal ondergaan in de toekomst ontstaat wellicht ruimte voor deze herinrichting.

De werkgroep komt tot de volgende suggesties:

Stedenbouw:

- Herstellen en oprissen van het tuindorpkarakter, door het oorspronkelijke straatbeeld te herstellen, de straatindeling met groenstroken aan weerszijden, laanbomen en voortuinen met groene erfscheidingen.
- Inzetten op samenhang van beide zijden van de straat.
- Aandacht voor herstel van de laanbomen en het opnieuw toepassen en verbreden van doorgaande groenstroken. De bomen in het groen planten en de auto's van bezoekers niet tussen de bomen, maar naast de bomen op de straat plaatsen.
- Versmallen rijbaan.
- Waar mogelijk parkeren op eigen erf (gebeurt nu ook al hier en daar), in plaats van op straat, bij voorkeur achter de gevelrooilijn.
- Bezoekersparkeren aan één zijde op de straat (langsrichting).
- Herstellen hagen, ook tussen de erven.

Historische foto Balk, woning aan de Julianastraat

Bestaande situatie Balk, Julianastraat

Bestaande situatie Balk, Julianastraat

Historische foto Balk, Julianastraat

bestaande stedenbouwkundige situatie

Bestaande situatie
In de huidige situatie is er slechts aan één zijde van de Julianastraat een bomenrij gesitueerd. De bomen zijn geplaatst in een groenstrook.

Stedenbouwkundig profiel
De meeste hagen zijn niet meer intact. Het parkeren vindt plaats aan één kant van de straat.

Perspectief
Door het beperkt inzetten van groene middelen ontbreekt de sfeer van een tuindorp.

nieuwe stedenbouwkundige situatie

Nieuwe situatie
Op de plek waar nu geparkeerd wordt, komt een groenstrook met bomen.

Stedenbouwkundig profiel
De hagen die zijn verdwenen, worden weer teruggebracht. Het parkeren vindt nu plaats op het eigen erf, naast de woningen.

Perspectief
Doordat de groenstructuur versterkt is, ontstaat direct het karakter van een tuindorp.

Werkproject Sint-Nicolaasga

inleiding

Twee woningblokken langs de Van Eysingastraat in Sint-Nicolaasga worden gesloopt. Het betreft woningblokken van zes woningen, waarvan de woningen te klein zijn en niet meer voldoen aan de woonwensen. De woningen maken deel uit van een Delfts Rode buurt, waar ook de Wilhelminastraat deel van uitmaakt. Architectenburo Zijlstra werkt in opdracht van woningcorporatie Wonen Zuidwest Fryslân aan de nieuw te bouwen twee-onder-één-kap woningen. De straat en de tuinen zijn al jaren niet aangepakt. De woningcorporatie Wonen Zuidwest Fryslân en gemeente Skarsterlân zijn enthousiast over het in beeld brengen van de verbeterkansen voor de openbare ruimte en de erfscheidingen door de werkgroep. De vraag aan de werkgroep was te kijken naar de mogelijkheden.

Ook hier bleek historisch fotomateriaal beschikbaar. Het oorspronkelijke plan van ir. J.J.M. Vegter toont een stevig laanprofiel aan weerszijden van de straat. Het blijkt dat de bomen aan de kant van de woningen niet langs de rijbaan, maar in de tuinen zijn geplant (zie historische foto) omdat er een leidingtracé werd ingepast op de plaats van de geplande bomen. Ondertussen zijn de bomen in de tuinen verdwenen, is de rijbaan verbreed, de groenstrook versmald en heeft de straat aan uitstraling ingeboet. In gezamenlijkheid ontstond het voorstel om de komende jaren te proberen het oorspronkelijke straatbeeld met een stevige bomenlaan te herstellen, met een bredere groenstrook, nieuwe bomenlaan en hagen rond de tuinen.

De werkgroep komt tot de volgende stedenbouwkundige suggesties:

Stedenbouw:

- Herstellen en oprissen van de lommerrijke laan, door het oorspronkelijke plan van ir. J.J.M. Vegter te herstellen, met de straatindeling met bredere groenstrook, laanbomen aan weerszijden en voortuinen met groene erfscheidingen.
- Versmallen rijbaan.
- Herstel dubbele bomenlaan, door het realiseren van een nieuwe doorgaande bomenlaan aan de zijde van de woningen. Onderzoek naar verschillende mogelijkheden: bomen op de oorspronkelijk door Vegter getekende locatie, in een groenstrook langs de rijbaan. Of het verkorten van de voortuinen om ruimte te maken voor bomen in een grasstrook voor de tuinen, of het opnieuw plaatsen van de bomen in de voortuinen.
- Waar mogelijk parkeren op eigen erf (gebeurt nu ook al hier en daar), in plaats van op straat, bij voorkeur achter de gevelrooilijn.
- Verbreden en oprissen van de doorgaande groenstrook.
- De bomen in het groen planten en de auto's van bezoekers niet tussen de bomen, maar naast de bomen op de straat plaatsen, aan één zijde in de langsrichting.
- Herstellen hagen, ook tussen de erven.

Bestaande situatie Sint-Nicolaasga, F.J.J. van Eysingastraat

Bestaande situatie Sint-Nicolaasga, Wilhelminastraat

Historische foto Sint-Nicolaasga, Jhr. F.J.J. van Eysingastraat

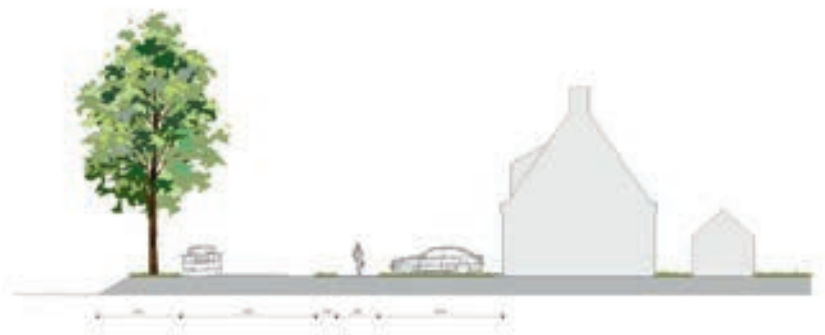

Oorspronkelijk stratenplan getekend door ir. J.J.M. Vegter

bestaande stedenbouwkundige situatie

Bestaande situatie
De woningen staan aan de rand van het dorp. De bewoners kijken uit over de weilanden. De bomen in de groenstroken langs de straten zijn belangrijk om het karakter van een tuindorp te realiseren. In de Wilhelminastraat staan de bomen aan één kant in de voortuinen van de woningen.

Stedenbouwkundig profiel
De meeste hagen zijn niet meer intact. Het parkeren vindt plaats vooraan het eigen erf en aan één kant van de straat.

Perspectief
Aan de Van Eysingastraat, aan de kant waar de woningen staan, zijn de bomen verdwenen.

nieuwe stedenbouwkundige situatie

Nieuwe situatie
De groene structuur wordt versterkt door de verdwenen bomen in de Van Eysingastraat terug te brengen. Ook de hagen die er niet meer zijn, worden teruggebracht.

Stedenbouwkundig profiel
Waar mogelijk vindt het parkeren plaats naast de woningen, zodat de auto's uit het directe straatbeeld onttrokken worden.

Perspectief
Doordat de bomen en hagen weer teruggeplaatst zijn, wordt het groene karakter van de Van Eysingastraat versterkt.

Hoofdstuk 6

Tenslotte:

De ervaringen met Delfts Rood

Wat viel ons op?

1. Bij de verkenning en de daaropvolgende inventarisatie verbaasde de werkgroep zich over de hoeveelheid Delfts Rood in Friesland. Bijna alle corporaties en gemeenten waren deze wederopbouwoningen rijk. Ruim 2200 woningen, oftewel ongeveer 3% van de sociale woningvoorraad. De uiteenlopende staat van onderhoud viel op: sommige corporaties hebben het erbij laten zitten, andere hebben renovaties uitgevoerd of regelmatig onderhoud gepleegd. Er bleek geen specifieke literatuur voorhanden over Delfts Rood, wel basisinformatie over de wederopbouw.

2. De corporaties namen aanvankelijk een afwachtende houding aan. Er bestond of een houding van: wij houden ze wel in stand voor één- en tweepersoonshuishoudens, of juist: we gaan ze als de tijd rijp is slopen. Voor het groen van de erven en straten was nauwelijks aandacht. Sommige vonden het de taak van de gemeenten. Tijdens het proces groeide de bewustwording en het enthousiasme. Er werd ingezien dat de woningen meer toekomstmogelijkheden bezaten en dat de erven en openbare ruimte gelijke aandacht moesten krijgen.

3. De provincie ervaart de inventarisatie en waardering van het Delfts Rood als eerste stap in de waardering van wederopbouwijken van Friesland. Daarnaast wil ze de potenties en mogelijkheden leren kennen van Delfts Rood in de toekomst. In het bijzonder als het gaat om doelgroepen en volkshuisvestelijke en demografische ontwikkelingen.

Delfts Rood, hoe stond het er tijdens het onderzoek bij?

4. Naar huidige maatstaven van wooncomfort gaat het om (te) kleine woningen. Ze worden vooral bewoond door senioren, die er soms een belangrijk deel van hun leven wonen en door één- en tweepersoonshuishoudens. Soms nog door gezinnen.

5. De gemiddelde technische staat van de woningen was teleurstellend. Dit is deels verklaarbaar omdat bij de bouw met magere budgetten moest worden gewerkt. Karig onderhoud heeft ook veel kwaad gedaan. In dit gemiddelde beeld scoorde het woningbezit van enkele corporaties overigens wel hoog omdat er kennelijk met voortdurende zorg mee was omgegaan.

6. De woningen, straten en buurten liggen vrijwel altijd in of in de nabijheid van dorpskernen; soms vormen ze een dorpsrand. Op deze posities voegen ze zich heel natuurlijk, heel vanzelfsprekend in de dorpskarakteristiek. Om deze reden wordt de verschijningsvorm hoog gewaardeerd, hoezeer soms aan de technische kwaliteit wordt getwijfeld.

7. Er heeft al verkoop plaatsgevonden, in Achtkarspelen is het overgrote deel verkocht, maar verder is het niet op grote schaal gebeurd. Op enkele plekken is verrommeling zichtbaar. De erven en erfscheidingen zijn hier en daar rommelig, soms is geen sprake van enig tuinonderhoud. De hagen zijn op te veel plekken verdwenen, ten koste van de samenhang. De woningen hebben meestal diepe tuinen die soms ongebruikt blijven. Op enkele plekken worden de voortuinen als parkeerplaats gebruikt.

8. Niet alleen de bebouwing is nogal eens sleets, maar ook de openbare ruimte. Het is onder meer een gevolg van de hoge parkeerdruk. Omstreeks 1950 werd bij het inrichten geen rekening gehouden met de parkeerbehoefte.

9. Nieuwe, in formaat niet passende dakkapellen en het volbouwen van achtererven doet de vraag rijzen hoe met de nieuwe WABO (Wet algemene bepalingen omgevingsrecht) kan worden voorkomen dat de karakteristiek wordt aangetast.

Wat heeft het proces van het onderzoek en de samenwerking met corporaties, provincie, gemeenten en het Rijksdienst Cultureel Erfgoed opgeleverd?

10. Uitwisseling van ervaringen en ontwerpend onderzoek opende nieuwe en inspirerende perspectieven, zoals krimpstrategieën, mogelijkheden om het woonprogramma te verruimen, slimme toepassing van nieuwe materialen, energetische oplossingen, verkoopstrategieën met kwaliteit, voorbeelden van sloop en nieuwbouw met interessante resultaten met respect voor de kwaliteiten voor Delfts Rood, maar ook voorbeelden die beter hadden gekund en nog veel meer.

11. Interactie en discussie was vanaf het begin essentieel om een beeld te krijgen van de problemen, de kwaliteiten en de kansen. Voorbeelden van al plaatsgevonden processen hielpen om de gesprekken en de ideevorming op gang te krijgen. Hierdoor zijn de min of meer idealistische uitgangspositie van de werkgroep genuanceerd en de visies van alle betrokkenen verdiept.

12. Er was oorspronkelijk (na de tweede wereldoorlog) een integrale benadering van de bebouwing. Alle betrokkenen onderschreven dat dit voor de herstructurering opnieuw van doorslaggevend belang is. Tijdens de presentatie bij VFG (Vereniging Friese Gemeenten) wordt dit bevestigd. Achteraf gezien hadden de gemeenten tijdens het onderzoek beter betrokken kunnen worden. Verwacht wordt dat de voorbeelden inspiratie bieden aan gemeenten om samen met corporaties op te trekken bij de toekomstige herstructurering van het Delfts Rood.

13. De 'bouwstenen' de karakteristieke hoofdvorm en de kenmerkende detailleringen zijn benoemd en daardoor herkenbaar, zoals ferme schoorstenen, schouders bij de goten, fijne roedeverdeling van de vensters, verzorgde deuren, tuinen met hagen, enzovoort. Het maakt het werken met Delfts Rood controleerbaar en dus gemakkelijker.

14. Dankzij de waarderingsslag is duidelijk geworden dat de voorraad Delfts Rood in Friesland een aantal beeldbepalende buurten en straten in Friesland heeft opgeleverd, de toppers. Ze zijn representatief zijn en vragen een zorgvuldige benadering.

15. Voor de karakteristiek van Delfts Rood en de bijbehorende erven bestaan bedreigingen door invoering WABO (Wet algemene bepalingen omgevingsrecht). De betrokken partijen erkennen dat een instrumentarium of een gerichte houding nodig is om de architectuur van het Delfts Rood te behoeden voor ingrepen, die niet passen bij de karakteristiek maar wel passen binnen de WABO, zoals te grote dakkapellen of het volklonteren van erven.

16. Goede voorbeelden onder de leer- en werkprojecten doen het enthousiasme groeien. Zij laten bijvoorbeeld zien dat verkoop kwaliteit kan opleveren, indien het op zorgvuldige wijze plaatsvindt. 'Losse' verkoop zou vermeden moeten worden. Zij tonen aan dat herinrichting en/of uitbreiding veel mogelijkheden bieden of dat nieuwbouw kan plaatsvinden met behoud van de sfeer van het Delfts Rood. Goede voorbeelden laten ook zien dat details belangrijk zijn voor de uitstraling van het Delfts Rood, zoals bij de renovatie in Wolvega.

De opbrengst. Hoe kunnen we Delfts Rood verder brengen naar de toekomst?

17. De corporaties, gemeenten en bewoners kunnen op de Cultuurhistorische kaart van de provincie Fryslân alle buurten, straten en blokjes vinden. (<http://www.fryslan.nl>). Kennis zal bewustwording bevorderen.

18. Naast afschrijfwarde zal bij beleidsbeslissingen ook de marktwaarde moeten worden gewogen.

19. Om procedures niet onnodig te rekken is in een vroeg stadium een onafhankelijk bouwtechnisch en constructief onderzoek van groot belang

20. Het grote aantal voorbeelden, dat het onderzoek heeft opgeleverd zal als inspiratiebron zo breed mogelijk worden verspreid. Dit zal betrokkenen in voorkomende projecten kunnen motiveren om met creativiteit te zoeken naar ontwikkelingsstrategieën en financieringsvormen. Er liggen bijvoorbeeld kansen door de verwachte krimp. Samenvoeging kan met behoud van sfeer en leefbaarheid worden ingezet als verdunningsstrategie. Samenvoeging en verschillende manieren van uitbreiding kunnen als strategie van bevolkingsdiversificatie worden ingezet.

21. De integrale benadering van de bebouwing en de openbare ruimte is belangrijk. Het blijkt dat naast de soms zorgelijke toestand van de bebouwing ook de openbare ruimte over het algemeen sleets is. De samenhangende aanpak kan nog beter. Het proces van het onderzoek had beter gekund door meer gemeenten erbij te betrekken. Bijna elk project verdient het om als integraal maatwerk te worden aangepakt.

22. Het onderzoek maakt tevens duidelijk dat beeldregie als aanvulling op de WABO sterk gewenst is vanwege de kwetsbare karakteristieken van Delfts Rood.

23. De warme sfeer en sterke identiteit in de dorpse karakteristiek is van grote waarde en kan als inspiratie dienen bij elke aanpak: van renovatie en uitbreiding tot verkoop en sloop-nieuwbouw.

Wat doet de werkgroep in 2011?

24. Een 'Dag voor het Delfts Rood', uitwisseling kennis en ervaringen met partijen van binnen en van buiten Friesland: corporaties, gemeenten en provincies etc.

25. Het publiceren van een publieksboek om de kennis en ervaringen onder een zo breed mogelijke groep van betrokkenen, in de eerste plaats huurders, en geïnteresseerden te verspreiden.

26. Meewerken aan pilots voor energetische verbeteringen.

Bijlage

Volkshuisvesting in Delfts Rood (en

grauw en geel) in Friesland

Totaal 2219 woningen, waarvan 221 sinds 2002 zijn afgebroken

Achlum, G.A.v.Dalenstraat 3-9; 7 woningen, ca.1944
Achlum, U.P. Draismastraat 5-11, 4 woningen, ca.1948
Akkrum, Koarte Miente, 16-18, 23-25; 4 woningen, 1948
Akkrum, Sinnebuorren, 17-47, 20-46; 30 woningen,1949, architect A. Baart
Aldeboarn, Douwamastrjitte, J., 3-20 (e + o); 17 woningen, 1949
Aldeboarn, Swettebuorren, 1-5, 2-6; 6 woningen, 1949
Anjum, de Singel 25-35; 6 woningen, 1949
Appelscha, Lycklamastraat 2-4, 4 a-b, 5-13 (e + o) en 15; 14 woningen, 1950
Appelscha, Oosterse Es 24-28, 45-55; 9 woningen, 1948
Arum, Julianastrjitte 1-11; 6 woningen, ca. 1948
Arum, Julianastrjitte 13-19; 4 woningen, 1950, architect A. Baart

Baard, Sytstrawei, H., 15-17; 2 woningen, 1948
Bakhuizen, T.de Boerstraat 16-26; 6 woningen, 1949
Bakkeveen, Nije Buorren 26-36, 6 woningen, 1948
Balk, Julianastraat 5-27, 8-22; 12 en 8 woningen, 1949, architect T. van Dijk
Bantega, Middenweg 143-149; 4 woningen, 1947, architect R. van Dijk
Beetsterzwaag, van Boelenslaan 5-11; 4 woningen, 1948/49
Beetsterzwaag, Lycklama à Nijeholtlaan 10-28; 10 woningen, 1949
Berltsum, Molestrjitte 4-14, 13-15, 30-36; 12 woningen, 1948
Berltsum, Molestrjitte 16-26, 6 woningen, 1951
Bitgum, Hemmemastrjitte 18-20, 2 woningen, 1948
Bitgum, Hillige Kamp 1-15, 8 woningen, 1948
Bitgummole, Ingelumerdyk 11-13; 2 woningen, 1948
Blije, Klaphornewei 3-13, 6 woningen, 1949
Boelenslaan, Spekloane 8-12, 3 woningen, 1948
Boijl, Boschoordweg 2-12, 6 woningen 1954
Bolsward, Hid Herostraat 40-50, 6 woningen,1942, architect G.T. van der Zee
Bolsward, Schelte à Bolswertstraat 1-35, 18 woningen, 1942-1946, architect G.T. van der Zee
Bolsward, Secr. Haitsmalaan 7- 25a, 20 duplexwoningen 1949, architect G.T. van der Zee
Bolsward, Florencestraat 2-20, oorspr. 10 woningen, ca 1948
Bolsward, Gerben Wopkesstraat 5, 6-10 en 12-16, 7 woningen, 1948
Bolsward, Pater Brugmanstraat 2-40, 20 woningen,1942, architect G.T. van der Zee
Bolsward, Parkstraat 71-75, 3 woningen, 1942, architect G.T. van der Zee
Bolsward, Pieter Coopmansstraat 62-68, 4 woningen, 1942, architect G.T. van der Zee
Britsum, Menno v.Coehoornwei 2-16; 8 woningen, 1948
Broeksterwâld, Auke Jansstraat 4-18; 8 lage woningen, 1948
Buitenpost, Beatrixstraat 10-12, 2 woningen, 1947
Buitenpost, Haersma de Withstraat 15-23 en 25-37, 5 en 7 woningen, ca 1948
Buitenpost, Haersma de Withstraat 50-52, 2 woningen, ca. 1948
Buitenpost, Haersma de Withstraat 56-58, 2 woningen, ca 1950
Buitenpost, Herbrandastraat 19-23, 3 woningen, 1947
Buitenpost, Herbrandastraat 38, 1 woning, 1947
Buitenpost, Irenestraat 27-41, 8 woningen, 1947
Buitenpost, Schoolstraat 12-14 en 10, 3 woningen, ca 1950
Burdaard, Wanswerterdyk 46-48, 2 woningen, ca. 1950
Burgum, Burg. B.Lohmanlaan 4-22; 10 woningen, 1948
Borum, Rosemastraat 14-20; 4 woningen, ca 1949

Cornjum, Martenawei 49-59, 6 woningen, ca. 1951, niet zuiver

Damwâld, J.R.Kloostermanstraat 3-15, 8-20; 14 woningen, 1948
Deinum, Skoallestrjitte 1-7; 4 woningen, 1948
Dokkum, Buitentuin 5-19 en 8-22; 16 woningen, 1950
Dokkum, Gedempte Hantumervaart 10-28 en 7-25, 15 woningen,1948
Dongjum, Dorpsstraat 29-31, 2 woningen, 1950
Donkerbroek, Schapendrift 18-28; 6 woningen, 1948
Donkerbroek, Wemerstr. 11-17; 4 woningen, 1948
Drachten, Schwartzenerghlaan 121-135; 8 woningen, 1947
Driesum, Voorweg 7-13; 4 woningen, 1949
Driesum, Ophuysterweg 5-15, 14-20, 6 en 4 woningen, 1958
Drogeham, Gealstrjitte 31-33, 2 woningen, 1948
Dronryp, Headyk 21-31; 6 woningen, 1948

Easterein, Sjaardaleane 1-11; 6 woningen,1949 en 13-15, twee woningen, ca 1949
Easterlittens, It Hynstewaed, 37-41; 3 woningen, 1948
Easterlittens, Huylckensteinstrjitte 33-39, 4 woningen, ca. 1950
Easterwierrum, Doarpsstrjitte 5-7, 2 woningen, 1941
Echten, Middenweg 5-19; 8 woningen, 1947, architect R. van Dijk
Echtenerbrug, Duimstraat 21-23; 2 woningen, 1947
Echtenerbrug Hoofdweg, 75-77 en 81-83, 4 woningen, 1947
Echtenerbrug, Kempenaersweg 2-10; 5 woningen, 1947
Ee, Bernhardstrjitte 1-11; 6 woningen, 1949
Elsloo, Butenweg 1-4, 4 woningen, 1948
Exmorra, Dorpsstraat 27-29; 2 woningen, 1950

Finkum, Holdingawei 25-31; 4 woningen, 1948
Fochteloo, Helomaweg 1-3, 2 woningen, 1952
Folsgare, Tsjarderdyk 33-39, 4 woningen, 1950

Garyp, de Tuije 5-23, 10 woningen, 1948
Gorredijk, Dwarstraat 2-4, 2 woningen, 1949
Gorredijk, Schoolstraat 18-20, 2 woningen, 1949
Gorredijk, Schoolstraat 29-39, 6 woningen, 1949
Gorredijk, Schoolstraat 30-44, 8 woningen 1949
Gorredijk, Schoolstraat 41, 47-51, 6 woningen, 1949
Grou, Julianastraat, Koningin, 17-25, 28-30; 7 woningen, 1948
Grou, Kanaalstraat, 2-36; 18 woningen, 1948
Grou, Nieuwenhuisstraat, J., 68-70, 19-21; 4 woningen, 1948
Grou, Nieuwenhuisstraat, J., 42-66; 15 woningen, 1948
Grou, Wielsmaplein, Master, 2-7 (e + o); 6 woningen, 1948
Grou, Wielsmaplein, Master, 10, 15-20 (e + o); 7 woningen, 1947

Hallum, It Blikkenlân 10-20, 6 woningen, 1949
Hallum, Gedempte Haven, 61-65, 3 woningen, 1949
Hallum, Goslinghastraat 2-16, 8 woningen, 1949
Hallum, Rondweg 5-11, 4 woningen, 1949
Harkema, Nijewei 5-19, 8 woningen, 1948
Harkema, Nijewei 21-25, 3 woningen,1954
Harlingen, Beatrixstraat, Prinses 1-57; 29 woningen, 1948, architect J.J.M.Vegter
Harlingen, Kimswerderweg 10-44; 18 woningen, 1948, architect J.J.M. Vegter
Harlingen, Kon. Wilhelminastraat 2-42; 21 woningen, 1949, architect J.J.M.Vegter
Haulerwijk, Leeksterweg 34, 40; 2 woningen, 1948
Heeg, Nijedyk 1-3; 2 woningen, 1950
Heeg, it Sykke 4-6; 2 woningen, 1948
Heeg, Túnstrjitte 9-15; 4 woningen, 1948
Heeg, Tuskenwei 1-3; 2 woningen, 1948
Heerenveen, Anjelierstraat 13-35; 12 woningen, 1950

Heerenveen, Azaleastraat 59-67; 5 woningen, ca 1950
Heerenveen, Van Dekemalaan 6-20, 8 woningen, 1948
Heerenveen, Sieger vd Laanstraat 2-36, 74-96; 30 woningen, 1949
Hemelum, Y.B.Yntemastrjitte 6-8; 2 woningen, 1948
Hempens, Skoalledyk 22-24, 2 woningen, ca. 1949
Herbayum, Feringastraat 18-20; 2 woningen, 1952
Herbayum, Feringastraat 11-13; 4 woningen, 1957
Hijum, de Loane 44-50; 4 woningen, 1948
Hindeloopen, Nieuwstad 48-50; 2 woningen, 1949
Hollum, Ameland, Badweg 4-10, 7 woningen, 1952
Hollum, Ameland, Molenweg 1-3, 2 woningen, ca. 1950
Holwerd, Fonteinstrjitte 38-44, 48-58; 10 woningen, 1949
Hoorsterzwaag, Schoterlandseweg 1-15, 8 woningen, ca. 1952
Houtgehage, Buorren 1-15; 8 woningen, 1947

Idskenhuizen, Stripedyk 9-15, 4 woningen, 1948
IJlst, W.M. Oppedijkstraat 9-19; 6 woningen, 1948
IJlst, W.M. Oppedijkstraat 21-29; 5 woningen, 1950
Itens, Hearedyk 49-51; 2 woningen, 1949

Jelsum, Boarnsylsterwei 2-16, 8 woningen, 1948
Jirnsum, Douwemastrjitte 1-19; 10 woningen, 1950
Jonkerslân, J. Beenenwei, 8 woningen, 1953
Joure, Hobbe van Baertstraat 8-14; 4 woningen, 1950
Joure, Bûtsingel 1-7; 4 woningen, ca 1950
Joure, Bûtsingel 13-19; 4 woningen, 1948/’50
Joure, Beukenlaan 4-10, 4 woningen, 9-15 met verdieping, alle 1951
Joure, Eikenlaan 1-15; 8 woningen, 1950
Joure, Eikenlaan 2-8; 4 woningen, 1951
Joure, Kerkstraat 10-16; 4 woningen, 1948/’50
Joure, Kerkstraat 18-24; 4 woningen, ca. 1950
Joure, Lindelaan 1-13, 2-14; 14 woningen, 1948
Jubbega, Gorredijksterweg 60-66, 4 woningen, ca. 1948
Jubbega, Gorredijksterweg 47-57, 6 woningen, ca. 1948
Jubbega, Gorredijksterweg 75-77, 2 woningen, ca. 1948
Jubbega-Schurega Gorredijksterweg 2-16, 5-19, 8 woningen, ca.1953
Jubbega-Schurega Schoterlandseweg 163-165, 2 woningen, ca.1950
Jubbega, P.W. Janssenweg 7-13, 4 woningen, ca. 1948

Kollum, J. Bogermanstraat 2-20, 30-44, 48, 17-23; 23 bejaardenwoningen, deels gesloopt
Kollum, Julianastraat 2-16; 8 bejaardenwoningen, deels gesloopt
Kollumerzwaag, Koarteloane 8-10 tot 26-28, 4 woningen, ca. 1950
Kollumerzwaag, Koarteloane 30-34; 3 woningen en ex. Groene Kruisgebouw, ca 1950
Kollumerzwaag, Tsjerkestrjitte 1-27, 2-6; 37 woningen, ca. 1950
Kollumerzwaag, Tsjerkestrjitte 8-46, 20 woningen, ca. 1950
Kootstertille, Caspar di Roblesstraat 1-3, 2 woningen, 1950
Koudum, Beukelaan 27-33; 4 woningen, 1948
Kûbaard, Petronella Moensstr. 14-16; 2 woningen, 1949

Langweer, Auke Pierstrjitte 6-12; 4 woningen, 1949
Langweer, Osingaleane 6-8, 2 woningen, ca 1950
Leeuwarden, Tynjedijk 100-130, 16 woningen, 1948
Leeuwarden, Karel Doormanstraat 2-20, 10 woningen, 1949
Leeuwarden, Evertsenstraat 2-8, 1-11, 10 woningen, 1949
Leeuwarden, Van Galenstraat 1-5, 3 woningen, 1949
Leeuwarden, Piet Heinstraat 1-19, 2-12, 16 woningen, 1949
Leeuwarden, M.H. Trompstraat 12-66, 3-13, 34 woningen, 1949
Leeuwarden, Archipelweg 47-87d, ca 36 etagewoningen, arch.Baart en Wiersma, 1947/’49
Leeuwarden, Poppeweg 31-39, 10 woningen, arch.Baart en

Wiersma, 1947/'49 Leeuwarden, Achter de Hoven 350-364; 8 etagewoningen, 1950 Leeuwarden, Spoorstraat 154-208; 28 etagewoningen, 1950 Lekkum, Terp 19-21, 2 woningen, 1951 Lekkum, Tsjerkepaed 2-8, 4 woningen, 1951 Lemmer, Willem Barendszstraat 2-3, 7-8, 15-16; 6 wonin- gen, 1947, architect R. van Dijk Lemmer Willem Barendszstr. 18-21, 4 woningen, ca. 1949, architect R. van Dijk Lemmer, Flevostraat 10-12; 2 woningen, 1949, architect R. van Dijk Lemmer, J.v. Heemskerkstraat 2-13; 12 woningen, 1947, architect R. van Dijk Lemmer, C. Houtmanstraat 10-13, 16-19; 8 woningen, 1947, architect R. van Dijk Lemmer, Lijnbaan 42, 92; 2 woningen, 1947, architect R. van Dijk Lemmer, Abel Tasmanstraat 8; 1 woning, 1947, architect R. van Dijk Lemmer, Lennastraat 7-9, 11-17, 6 woningen, 1947, architect R. van Dijk Lemmer, Schoolstraat 15; 1 woning, 1948, architect R. van Dijk Lemmer, Zuiderzeestraat 2-12, 5-27; 6+12 woningen, 1949, architect R. van Dijk Lemmer, Zuiderzeestraat 29-51; 12 woningen, 1948, archi- tect R. van Dijk Lioessens, Siniastrijtte 23-29; 4 woningen, 1949 Lollum, Noarderein 27-33; 4 woningen, 1950	Oudehorne, Oldeberkoperweg 6-16, 6 woningen, ca. 1952 Oudwoude, Eysmastrjitte 1-7; 4 woningen, rood, 1948 Ouwsterhaule, Jetze Veldstraweg 62-68; 4 woningen, 1949	1949 Wons, Weersterweg 14-16, 2 woningen, ca. 1950 Workum, Bascohof 3-9; 4 woningen; 1948 en 1956/'57 Workum, Schoolstraat 17-23, 4 woningen, 1948 Workum, Taenderij 1-6 (e + o); 6 woningen, 1948 Woudsend, M. Clantstrjitte 9-11, 15-21; 4 woningen, 1948 Woudsend, Doniastjitte 1-3, 2 woningen, 1950 Woudsend, Van Huizumstrjitte 2-4; 2 woningen, 1948 Wytgaard, Fopma's Reed 12-14, 2 woningen, 1951
		<i>Woningen, niet door corporatie ontwikkeld of beheerd</i>
		Sloten, Van der Wal's Rusthuis, Spanjaardsdijk 1-9, 8 won- ingen, 1951. J.H. Bouwman Vlieland, Oost-Vlieland, Kerkplein 1-4, 4 particuliere wonin- gen, 1954 door aannemer Hofstra
		<i>Afgebroken sinds 2002:</i>
		Burgum, Noordersingel 51-65; 8 woningen, 1948 Dokkum, Burmaniastraat 6-20; 8 woningen, 1950 en nog enkele straten Gorredijk, Nijewei 40-70, 16 opmerkelijke vrijstaande Du- plexwoningen 1950 Heerenveen, E.Halbertsmastr 1-23, 6-16; 20 woningen, 1949 Heerenveen, Oude Molenweg 2-12,18-24,15-29; 22 wonin- gen, 1948 Heerenveen, Pier Panderstraat 2-8 en overkant; 8 wonin- gen, 1950 Heerenveen, L.Wagenaarstraat 2-32; 16 woningen, 1950 Kollum, Julianastraat 18-40, 25-55; 38 woningen Kollum, Wilhelminastraat 4-14, 5-15; 12 woningen Kollum, J. Bogermanstraat 2-20, 30-44, 48, 17-23; 23 be- jaardenwoningen, deels bewaard Kollum, Julianastraat 2-16; 8 bejaardenwoningen, deels bewaard Kollumerpomp, Foyingaweg 9-15; 4 woningen Munnekezijl, Kerkstraat 29-31; 2 woningen Oldeberkoop, Delle 25-31; 4 woningen, 1948 (nr 33, 1950) Oudwoude, De Wygeast 5-15, 6 woningen, ca 1950 Stavoren, Houtland 1-4; 4 woningen, 1949 Stavoren, Schans 51-58 en 61; 9 woningen, 1949 Wergea, Kleijstraat, P.J., 2-24; 12 won, 1948 Wijnjewoude, Weinterp 82, 1 woning, 1948
		(nota bene: over de bejaardenwoningen in Kollum bestaat nog geen volledige duidelijkheid)
		Totaal meer dan 220 woningen gesloopt
Nes, Ameland, De Reed 1-3, 2 woningen, ca. 1949 Nes, Ameland, Jan Jacobsweg 3-5, 2 woningen, ca. 1949 Nes, Ameland, Kolkweg 2-4, 11-17, 6 woningen, ca. 1949 Niawier, De Singel 13/15 en 17/19, 4 woningen, 1949 Nieuwehorne, Schoterlandseweg 20-22, 2 woningen, ca. 1948 Nijbeets, Krûme Swynswei 6-10, 5 woningen, 1948 Nijeberkoop, Bovenweg 50-56, 4 woningen, 1950 Nijega (S), Nije Tikewei 1-15; 8 woningen, 1947 Nijeholtpade, Hoofdweg 277-279, 2 woningen, 1948 Nijemirdum, Lyklamawei 69-75, 4 woningen, 1949 Noardburgum, Zevenhuisterweg 6-44, 20 woningen, 1948 Noordwolde, Nieuwstraat 1, 1a, 1b, 3 woningen, 1948 Noordwolde, ds. Van der Tuukstraat 2-32, 16 woningen, 1950 Noordwolde, dr. Verdeniusstraat 1-7, 2-12, 10 woningen, 1950 Noordwolde, dr. Verdeniusstraat 9-15, 14-24, 10 woningen, 1951	Terherne, Buorren, 3-9; 4 woningen, 1949 Terschelling, West, Duindoornstraat 6-12, 4 woningen, 1950 Terschelling, West, Pirolastraat 2-16, 8 woningen, 1947 Terschelling, Midsland, Hereweg 14-20, 4 woningen, ca. 1950 Tersoal, Súderom 1-3, 5-7, 4 woningen, ca. 1948 Tijnje, Damwei, Romke van 13-19, 4 woningen, 3sl, 1949 Twijzel, de Wedze 16-20, 4 woningen, 1948 Twijzelerheide, Bjirkewei 52-54, 2 woningen, 1948 Tzummarum, Hearewei 1-31; 16 woningen, ca. 1948	
	Ureterp, Dr. Prakkenlaan 3-13, 21-31; 12 woningen, 1948 Ureterp, Dr. Prakkenlaan 2-12, 6 woningen, ca. 1948	
	Vrouwenparochie, Attesweg 4-8, 3 woningen, 1948 Vrouwenparochie, J.P. vd Bildtstraat 78-80, 2 woningen, 1948	
	Warns, Kapelstrjitte 22-24; 2 woningen, 1948 Warten, Hoofdstraat, 67-81; 8 woningen, 1948 Waskemeer, Oude Wijk 18-32; 8 woningen, 1948 De Westereen, Parklaan 18-28, 21-27; 10 woningen, 1949 De Westereen, Verlengde Stationsstraat 9-15; 4 wonin- gen,1948 Westergeest, Bumawei 6-12, 2 x 2 woningen ca 1948 Wier, Lautawei 18-20; 2 woningen, 1948 Wijnaldum, Buorren 21-35, 8 woningen, ca 1948 Wijnjewoude, Master Geertswei 39-45; 4 woningen, 1949 Wijnjewoude, Master Geartswei 24-34, 6 woningen, 1958 Winsum, Hegeterp, 1-3; 2 woningen, 1948 Winsum, Molepaed, 12-14; 2 woningen, 1948 Winsum, Winsemlusleane, P., 1-27; 14 woningen, 1948 Wirdum, Swichumerdyk 8-14, 4 woningen, 1951 Witmarsum, Oosterstraat 23-31; 5 woningen, 1948 Witmarsum, Oosterstraat 33-35; 2 woningen, 1948 Witmarsum, Oosterstraat 18-22; 3 woningen, 1948 Witmarsum, Schoolstraat 23-25; 2 woningen, 1948 Wolvega, Pieterslaan 22-40, 10 woningen, ca. 1948 Wolvega, Leeuwerikstraat 8-14 en 16-18, 6 woningen, ca. 1948 Wommels, Stapertstrjitte 12-14, 22-28, 27-33; 10 woningen,	

Geraadpleegde literatuur

M.J. Granpré Molière, De eeuwige architectuur I; De hedendaagse architectuur in het licht der geschiedenis, Amsterdam 1957

Prof. ir. M.J. Granpré Molière, 'Opdat de mensen wonen' in: F.T. Diemer Lindeboom e.a. Bouwen wonen leven. Amsterdam 1966

Giovanni Fanelli. Moderne architectuur van Nederland 1900-1940. 's-Gravenhage 1978

Koos Bosma en Cor Wagenaar (redactie). Een geruisloze doorbraak. De geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland. Rotterdam, 1995

Diverse auteurs. Architectuur in Fryslân. Leeuwarden 2000

Hartman, A. 'Dunne beurzen, bescheiden woningen'. Bejaardenhuisvesting in Nederland 1940/1963, 2002 (scriptie)

Marieke Kuipers, Toonbeelden van de wederopbouw. Architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland. Zwolle 2002

Peter Karstkarel, Delfts Rood in Friesland, in: Noorderbreedte, 2005, nr. 5

Paul Groenendijk en Piet Vollaard, Architectuurgids Nederland 1900-2000. Rotterdam 2006

Jacqueline van Santen, Marieke Kuipers, Anita Blom, Marije de Korte, Ben de Vries en Els Arends, Monumenten van herrezen Nederland. Amersfoort 2007

Marinke Steenhuis, Stedenbouw in het landschap. (Dissertatie) Rotterdam 2007

Gerard Marlet, Joost Poort, Clemens van Woerkom, K.S. Jansen. De baat op straat. Atlas voor gemeenten. Utrecht 2009

**Stimuleringsfonds
voor Architectuur**

**the Netherlands
Architecture Fund**

STICHTING DE NIEUWE KIJK

Stichting De Nieuwe Kijk is opgericht in 2004 en heeft tot doel “het ontwikkelen van vernieuwende plannen op het gebied van ruimtelijke ordening en plattelandsontwikkeling gebaseerd op cultuur, historische en archeologische kwaliteiten”. De stichting stimuleert en faciliteert projecten die onderzoek verrichten naar de uitwerking van deze doelstelling en vooral de wijze waarop de resultaten daarvan in de praktijk kunnen worden toegepast. Onder haar verantwoordelijkheid verschenen onder meer de publicaties: “Nieuwe Kijk op Oude Dorpen” en “Nieuwe Kijk op Dorpsplannen”. In voorbereiding is de publicatie: “Nieuwe Kijk op Wegen in het Landschap.

Peter Visser (waarnemend voorzitter en secretaris),
Adrie van Dartel (penningmeester),
Jan Doede Niemeijer
(projectbegeleider)

Colofon

Dit onderzoek is mogelijk gemaakt door :
Stimuleringsfonds voor Architectuur Belvedere,
Provincie Fryslân,
Vereniging Friese Woningcorporaties (VFW),
Inbolab,
Woningcorporatie Accolade,
Woningcorporatie De Bouwvereniging,
Woningcorporatie Elkien,
Woningcorporatie Lyaemer Wonen,
Woningcorporatie Thús Wonen,
Woningcorporatie Wonen Noordwest Fryslân,
Woningcorporatie Wonen Zuidwest Fryslân,
Woningcorporatie WoonFriesland

Met dank aan:
Tresoar; Fries Historisch en Letterkundig Centrum,
Bildts Tresoar,
Rijksdienst Cultureel Erfgoed,
Gemeente Achtkarspelen,
Gemeente ‘t Bildt,
Gemeente Boarnsterhim,
Gemeente Harlingen,
Gemeente Skarsterlân,
Gemeente Gaasterlân-Sleat,
Gemeente Dongeradiel,
Gemeente Wûnseradiel,
De Vereniging van Friese Gemeenten (VFG),
Woningcorporatie Actium,
Stichting Woningbouw Achtkarspelen,
Woningstichting Weststellingwerf,
Architectenburo Zijlstra

Werkgroep:
Sandra van Assen,
Tjebbe Hettinga,
Peter Karstkarel,
Eerde Schippers

Ondersteuning werkgroep:
Bauke Boersma,
Willem Dijkstra,
Karlijn Keppel,
Teddy Steenbergen

Delfts Rood heeft de warmte van geborgenheid